This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	प्रकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
पुरुषोत्तममाहात्म्यं	—	पुराण	पूर्ण	—	3/12	128	संस्कृत	कागद	11	29	शके 1818	

M-3012

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथ पुरुषोत्तममाहात्म्यं प्रारभ्यते ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥ वंदे वंदारुमंदारं वृंदावनविनोदिनं ॥ वृं-
दावनकलानाथं पुरुषोत्तममद्भुतं॥१॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरये-
त् ॥२॥ नैमिषारण्यमाजग्मुर्मुनयः सत्रकाम्यया॥ असितो देवलः पैलः सुमंतुः पिप्पलायनः॥३॥ सुमतिः काश्यपश्चै-
व जाबालिर्भृगुरंगिराः॥ वामदेवः सुतीक्ष्णश्च शरभंगश्च पर्वतः॥४॥ आपस्तंबोऽथ मांडव्योऽगस्त्यः कात्यायनस्त-
था॥ स्थीतरो ऋभुश्चैव कपिलो रैभ्य एव च॥५॥ गौतमो मुद्गलश्चैव कौशिको गालवः क्रतुः॥अत्रिर्बभ्रुस्त्रितः शक्ति-
र्बुधो बौधायनो वसुः ॥ ६॥ कौंडिन्यः पृथुहारीतौ धूम्रः शंकुश्च संकृतिः॥ शनिर्विभांडकः पंको गर्गः काणाद एव च
॥ ७॥ जमदग्निर्भरद्वाजो धूमपो मौनभार्गवः॥ कर्कशः शौनकश्चैव शतानंदो महातपाः॥ ८॥ विशालाख्यो विष्णुवृ-
द्धो जर्जरो जयजंगमौ॥ पारः पाशधरः पूरो महाकायोऽथ जैमिनिः॥९॥ महाग्रीवो महाबाहुर्महोदरमहाबलौ॥ उद्दा-
लको महासेन आर्त आमलकप्रियः॥१०॥ ऊर्ध्वबाहुरूर्ध्वपाद एकपादश्च दुर्धरः॥ उग्रशीलो जलाशी च पिंगलोऽत्रि-
र्ऋभुस्तथा॥ ११॥ शांडीरः करुणः कालः कैवल्यश्च कलाधरः॥ श्वेतबाहू रोमपादः कद्रुः कालाग्निरुद्रगः॥१२॥श्वे-
ताश्वतर एवाद्यः शरभंगः पृथुश्रवाः॥ एते सशिष्या ब्रह्मिष्ठा वेदवेदांगपारगाः॥ १३॥ लोकानुग्रहकर्तारः परोपकृ-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिशीलिनः ॥ परप्रियरता नित्यं श्रौतस्मार्तपरायणाः ॥ १४ ॥ नैमिषारण्यमासाद्य सत्रं कर्तुं समुद्यताः ॥ तीर्थया-
त्रामथोद्दिश्य गेहात्सूतो विनिर्गतः ॥ १५ ॥ पृथिवीं पर्यटन्नेव नैमिषे दृष्टवान्मुनीन् ॥ तान् सशिष्यान्नमस्कर्तुं संसारा-
र्णवतारकान् ॥ १६ ॥ सूतः प्रहर्षितः प्रागाद्यत्रासंस्ते मुनीश्वराः ॥ ततः सूतं समायातं रक्तवल्कलधारिणं ॥ १७ ॥ प्रस-
न्नवदनं शांतं परमार्थविशारदं ॥ अशेषगुणसंपन्नमशेषानंदसंप्लुतं ॥ १८ ॥ ऊर्ध्वपुंड्रधरं श्रीमन्नाममुद्राविराजितं ॥
शंखचक्रधरं दिव्यं गोपीचंदनमृत्स्नया ॥ १९ ॥ लसच्छ्रीतुलसीमालं जटामुकुटमंडितं ॥ जपंतं परमं मंत्रं हरेः शरणम-
द्भुतं ॥ २० ॥ सर्वशास्त्रार्थसारज्ञं सर्वलोकहिते रतं ॥ जितेंद्रियं जितक्रोधं जीवन्मुक्तं जगद्गुरुं ॥ २१ ॥ व्यासप्रसादसंपन्नं
व्यासवद्विगतस्पृहं ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय नैमिषेया महर्षयः ॥ २२ ॥ श्रोतुकामाः समावव्रुर्विचित्रा विविधाः कथाः ॥ ततः
सूतो विनीतात्मा सर्वानृषिवरान्मुदा ॥ बद्धांजलिपुटो भूत्वा ननाम दंडवन्मुहुः ॥ २३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत चिरं जी-
व महाभागवतो भवान् ॥ अस्माभिस्त्वासनं तेऽद्य कल्पितं सुमनोहरं ॥ २४ ॥ अत्रास्यतां महाभाग श्रांतोसीत्यवदन्द्विज-
जाः ॥ इत्युक्ता सूपविष्टेषु सर्वेषु च तपस्विषु ॥ २५ ॥ तपोवृद्धिं ततः पृष्ट्वा सर्वान्मुनिगणान्मुदा ॥ निर्दिष्टमासनं भेजे
विनयाद्रौमहर्षणिः ॥ २६ ॥ सुखासीनं ततस्तं तु विश्रांतमुपलक्ष्य च ॥ श्रोतुकामाः कथाः पुण्या इदं वचनमब्रुवन् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग भाग्यवानासि सांप्रतं ॥ पाराशर्यवचो हार्दं त्वं वेद कृपया गुरोः ॥ २८ ॥ सुखी कच्चिद्भवानद्य चिराद्दृष्टः कथं वने ॥ श्लाघनीयोसि पूज्योऽसि व्यासशिष्यशिरोमणे ॥ २९ ॥ संसारेऽस्मिन्नसारे तु श्रोतव्यानि सहस्रशः ॥ तत्र श्रेयस्करं स्वल्पं सारभूतं च यद्भवेत् ॥ ३० ॥ तन्नो वद महाभाग यत्ते मनसि निश्चितं ॥ संसारार्णवमग्नानां पारदं शुभदं च यत् ॥ ३१ ॥ अज्ञानतिमिरांधानां नेत्रदानपरायण ॥ वद शीघ्रं कथासारं भवरोगरसायनं ॥ ३२ ॥ हरिलीलारसोपेतं परमानंदकारणं ॥ एवं पृष्टः शौनकाद्यैः सूतः प्रोवाच प्रांजलिः ॥ ॥ ३३ ॥ सूत उवाच ॥ शृण्वंतु मुनयः सर्वे मदुक्तं सुमनोहरं ॥ आदावहं गतो विप्रास्तीर्थं पुष्करसंज्ञितं ॥ ३४ ॥ स्नात्वा तृप्त्वा ऋषीन्पुण्यान् सुरान् पितृगणानथ ॥ ततः प्रयातो यमुनां प्रतिबंधविनाशिनीं ॥ ३५ ॥ क्रमादन्यानि तीर्थानि गत्वा गंगामुपागतः ॥ ततः काशीमुपागम्य गयां गत्वा ततः परं ॥ ३६ ॥ पितॄनिष्ट्वा ततो वेणीं कृष्णां च तदनंतरं ॥ ततः स्नात्वा च गंडक्यां पुलहाश्रममाव्रजं ॥ ३७ ॥ धेनुमत्यामहं स्नात्वा ततः सारस्वते तटे ॥ त्रिरात्रमुषितो विप्रास्ततो गोदावरीं गतः ॥३८॥ कृतमालां च कावेरीं निर्विंध्यां ताम्रपार्णिकाम् ॥ तापीं वैहायसीं नंदां नर्मदां शर्मदां गतः ॥ ३९ ॥ गत्वा चर्मण्वतीं पश्चात्सेतुबंधमथागमं ॥ ततो नारायणं द्रष्टुं गतोहं बदरीवनं ॥ ४० ॥ ततो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नारायणं दृष्ट्वा तापसानभिवाद्य च ॥ नत्वा स्तुत्वा च तं देवं सिद्धक्षेत्रमुपागतः ॥ ४१ ॥ एवमादिषु तीर्थेषु भ्रमन्नागतवान् कुरून् ॥ जांगलं देशमासाद्य हस्तिनापुरगोऽभवं ॥ ४२ ॥ तत्र श्रुतं विष्णुरातो राज्यमुत्सृज्य जग्मिवान् ॥ गंगातीरं महापुण्यमृषिभिर्बहुभिर्द्विजाः ॥ ४३ ॥ तत्र सिद्धाः समाजग्मुर्योगिनः सिद्धिभूषणाः ॥ देवर्षयश्च तत्रैव निराहाराश्च केचन ॥ ४४ ॥ वातांबुपर्णाहाराश्च श्वासाहाराश्च केचन ॥ फलाहाराः परे केचित् फेनाहाराश्च केचन ॥ ॥ ४५ ॥ तं समाजं प्रष्टुकामस्तत्राहमगमं द्विजाः ॥ तत्राजगाम भगवान् ब्रह्मभूतो महामुनिः ॥ ४६ ॥ व्यासपुत्रो महातेजाः शुकदेवः प्रतापवान् ॥ श्रीकृष्णचरणांभोजे मनसो धारणां दधत् ॥ ४७ ॥ तं ह्यष्टवर्षं योगीशं कंबुकंठं महोन्नतम् ॥ स्निग्धालकावृतमुखं गूढजत्रुं ज्वलत्प्रभं ॥ ४८ ॥ अवधूतं ब्रह्मभूतं ष्ठीवद्भिर्बालकैर्वृतं ॥ स्त्रीगणैर्धूलिहस्तैश्च मक्षिकाभिर्गजो यथा ॥ ४९ ॥ धूलिधूसरसर्वांगं शुकं दृष्ट्वा महामुनिं ॥ मुनयः सहसोत्तस्थुर्बद्धांजलिपुटा मुदा ॥ ॥ ५० ॥ स्त्रियो मूढाश्च बाला स्ते तं दृष्ट्वा दुरतः स्थिताः ॥ पश्चात्तापसमायुक्ताः शुकं नत्वा गृहान् ययुः ॥ ५१ ॥ आसनं कल्पयांचक्रुः शुकायोन्नतमुत्तमं ॥ आसेदुर्मुनयोऽभोजकर्णिकायाश्छदा इव ॥ ५२ ॥ तत्रोपविष्टो भगवान् महामुनिर्व्यासात्मजो ज्ञानमहाब्धिचंद्रमाः ॥ पूजां दधद्ब्राह्मणकल्पितां तदा रराज तारावृतचंद्रमा इव ॥ ५३ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीये पुरुषोत्तममाहात्म्ये शुकागमने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सूत उवाच ॥ राज्ञा पृष्टं शुकेनोक्तं श्रीमद्भागवतं परं ॥ शुकप्रसादात्तच्छ्रुत्वा दृष्ट्वा राज्ञो विमोक्षणं॥ १॥ अत्राहमागतो
विप्रान् सत्रोद्यमपरायणान् ॥ द्रष्टुकामः कृतार्थोऽहं जातो दीक्षितदर्शनात् ॥ २ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ साधो वार्त्तीतरं
त्यक्त्वा सूतापूर्वं वदस्व नः ॥ कृष्णद्वैपायनमुखाद्यच्छ्रुतं तत्प्रसादतः ॥ ३ ॥ सारात्सारतरां पुण्यां कथामात्मप्रसा-
दनीं ॥ पाययस्व महाभाग सुधाधिकतरां परां ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ विलोमजोपि धन्योस्मि यन्मां पृच्छत सत्तमाः ॥
यथाज्ञानं प्रवक्ष्यामि यच्छ्रुतं व्यासवक्त्रतः ॥ ५ ॥ एकदा नारदोगच्छन्नरनारायणालयं ॥ तापसैर्बहुभिः सिद्धैर्दे-
वैरपि निषेवितं ॥ ६ ॥ बदर्यक्षामलैर्बिल्वैराम्रैराम्रातकैरपि ॥ कपित्थैर्जंबुनीपाद्यैर्वृक्षैरन्यैर्विराजितं ॥ ७ ॥ विष्णु-
पादोदकी पुण्याऽलकनंदास्ति तत्र च ॥ तत्र गत्वाऽनमद्देवं नारायणमहामुनिं ॥ ८ ॥ परब्रह्मणि संलग्नमा-
नसं च जितेंद्रियं ॥ जितारिषट्कममलं प्रस्फुरद्बहुलप्रभं ॥ ९ ॥ नमस्कृत्वा च साष्टांगं देवदेवं तपस्विनं ॥ कृतांज-
लिपुटो भूत्वा तुष्टाव नारदो विभुं ॥ १० ॥ नारद उवाच ॥ देवदेव जगन्नाथ कृपाकूपार सत्पते ॥ सत्यव्रतास्त्रि-
सत्योसि सत्यात्मा सत्यसंभवः ॥ ११ ॥ सत्ययोने नमस्तेस्तु त्वामहं शरणं गतः ॥ तपस्तेखिलशिक्षार्थं मर्यादास्था-
पनाय च ॥ १२ ॥ अन्यथैककृतात्पापात्कलौ मज्जति मेदिनी ॥ तथैव पुण्यात्तरति पुण्यपापिजनावृता ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृतादिषु यथा पूर्वमेकगं तत्समस्तगं॥तादृक्स्थितिं निराकृत्य कलौ कर्त्तैव केवलं॥१४॥लिप्यते पुण्यपापाभ्यामिति
ते तपसि स्थितिः ॥ भगवन्प्राणिनः सर्वे विषयासक्तमानसाः ॥१५॥ दारापत्यगृहासक्तास्तेषां हितकरं च यत् ॥मम-
पि हितकृत्किंचिद्विचार्य क्षंतुमर्हसि ॥ १६ ॥ त्वन्मुखाच्छ्रोतुकामोहं ब्रह्मलोकादिहागतः ॥ उपकारप्रियो विष्णुरिति
वेदे विनिश्चितं ॥ १७ ॥ तस्माल्लोकोपकाराय कथासारं वदाधुना ॥ तस्य श्रवणमात्रेण निर्भयं विंदते पदं ॥ १८ ॥ ना-
रदस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य भगवान्ऋषिः ॥ कथां कथितुमारेभे पुण्यां भुवनपावनीं ॥ १९ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥
गोपांगनावदनपंकजषट्पदस्य रासेश्वरस्य रसिकाभरणस्य पुंसः॥ वृंदावने विहरतो व्रजभर्तुरादेः पुण्यां कथां भग-
वतः शृणु नारद त्वं ॥२०॥ चक्षुर्निमेषपतितो जगतां विधाता तत्कर्म वत्स कथितुं भुवि कः समर्थः ॥ त्वं चापि नारद
मुने भगवच्चरित्रं जानासि सारसरसं वचसामगम्यं ॥ २१ ॥ तथापि वक्ष्ये पुरुषोत्तमस्य माहात्म्यमत्यद्भुतमादरेण ॥
दारिद्र्यवैधव्यहरं यशस्यं सत्पुत्रदं मोक्षदमाशु सेव्यं ॥२२॥ नारद उवाच ॥ पुरुषोत्तमस्तु को देवो माहात्म्यं तस्य
किं मुने ॥ अत्यद्भुतमिवाभाति विस्तरेण वदस्व मे ॥ २३ ॥ सूत उवाच ॥ नारदोक्तं वचः श्रुत्वा मुनिर्नारायणोब्रवी-
त् ॥ समाधाय मनः सम्यक् मुहूर्तं पुरुषोत्तमं ॥ २४ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ पुरुषोत्तमेति मासस्य नामाप्यस्ति सहेतु-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कं ॥ तस्य स्वामी कृपासिंधुः पुरुषोत्तम उच्यते॥२५॥ऋषिभिः प्रोच्यते तस्मान्मासः श्रीपुरुषोत्तमः॥ तस्य व्रतविधानेन प्रीतः स्यात्पुरुषोत्तमः॥२६॥नारद उवाच॥संति मध्वादयो मासाः सेश्वरास्ते श्रुता मया॥तन्मध्ये न श्रुतो मासः पुरुषोत्तमसंज्ञकः॥२७॥पुरुषोत्तमस्तु को मासस्तस्य स्वामी कृपानिधिः॥ पुरुषोत्तमः कथं जातस्तन्मे ब्रूहि कृपानिधे॥२८॥स्वरूपं तस्य मासस्य सविधानं वद प्रभो॥किं कर्तव्यं कथं स्नानं किं दानं तत्र सत्पते॥२९॥जपपूजोपवासादि साधनं किं च भण्यतां॥तुष्येत्कृतेन को देवः किं फलं वा प्रयच्छति॥३०॥एतदन्यच्च यत्किंचित्तत्त्वं ब्रूहि तपोधन॥ अनापृष्टमपि ब्रूयुः साधवो दीनवत्सलाः ॥३१॥नरा ये भुवि जायंते परभाग्यानुवर्तिनः॥दारिद्र्यपीडिता नित्यं रोगिणः पुत्रकांक्षिणः॥ ३२ ॥जडा मूका दांभिकाश्च हीनविद्याः कुचैलिनः ॥ नास्तिका लंपटा नीचा जर्जराः परसेविनः ॥ ३३ ॥ नष्टाशा भग्नसंकल्पाः क्षीणसत्वाः कुरूपिणः॥ रोगिणः कुष्ठिनो व्यंगा नेत्रहीनाश्च केचन॥३४॥ इष्टमित्रकलत्राप्तपित्तृमातृवियोगिनः॥ शोकदुःखादिशुष्कांगाः स्वेष्टवस्तुविवर्जिताः ॥ ३५ ॥ पुनर्नैवंविधास्तेस्युर्यत्कृतेन श्रुतेन च ॥ पठितेनानुचीर्णेन तद्वदस्व मम प्रभो॥३६॥ वैधव्यं वध्यतादोषहीनांगत्वदुराधयः ॥ रक्तपित्ताद्यपस्मारराजयक्ष्मादयश्च ये ॥३७॥ एतैर्दोषसमूहैश्च दुःखितान् वीक्ष्य मानवान् ॥ दुःखितोऽस्मि जगन्नाथ कृपां कृत्वा ममोपरि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ विस्तरेण वद ब्रह्मन् मन्मनोमोदहेतुकं ॥ सर्वज्ञः सर्वतत्त्वानां निधानं त्वमसि प्रभो ॥ ३९ ॥ सूत उवाच ॥
इति विधितनयोदितं रसालं जनहितहेतु निशम्य देवदेवः ॥ अभिनवघनरावरम्यवाचाऽवददभिपूज्य मुनिं सुधांशु-
शांतं ॥ ४० ॥ इति श्रीबृहन्नारदीये पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे प्रश्नविधिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
ऋषय ऊचुः ॥ नारायणो नरसखो यदुवाच शुभं वचः ॥ नारदाय महाभाग तन्नो वद सविस्तरं ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥
नारायणवचो रम्यं श्रूयतां द्विजसत्तमाः ॥ यदुक्तं नारदायैतत्प्रवक्ष्यामि यथाश्रुतं ॥ २ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥
शृणु नारद वक्ष्यामि यदुक्तं हरिणा पुरा ॥ राज्ञे युधिष्ठिरायैव श्रीकृष्णेन महात्मना ॥ ३ ॥ एकदा धार्मिको राजा-
ऽजातशत्रुर्युधिष्ठिरः ॥ द्यूते पराजितो दुष्टैर्धार्तराष्ट्रैश्छलप्रियैः ॥ ४ ॥ समक्षमग्निसंभूता कृष्णा धर्मपरायणा ॥
दुःशासनेन दुष्टेन कचेष्वादाय कर्षिता ॥ ५ ॥ आकृष्टानि च वासांसि श्रीकृष्णेन सुरक्षिता ॥ पश्चाद्राज्यं परित्यज्य
प्रयाताः काम्यकं वनं ॥ ६ ॥ अत्यंतं क्लेशमापन्नाः पार्था वन्यफलाशिनः ॥ विष्वक्कचाचिताः सर्वे गजा इव वनौ-
कसः ॥ ७ ॥ अथ तान् दुःखितान् द्रष्टुं भगवान् देवकीसुतः ॥ जगाम काम्यकवनं मुनिभिः परिवारितः ॥ ८ ॥ तं
दृष्ट्वा सहसोत्तस्थुर्देहाः प्राणानिवागतान् ॥ पार्थाः सस्वजिरे प्रीत्या श्रीकृष्णं प्रेमविह्वलाः ॥ ९ ॥ ते चानीनमतां

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भक्त्यां यमौ हरिपदांबुजं ॥ द्रौपदी तं ननामाशु शनैः शनैरतंद्रिता ॥ १० ॥ तान् दृष्ट्वा दुःखितान् पार्थान् रौरवा-
जिनवाससः ॥धूलिभिर्धूसरान् रूक्षान् सर्वतः कचसंवृतान् ॥ ११ ॥ पांचालीमपि तन्वंगीं तादृशीं दुःखसंवृतां ॥
तेषां दुःखमतीवोग्रं दृष्ट्वैवातीव दुःखितः ॥ १२ ॥ धार्तराष्ट्रान् दग्धुकामो भगवान् भक्तवत्सलः ॥ चक्रे कोपं स वि-
श्वात्मा भ्रूभंगकुटिलेक्षणः ॥ १३ ॥ कोटिकालकरालास्यः प्रलयाग्निरिवोत्थितः ॥ संदष्टौष्ठपुटः प्रोच्चैस्त्रिलोकीं
ज्वलयन्निव ॥ १४ ॥ सीतावियोगसंतप्तः साक्षाद्दाशरथिर्यथा ॥ तमालक्ष्य तदा वीरो बीभत्सुर्जातवेपथुः ॥ १५ ॥
उत्थाय कृष्णं तुष्टाव बद्धांजलिपुटं भिया ॥ धर्मानुमोदितः शीघ्रं द्रौपद्या च तथा परैः॥१६॥अर्जुन उवाच ॥ हे कृष्ण
जगतां नाथ नाथ नाहं जगद्बहिः ॥ त्वमेव जगतां पाता मां न पासि कथं प्रभो ॥ १७ ॥ यच्चक्षुःपतनेवैव ब्रह्मणः पतनं
भवेत् ॥ तत्कोपेन भवेत्किं वा को वेद किं भविष्यति ॥ १८ ॥ क्रोधं संहर संहर्तस्तात तात जगत्पते ॥ त्वद्विधानां
च कोपेन जगतः प्रलयो भवेत् ॥ १९ ॥ वंदे त्वां सर्वतत्त्वज्ञं सर्वकारणकारणं ॥ वेदवेदांगबीजस्य बीजं श्रीकृष्णमी-
श्वरं ॥ २० ॥ त्वमीश्वरोऽसृजः सर्वं जगदेतच्चराचरं ॥ सर्वमंगलमांगल्यबीजरूपः सनातनः ॥ २१ ॥ स कथं
स्वकृतं हन्याद्विश्वमेकापराधतः ॥ मशकान् भस्मसात्कर्तुं को वा दहति मंदिरं ॥ २२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विज्ञाप्य श्रीकृष्णं फाल्गुनः परवीरहा ॥ बद्धांजलिपुटो भूत्वा प्रणनाम जनार्दनं ॥ २३ ॥ सूत उवाच ॥ हरिः क्रोधं निरस्याशु सौम्योभूच्चंद्रमा इव ॥ तमालक्ष्य तदा सर्वे पांडवाः स्वास्थ्यमागताः ॥२४॥ प्रीत्युत्फुल्लमुखाः सर्वे प्रणेमुः प्रेमविव्हलाः ॥ श्रीकृष्णं पूजयांचक्रुर्वन्यैर्मूलफलादिभिः ॥२५॥ श्रीनारायण उवाच ॥ ततः प्रसन्नं श्रीकृष्णं शरण्यं भक्तवत्सलं ॥ विज्ञायावनतो भूत्वा बृहत्प्रेमपरिप्लुतः ॥२६॥ बद्धांजलिर्गुडाकेशो नामं नामं पुनः पुनः ॥ तं तथा कृतवान्प्रश्नं यथा पृच्छति यं भवान् ॥२७॥ श्रुत्वैवं भगवान् दध्यौ मुहूर्त्तं मनसा हरिः ॥ ध्यात्वाश्वास्य सुहृद्वर्गं पांचालीं च धृतव्रताम् ॥ उवाच वदतां श्रेष्ठः पांडवानां हितं वचः ॥ २८॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु राजन्महाभाग बीभत्सो ह्यथ मद्वचः ॥ अपूर्वोयं कृतः प्रश्नो नोत्तरं वक्तुमुत्सहे ॥ २९ ॥ एष गुह्यतरो लोके ऋषीणामपि दुर्घटः ॥ तथापि वक्ष्ये मित्रत्वाद्भक्तत्वाच्च तवार्जुन ॥३०॥ तदुत्तरमतीवोग्रं क्रमतः शृणु सुव्रत ॥ मध्वादयश्च ये मासा लवपक्षाश्च नाडिकाः ॥३१॥ यामास्त्रियामा ऋतवो मुहूर्तान्ययने उभे॥हायनं च युगान्येव परार्धाताः परे च ये ॥३२॥ नद्योर्णवह्रदाः कूपा वापीपल्वलनिर्झराः ॥ लतौषधिद्रुमाश्चैव त्वक्साराः पादपाश्च ये ॥३३॥ वनस्पतिपुरग्रामगिरयः पत्तनानि च॥ एते सर्वे मूर्तिमंतः पूज्यंते स्वात्मनो गुणैः ॥ ३४ ॥ न तेषां कश्चिदप्यस्ति ह्यपूर्वः स्वामिवर्जितः॥ स्वेस्वेधिकारे सततं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूज्यंते फलदायिनः ॥ ३५ ॥ स्वस्वामियोगमाहात्म्यात्सर्वे सौभाग्यशालिनः ॥ अधिमासः समुत्पन्नः कदाचित्पांडुनंदन ॥३६॥ तमूचुः सकला लोका असहायं जुगुप्सितं ॥ अनर्हो मलमासोयं रविसंक्रमवर्जितः ॥ ३७ ॥ अस्पृश्यो मलरूपत्वाच्छुभे कर्मणि गर्हितः ॥ श्रुत्वैतद्वचनं लोकान्निरुद्योगो हतप्रभः ॥३८॥ दुःखान्वितोतिखिन्नात्मा चिंताग्रस्तैकमानसः ॥ मुमूर्षुरभवत्तेन हृदयेन विदूयता ॥ पश्चाद्धैर्यं समालंब्य मामसौ शरणं गतः ॥ ३९ ॥ प्राप्तो वैकुंठभवनं यत्राहमवसं नर ॥ अंतर्गृहं समागत्य मामसौ दृष्टवान्परं ॥ ४० ॥ अमूल्यरत्नराचिते हेमसिंहासने स्थितं॥ तदानीं मामसौ दृष्ट्वा दंडवत्पतितो भुवि॥४१॥प्रांजलिः प्रयतो भूत्वा मुंचन्नश्रूणि नेत्रतः॥ वाचा गद्गदया सौम्यं बभाषे धैर्यमुद्वहन् ॥ ४२ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा बदरीनाथो विरराम महामुनिः ॥ तच्छ्रुत्वा पुनरेवाह नारदो भक्तवत्सलः॥ ॥ ४३ ॥ नारद उवाच ॥ इत्थं गत्वा भवनममलं पूर्णरूपस्य विष्णोर्भक्तिप्राप्यं जगदघहरं योगिनामप्यगम्यम् ॥ यत्रैवास्ते जगदभयदो ब्रह्मरूपो मुकुंदस्तत्पादाब्जं शरणमभितः किं बभाषेऽधिमासः ॥ ४४॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्येधिमासस्य वैकुंठप्रापणं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्येऽहं लोकानां हितकाम्यया ॥ अधिमासेन यत्प्रोक्तं हरेरग्रे शुभं वचः ॥ १॥ अ-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धिमास उवाच ॥ अयि नाथ कृपानिधे हरे न कथं रक्षासि मामिहागतं॥ कृपणं प्रबलैर्निराकृतं मलमासेत्यभिधां विधा
य मे ॥२॥ शुभकर्मणि वर्जितं हि मां निरधीशं मलिनं सदैव तैः ॥ अवलोकयतो दयालुता क्व गता तेद्य कठोरता कथं
॥ ३ ॥ वसुदेववरांगना यथा खलकंसानलतः सुरक्षिता ॥ वद मां शरणागतं कथं न तथाऽद्याऽवसि दीनवत्सल ॥४॥
द्रुपदस्य सुता यथा पुरा खलदुःशासनदुःखतोऽविता ॥ वद मां शरणागतं कथं न तथाद्यावसि दीनवत्सल ॥५॥ यमु-
नाविषतोयतोऽविताः पशुपालाः पशवो यथा त्वया ॥ वद मां शरणागतं कथं न तथाद्यावसि दीनवत्सल ॥ ६ ॥
पशवः पशुपास्तदंगना अविता दावधनंजयाद्यथा ॥ वद मां शरणागतं कथं न तथाद्यावसि दीनवत्सल ॥ ७ ॥ पृ-
थिवीपतयो यथाविता मगधेशालयबंधनात्त्वया ॥ वद मां शरणागतं कथं न तथाद्यावसि दीनवत्सल ॥ ८ ॥
गजनायक एत्य रक्षितो झटिति ग्राहमुखाद्यथा त्वया ॥ वद मां शरणागतं कथं न तथाद्यावसि दीनवत्सल ॥ ९ ॥
श्रीनारायण उवाच ॥ इति विज्ञाप्य भूमानं विरराम निरीश्वरः ॥ मलमासोऽश्रुवदनस्तिष्ठन्नग्रे जगत्पतेः ॥ १० ॥
तदानीं श्रीहरिस्तूर्णं कृपया प्लाविनो भृशं ॥ उवाच दीनवदनं मलमासं पुरःस्थितं ॥ ११ ॥ श्रीहरिरुवाच ॥ वत्स
वत्स किमत्यंतं दुःखमग्नोसि सांप्रतं ॥ एतादृशं महद्दुःखं किं ते मनसि वर्तते ॥ १२ ॥ त्वामहं दुःखसंमग्नमुद्धरिष्यामि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मा शुचः ॥ न मे शरणमापन्नः पुनः शोचितुमर्हति ॥१३॥ इहागत्य महादुःखी पतितोपि न शोचति ॥ किमर्थं त्वमिहागत्य शोकसंमग्नमानसः ॥ १४॥ अशोकमजरं नित्यं सानंदं मृत्युवर्जितं ॥ वैकुंठमीदृशं प्राप्य कथं दुःखान्वितो भवान् ॥ १५ ॥ त्वामत्र दुःखितं दृष्ट्वा वैकुंठस्थाः सुविस्मिताः ॥ किमर्थं मर्तुकामोसि तन्मे वत्स वदाधुना ॥ १६ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ श्रुत्वेदं भगवद्वाक्यं विभार इव भारभृत् ॥ श्वासोच्छ्वाससमायुक्त उवाच मधुसूदनं ॥ १७ ॥ अधिमास उवाच ॥ अज्ञातं किंचिन्नैवास्ति सर्वत्र भगवंस्तव ॥ आकाश इव सर्वत्र विश्वं व्याप्य व्यवस्थितः ॥ १८॥ चराचररतो विष्णुः साक्षी सर्वस्य विश्वदृक् ॥कूटस्थे त्वयि सर्वाणि भूतानि च व्यवस्थया॥१९॥संस्थितानि जगन्नाथ न किंचिद्भवता विना ॥ किन्न जानासि भगवन्निर्भाग्यस्य मम व्यथाम्॥२०॥ तथापि वच्मि हे नाथ दुःखजालमपावृतं ॥ तादृशं नैव कस्यापि न श्रुतं नावलोकितं ॥ २१ ॥ क्षणा लवा मुहूर्ताश्च पक्षा मासा दिवानिशं ॥ स्वामिनामधिकारैस्ते मोदंते निर्भयाः सदा ॥ २२ ॥ न मे नाम न मे स्वामी नहि कश्चिन्ममाश्रयः ॥ तस्मान्निराकृतः सर्वैः साधिदेवैः सुकर्मणः ॥ २३ ॥ निषिद्धो मलमासोयमित्यंधोऽवटगः सदा ॥ तस्माद्विनष्टुमिच्छामि नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ २४ ॥ कुजीविताद्वरं मृत्युर्नित्यदग्धः कथं स्वपेत्॥ अतः परं महाराज वक्तव्यं नावशिष्यते॥२५॥परदुःखासहिष्णुस्त्वमुप-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कारप्रियो मतः ॥ वेदेषु च पुराणेषु प्रसिद्धः पुरुषोत्तमः ॥ २६ ॥ निजधर्मं समालोच्य यथारुचि तथा कुरु ॥ पुनः पुनः पामरेण न वक्तव्यः प्रभुर्महान्॥ २७॥ मरिष्येऽहं मरिष्येऽहं मरिष्येहं पुनः पुनः॥ इत्युक्त्वा मलमासोऽयं विरराम विधेः सुत॥ २८॥ ततः पपात सहसा सन्निधौ श्रीरमापतेः ॥ तत्र तं पतितं दृष्ट्वा संसज्जाता सुविस्मिता ॥ २९॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्युक्त्वा विरतिमुपागतेऽधिमासे श्रीकृष्णो बहुलकृपाभरावसन्नः ॥ प्रावोचज्जलदगभीरराव रम्यं निर्वाणं शिशिरमयूखवन्नयंस्तं ॥ ३० ॥ सूत उवाच ॥ नारायणस्य निगमार्द्धिपरायणस्य पापौघवार्धिवडवाग्निवचोवदातं ॥ श्रुत्वा प्रहर्षितमना मुनिराबभाषे शुश्रूषुरादिपुरुषस्य वचांसि विप्राः ॥ ३१ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये मलमासविज्ञप्तिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

नारद उवाच ॥ किमुवाच महाभाग श्रुत्वा तद्वचनं हरिः ॥ चरणाग्रे निपतितमधिमासं तपोनिधे ॥ १ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि यदुक्तं हरिणाऽनघ ॥ धन्योऽसि त्वं मुनिश्रेष्ठ यन्मां पृच्छसि सत्कथां ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु तत्रत्यवृत्तांतं प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः ॥ नेत्रकोणसमादिष्टस्तदानीं हरिणार्जुन ॥ ३ ॥ वीजयामास पक्षेण तं मासं मूर्च्छितं खगः ॥ उत्थितः पुनरेवाह नैतन्मे रोचते विभो ॥ ४ ॥ अधिमास उवाच ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पाहि पाहि जगद्धातः पाहि विष्णो जगत्पते ॥ उपेक्षसे कथं नाथ शरणं मामुपागतं ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वा वेपमानं तं विलपंतं मुहुर्मुहुः ॥ तमुवाच हृषीकेशो वैकुंठनिलयो हरिः ॥ ६ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते विषादं वत्स मा कुरु ॥ त्वद्दुःखं दुर्निवार्यं मे प्रतिभाति निरीश्वर ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वा मनसि ध्यात्वा तदुपायं क्षणं प्रभुः ॥ विनिश्चित्य पुनर्वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ वत्सागच्छ मया सार्धं गोलोकं योगिदुर्लभं ॥ यत्रास्ते भगवान् कृष्णः पुरुषोत्तम ईश्वरः ॥ ९ ॥ गोपिकावृंदमध्यस्थो द्विभुजो मुरलीधरः ॥ नवीननीरदश्यामो रक्तपंकजलोचनः ॥ १० ॥ शारदीयपार्वणेंदुशोभातिरोचनाननः ॥ कोटिकंदर्पलावण्यलीलाधाममनोहरः ॥ ११ ॥ पीतांबरधरः स्रग्वी वनमालाविभूषितः ॥ सद्रत्नभूषणः प्रेमभूषणो भक्तवत्सलः ॥ १२ ॥ चंदनोक्षितसर्वांगः कस्तूरीकुंकुमान्वितः ॥ श्रीवत्सवक्षाः संभ्राजत्कौस्तुभेन विराजितः ॥ १३ ॥ सद्रत्नसाररचितकिरीटी कुंडलोज्वलः ॥ रत्नसिंहासनारूढः पार्षदैः परिवेष्टितः ॥ १४ ॥ स एव परमं ब्रह्म पुराणपुरुषोत्तमः ॥ स्वेच्छामयः सर्वबीजं सर्वाधारः परात्परः ॥ १५ ॥ निरीहो निर्विकारश्च परिपूर्णतमः प्रभुः ॥ प्रकृतेः पर ईशानो निर्गुणो नित्यविग्रहः ॥ १६ ॥ गच्छावस्तत्र त्वद्दुःखं श्रीकृष्णो व्यपनेष्यति ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्युक्त्वा तं करे कृत्वा गोलोकं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गतवान् हरिः ॥ १७ ॥ अज्ञानांधतमोध्वंसं ज्ञानवर्त्मप्रदीपकम् ॥ ज्योतिःस्वरूपं प्रलये पुरासीत्केवलं मुने ॥ १८ ॥
सूर्यकोटिनिभं नित्यमसंख्यं विश्वकारणं ॥ विभोः स्वेच्छामयस्यैव तज्ज्योतिरुल्बणं महत् ॥ १९ ॥ ज्योतिरभ्यंतरे लोक-
त्रयमेव मनोहरं ॥ तस्यैवोपरि गोलोकः शाश्वतो ब्रह्मवन्मुने ॥ २० ॥ त्रिकोटियोजनायामो विस्तीर्णो मंडलाकृतिः ॥ ते-
जःस्वरूपः सुमहद्रत्नभूमिमयः परः ॥ २१ ॥ अदृश्यो योगिभिः स्वप्ने दृश्यो गम्यश्च वैष्णवैः ॥ ईशेन विधृतो योगै रंतरि-
क्षस्थितो वरः ॥ २२ ॥ आधिव्याधिजरामृत्युशोकभीतिविवर्जितः ॥ सद्रत्नभूषितासंख्यमंदिरैः परिशोभितः ॥
॥ २३ ॥ तदधो दक्षिणे सव्ये पंचाशत्कोटिविस्तरात् ॥ वैकुंठः शिवलोकश्च तत्समः सुमनोहरः ॥ २४ ॥ कोटियोजनविस्ती-
र्णो वैकुंठो मंडलाकृतिः ॥ लसत्पीतपटा रम्या यत्र तिष्ठंति वैष्णवाः ॥ २५ ॥ शंखचक्रगदापद्मश्रिया जुष्टचतुर्भुजाः ॥
स्त्रियो लक्ष्मीसमाः सर्वाः कूजन्नूपुरमेखलाः ॥ २६ ॥ सव्येन शिवलोकश्च कोटियोजनविस्तृतः ॥ लयशून्यश्च सृष्टौ च
पार्षदैः परिवारितः ॥ २७ ॥ निवसंति महाभागा गणा यत्र कपर्दिनः ॥ भस्मोद्धूलितसर्वांगा नागयज्ञोपवीतिनः ॥
॥ २८ ॥ अर्धचंद्रलसद्भालाः शूलपट्टिशपाणयः ॥ सर्वे गंगाधराः शूरास्त्र्यंबका जयशालिनः ॥ २९ ॥ गोलोकाभ्यं-
तरे ज्योतिरतीव सुमनोहरं ॥ परमाह्लादकं शश्वत्परमानंदकारणं ॥ ३० ध्यायंते योगिनः शश्वद्योगेन ज्ञानचक्षुषा ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदेवानंदजनकं निराकारं परात्परं ॥ ३१॥ तज्ज्योतिरंतरे रूपमतीव सुमनोहरं ॥ इंदीवरदलश्यामं पंकजारुणलोचनं ॥ ३२ ॥ कोटिशारदपूर्णेंदुशोभातिरोचनाननं ॥ कोटिमन्मथसौंदर्यलीलाधाममनोहरं ॥ ३३ ॥ द्विभुजं मुरलीहस्तं सस्मितं पीतवाससं ॥श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभेन विराजितं ॥ ३४॥ सद्रत्नकोटिखचितकिरीटकटकोज्ज्वलं ॥ रत्नसिंहासनस्थं च वनमालाविभूषितं ॥ ३५ ॥ तदेव परमं ब्रह्म पूर्णं श्रीकृष्णसंज्ञकं ॥ स्वेच्छामयं सर्वबीजं सर्वाधारं परात्परं ॥३६॥ किशोरवयसं शश्वद्वेषविधायकं ॥ कोटिपूर्णेंदुशोभाढ्यं भक्तानुग्रहकारकं ॥३७॥ निरीहं निर्विकारं च परिपूर्णतमं प्रभुं ॥ रासमंडपमध्यस्थं शांतं रासेश्वरं हरिं ॥ ३८ ॥ मंगलं मंगलार्हं च सर्वमंगलमंगलं ॥ परमानंदराजं च सत्यमक्षरमव्ययं॥३९॥सर्वसिद्धेश्वरं सर्वसिद्धिरूपं च सिद्धिदं ॥ प्रकृतेः परमीशानं निर्गुणं नित्यविग्रहं ॥ ४० ॥ आद्यं पुरुषमव्यक्तं पुरुहूतं पुरुस्तुतं ॥ नित्यं स्वतंत्रमेकं च परमात्मस्वरूपकं ॥ ४१ ॥ ध्यायंते वैष्णवाः शांताः शांतं शांतिपरायणं ॥ एवं रूपं परं बिभ्रद्भगवानेक एव सः ॥ ४२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततो विष्णुरधिमाससमन्वितः ॥ गोलोकमगमच्छीघ्रं विरजोवेष्टितं परं ॥ ४३ ॥ सूत उवाच ॥ इतीरयित्वा गिरमात्तसत्क्रियां मुनीश्वरे तूष्णिमवस्थिते मुनिः ॥ जगाद वाक्यं विधिजो महोत्सवाच्छुश्रूषुरानंदनिधेर्नवाः कथाः ॥ ४४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे श्रीनारायणनारदसंवादे पुरुषोत्तममाहात्म्ये विष्णोर्गोलोकगमने पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
नारद उवाच ॥ वैकुंठाधिपतिर्गत्वा गोलोके किं चकार ह ॥ तद्वदस्व कृपां कृत्वा मह्यं शुश्रुषवेऽनघ ॥ १ ॥ श्रीनारा-
यण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्येऽहं यज्जातं तत्र तेनघ ॥ विष्णुर्गोलोकमगमदधिमासेन संयुतः ॥ २ ॥ तन्मध्ये भ-
गवद्धाम मणिस्तंभैः सुशोभितं ॥ ददर्श दूरतो विष्णुर्ज्योतिर्धाम मनोहरं ॥ ३ ॥ तत्तेजःपिहिताक्षोसौ शनैरुन्मी-
ल्य लोचने ॥ मंदं मंदं जगामाधिमासं कृत्वा स्वपृष्ठतः ॥ ४ ॥ उपमंदिरमासाद्य साधिमासो मुदान्वितः ॥ उ-
त्थितैर्द्वारपालैश्च वंदितांघ्रिर्हरिः शनैः ॥ ५ ॥ प्रविष्टो भगवद्धाम शोभासंमुष्टलोचनः ॥ तत्र गत्वा ननामाशु श्री-
कृष्णं पुरुषोत्तमं ॥ ६ ॥ गोपिकावृंदमध्यस्थं रत्नसिंहासनासनम् ॥ नत्वोवाच रमानाथो बद्धांजलिपुटः पुरः ॥७॥
श्रीविष्णुरुवाच ॥ वंदे विष्णुं गुणातीतं गोविंदमेकमक्षरं ॥ अव्यक्तमव्ययं व्यक्तं गोपवेषविधायिनं ॥ ८ ॥ किशो-
रवयसं शांतं गोपीकांतं मनोहरं ॥ नवीननीरदश्यामं कोटिकंदर्पसुंदरं ॥९॥ वृंदावनवनाभ्यंते रासमंडलसंस्थितं ॥
लसत्पीतपटं सौम्यं त्रिभंगललिताकृतिं ॥ १० ॥ रासेश्वरं रासवासं रासोल्लाससमुत्सुकं ॥ द्विभुजं मुरलीहस्तं
पीतवाससमच्युतं ॥ ११ ॥ इत्येवमुक्त्वा तं नत्वा रत्नसिंहासने वरे ॥ पार्षदैः सत्कृतो विष्णुः स उवास तदाज्ञया ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति विष्णुकृतं स्तोत्रं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ पापानि तस्य नश्यंति दुःस्वप्नः सत्फलप्रदः ॥ १३ ॥ भक्तिर्भवति गोविंदे पुत्रपौत्रविवर्द्धिनी ॥ अकीर्तिः क्षयमाप्नोति सत्कीर्तिर्वर्द्धते चिरं ॥ ॥ १४ ॥ उपविष्टस्ततो विष्णुः श्रीकृष्णचरणांबुजे ॥ नामयामास तं मासं वेपमानं तदग्रतः ॥१५॥ तदा पप्रच्छ श्रीकृष्णः कोयं कस्मादिहागतः॥कस्माद्रुदति गोलोके न काश्चिदुःखमश्नुते ॥ १६ ॥ गोलोकवासिनः सर्वे सदानंदपरिप्लुताः॥स्वप्नेपि नैव शृण्वंति दुर्वार्तां च दुरन्वयां॥१७॥तस्मादयं कथं विष्णो मदग्रे दुःखितः स्थितः ॥ मुंचन्नश्रूणि नेत्राभ्यां वेपते च मुहुर्मुहुः ॥ १८ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ नवांबुदानीकमनोहरस्य गोलोकनाथस्य वचो निशम्य ॥ उवाच विष्णुर्मलमासदुःखं प्रोत्थाय सिंहासनतः समग्रं ॥१९॥ श्रीविष्णुरुवाच॥वृंदावनकलानाथ श्रीकृष्ण मुरलीधर॥ श्रूयतामधिमासीयं दुःखं वक्ष्मि तवाग्रतः॥२०॥ तस्मादहमिहायातो गृहीत्वामुं निरीश्वरं ॥ दुःखदावानलं तीव्रमेतदीयं निराकुरु ॥ २१ ॥ अयं त्वधिकमासोस्ति व्यपेतरविसंक्रमः ॥ मालिनोयमनर्होस्ति शुभकर्मणि सर्वदा ॥ ॥ २२॥ न स्नानं नैव दानं च कर्तव्यं प्रभुवर्जिते ॥ एवं तिरस्कृतः सर्वैर्वनस्पतिलतादिभिः ॥२३॥ मासैर्द्वादशभिश्चैव कलाकाष्ठालवादिभिः ॥ अयनैर्हायनैश्चैव स्वामिगर्वसमन्वितैः ॥ २४ ॥ इति दुःखानलेनैव दग्धोयं मर्तुमुन्मुखः ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अन्यैर्दयालुभिः पश्चात्प्रेरितो मामुपागतः ॥ २५ ॥शरणार्थी हृषीकेश वेपमानो रुदन्मुहुः ॥ सर्वं निवेदयामास दुःख-
जालमसंवृतं ॥ २६ ॥ एतदीयं महद्दुःखमनिवार्यं भवद्दते ॥ अतस्त्वामाश्रितो नूनं करे कृत्वा निराश्रयं ॥ २७ ॥ पर-
दुःखासहिष्णुस्त्वमिति वेदविदो जगुः ॥ अत एनं निरातंकं सानंदं कृपया कुरु ॥ २८ ॥ त्वदीयचरणांभोजं गतो
नैवावशोचते ॥ इति वेदविदो मिथ्या कथं भावि जगत्पते ॥२९॥ मदर्थमपि कर्तव्यमेतद्दुःखनिवारणं ॥ सर्वं त्यक्त्वा-
हमायातो यातं मे सफलं कुरु ॥ ३० ॥ मुहुर्मुहुर्न वक्तव्यं कदापि प्रभुसन्निधौ ॥ वदंत्येवं महाप्राज्ञा नित्यं नीतिवि-
शारदाः ॥ ३१ ॥ इति विज्ञाप्य भूमानं बद्धांजलिपुटो हरिः ॥ पुरस्तस्थौ भगवतो निरीक्षंस्तन्मुखांबुजं ॥ ३२ ॥
ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत वदान्योसि जीव त्वं शाश्वतीः समाः ॥ पिबामो यन्मुखात्सेव्यं हरिलीलाकथामृतं ॥ ३३ ॥
गोलोकवासिना सूत किमुक्तं किं कृतं वद ॥ विष्णुश्रीकृष्णसंवादः सर्वलोकोपकारकः ॥ ३४ ॥ विधिसुतः किमपृ-
च्छद्दृषीश्वरं तदधुना वद सूत तपस्विनः ॥ परमभागवतः स हरेस्तनुस्तदुदितं वचनं परमौषधं ॥ ३५ ॥ इति श्रीबृ
हन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे पुरुषोत्तमविज्ञप्तिर्नाम षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥
सूत उवाच ॥ भवद्भिर्यः कृतः प्रश्नस्तमचीकरदाशुगः ॥ यदुत्तरमुवाचेशस्तद्वदामि तपोधनाः ॥ १ ॥ नारद उवा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

च ॥ विष्टरश्रवसि मौनमास्थिते संनिवेद्य परदुःखमपारं ॥ किं चकार पुरुषोत्तमः परस्तद्वदस्व बदरीपतेऽधुना॥२॥
श्रीनारायण उवाच॥ गोलोकनाथो यदुवाच विष्णुं तदेव गुह्यं कथयामि वत्स ॥ वाच्यं सुभक्ताय सदास्तिकाय शुश्रू-
षवे दंभविवर्जिताय ॥३॥ सुकीर्तिकृत्पुण्यकरं यशस्यं सत्पुत्रदं वश्यकरं च राज्ञां ॥ दारिद्र्यदावाग्निरनल्पपुण्यैः श्रा-
व्यं तथा कार्यमनन्यभक्त्या ॥ ४ ॥ श्रीपुरुषोत्तम उवाच ॥ समीचीनं कृतं विष्णो यदत्रागतवान् भवान् ॥ मलमा-
सं करे कृत्वा लोके कीर्तिमवाप्स्यसि॥५॥यस्त्वयोरीकृतो जीवः स मयैवोररीकृतः॥ अत एनं करिष्यामि सर्वोपरि म-
या समं ॥ ६ ॥ गुणैः कीर्त्यानुभावेन षड्भागैश्च पराक्रमैः ॥ भक्तानां वरदानेन गुणैरन्यैश्च मामकैः ॥७॥ अहमेतैर्यथा
लोके प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ तथायमपि लोकेषु प्रथितः पुरुषोत्तमः॥ ८॥ अस्मै समर्पिताः सर्वे ये गुणा मयि संस्थिः
ताः ॥ पुरुषोत्तमेति मन्नाम प्रथितं लोकवेदयोः ॥ ९ ॥ तदप्यस्मै मया दत्तं तव तुष्ट्यै जनार्दन ॥ अहमेवास्य संजात-
स्वामी च मधुसूदन ॥ १० ॥ एतन्नाम्ना जगत्सर्वं पवित्रं च भविष्यति ॥ मत्सादृश्यमुपागम्य मासानामधिपो भवेत् ॥
॥ ११ ॥ जगत्पूज्यो जगद्वंद्यो मासोयं तु भविष्यति ॥ पूजकानां च सर्वेषां दुःखदारिद्र्यखंडनः ॥१२॥ सर्वे मासाः स-
कामाश्च निष्कामोयं मया कृतः ॥ मोक्षदः सर्वलोकानां मत्तुल्योयं मया कृतः ॥ १३ ॥ अकामः सर्वकामो वा योधिमा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सं प्रपूजयेत् ॥ कर्माणि भस्मसात्कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयं ॥१४॥ यदर्थं च महाभागा यतिनो ब्रह्मचारिणः ॥ तपस्यंति महात्मानो निराहारा दृढव्रताः ॥ १५ ॥ फलपत्रानिलाहाराः कामक्रोधविवर्जिताः ॥ जितेंद्रियचयाः सर्वे प्रावृट्काले निराश्रयाः ॥१६॥शीतातपसहाश्चैव यतंते गरुडध्वज ॥ तथापि नैव मे यांति परमं पदमव्ययं ॥१७॥ पुरुषोत्तमस्य भक्तास्तु मासमात्रेण तत्पदं ॥ अनायासेन गच्छंति जरामृत्युविवर्जितं ॥ १८ ॥ सर्वसाधनतः श्रेष्ठः सर्वकामार्थसिद्धिदः ॥ तस्मात्संसेव्यतामेष मासोयं पुरुषोत्तमः ॥ १९ ॥ सीतानिक्षिप्तबीजानि वर्धंते कोटिशो यथा ॥ तथा कोटिगुणं पुण्यं कृतं मे पुरुषोत्तमे ॥२०॥ चातुर्मास्यादिभिर्यज्ञैः स्वर्गं गच्छंति केचन ॥ तत्रत्यं भोगमासाद्य पुनर्गच्छंति भूतलं ॥ २१ ॥ विधिवत्सेवते यस्तु पुरुषोत्तममादरात् ॥ कुलं स्वकीयमुद्धृत्य मामेवैष्यत्यसंशयं ॥ २२ ॥ मामुपेतोत्र संसारं जन्ममृत्युभयाकुलं ॥ आधिव्याधिजराग्रस्तं न पुनर्याति मानवः ॥२३॥ यद्गत्वा न निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥ इति च्छंदोवचः सत्यमसत्यं जायते कथं ॥२४॥ एतन्मासाधिपश्चाहं मयैवायं प्रतिष्ठितः ॥ पुरुषोत्तमेति मन्नाम तदप्यस्मै समर्पितं ॥ २५ ॥ तस्मादेतस्य भक्तानां मम चिंता दिवानिशं ॥ तद्भक्तकामनाः सर्वाः पूरणीया मयैव हि॥२६॥ कदाचिन्मम भक्तानामपराधोधिगण्यते ॥ पुरुषोत्तमभक्तानां नापराधः कदाचन ॥ २७ ॥ मदाराधनतो विष्णो मदी-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

याराधनं प्रियं ॥ मद्भक्तकामनादाने विलंबेहं कदाचन ॥ २८ ॥ मदीयमासभक्तानां न विलंबः कदाचन ॥ मदीयमा-
सभक्ता ये ममैवातीव वल्लभाः ॥ २९ ॥ य एतस्मिन्महामूढा जपदानादिवर्जिताः ॥ सत्कर्मस्नानरहिता देवतीर्थद्विज-
द्विषः ॥३०॥ जायंते दुर्भगा दुष्टा परभाग्योपजीविनः ॥ न कदाचित्सुखं तेषां स्वप्नेपि शशशृंगवत् ॥३१॥तिरस्कुर्वंति
ये मूढा मलमासं मम प्रियं ॥ नाचरिष्यंति ये धर्मं ते सदा निरयालयाः ॥ ३२ ॥ पुरुषोत्तममासाद्य वर्षे वर्षे तृतीयके ॥
नाचरिष्यंति धर्मं ये कुंभीपाके पतंति ते॥३३॥इह लोके महद्दुःखं पुत्रपौत्रकलत्रजं ॥प्राप्नुवंति महामूढा दुःखदावान-
लस्थिताः ॥ ३४॥ ते कथं सुखमेधंते येषामज्ञानतो गतः ॥ श्रीमान्पुण्यतमो मासो मदीयः पुरुषोत्तमः ॥३५॥याः स्त्रि-
यः सुभगाः पुत्रसुखसौभाग्यहेतवे ॥ पुरुषोत्तमे करिष्यंति स्नानदानार्चनादिकं ॥ ३६ ॥ तासां सौभाग्यसंपत्तिसुख-
पुत्रप्रदो ह्यहं ॥ यासां मासो गतः शून्यो मन्नामा पुरुषोत्तमः ॥ ३७ ॥ न तासामनुकूलोऽहं न सुखं स्वामिजं भवेत् ॥
भ्रातृपुत्रधनानां च सुखं स्वप्नेपि दुर्लभं ॥ ३८॥ तस्मात्सर्वात्मना सर्वैः स्नानपूजाजपादिकं ॥ विशेषेण प्रकर्तव्यं दानं
शक्त्यनुसारतः ॥ ३९ ॥ येनाहमर्चितो भक्त्या मासेस्मिन्पुरुषोत्तमे ॥ धनपुत्रसुखं भुक्त्वा पश्चाद्गोलोकवासभाक्
॥ ४० ॥ ममाज्ञया जनाः सर्वे पूजयिष्यंति मामकं ॥ सर्वेषामपि मासानामुत्तमोयं मया कृतः ॥ ४१ ॥ अतस्त्वमधि-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मासस्य चिंतां त्यक्त्वा रमापते ॥ गच्छ वैकुंठमतुलं गृहीत्वा पुरुषोत्तमं ॥ ४२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति रसिक-
वचो निशम्य विष्णुः प्रबलमुदा परिगृह्य मासमेनं ॥ नवजलदरुचं प्रणम्य देवं झटिति जगाम निजालयं खगेन ॥
॥ ४३ ॥ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादेऽधिमासस्यैश्वर्यप्राप्तिर्नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥

सूत उवाच ॥ नारदः कृतवान्प्रश्नं पुनरेव तपोधनाः ॥ विष्णुश्रीकृष्णसंवादं श्रुत्वा संतुष्टमानसः ॥ १ ॥ नारद उ-
वाच ॥ वैकुंठं गतवति रुक्मिणीशे किं जातं तदनु वद प्रभो मे ॥ वृत्तांतं हरिसुतकृष्णयोश्च सर्वेषां हितकरमादिपुंसोः
॥ २ ॥ इति संप्रश्नसंहृष्टो भगवान् बदरीपतिः ॥ उवाच पुनरेवामुं जगदानंददं बृहत् ॥ ३ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥
अथ श्रीरुक्मिणीनाथो वैकुंठं गतवान्मुदा ॥ तत्र गत्वाधिमासं तं वासयामास नारद ॥ ४ ॥ तत्रत्यवसातिं प्राप्य मोद-
मानोभवत्तदा ॥ मासानामधिपो भूत्वा रमते विष्णुना सह ॥ ५ ॥ द्वादशस्वपि मासेषु मलमासं वरं प्रभुः ॥ विधाय
मनसा तुष्टो बभूव प्रकृतिप्रियः ॥ ६ ॥ अथार्जुनमुवाचेदं भगवान् भक्तवत्सलः ॥ युधिष्ठिरं च पांचालीं निरीक्षन्कृप-
या मुने ॥ ७ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ जानेऽहं राजशार्दूल तपोवनमुपागतैः ॥ भवद्भिर्दुःखसंमग्नैर्नादृतः पुरुषोत्तमः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वृंदावनकलानाथवल्लभः पुरुषोत्तमः ॥ प्रमादाद्गतवान् मासो भवतां काननौकसां ॥ ९ ॥ युष्माभिर्नैव विज्ञातो भयद्वेषसमन्वितैः ॥ गांगेयद्रोणकर्णेभ्यो भयसंत्रस्तमानसैः ॥ १० ॥ कृष्णद्वैपायनादाप्तविद्याराधनतत्परे ॥ इंद्रकीलं गतवति बीभत्सौ रणशालिनि ॥ ११ ॥ तद्वियोगपरिक्लिष्टैर्न ज्ञातः पुरुषोत्तमः ॥ युष्माभिः किं प्रकर्तव्यमदृष्टमवलंब्यतां ॥ ॥ १२ ॥ अदृष्टं यादृशं पुंसां तादृशं भासते सदा ॥ अवश्यमेव भोक्तव्यमदृष्टजनितं फलं ॥ १३ ॥ सुखं दुःखं भयं क्षेममदृष्टात् प्राप्यते जनैः ॥ तस्माददृष्टनिष्ठैश्च भवद्भिः स्थीयतां सदा ॥ १४ ॥ अथापरं प्रवक्ष्यामि भवतां दुःखकारणं ॥ सेतिहासं महाराज श्रूयतां मन्मुखादहो ॥ १५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पांचालीयं महाभागा पूर्वजन्मनि सुंदरी ॥ मेधाविद्विजमुख्यस्य पुत्री जाता सुमध्यमा ॥ १६ ॥ कालेन गच्छता राजन् संजाता दशवार्षिकी ॥ रूपलावण्यललिता नयनापांगशालिनी ॥ १७ ॥ चातुर्यगुणसंपन्ना पितुरेकैव पुत्रिका ॥ वल्लभातीव तेनेयं चतुरा गुणसुंदरी ॥ १८ ॥ लालिता पुत्रवन्नित्यं न कदाचित्प्रलंभिता ॥ साहित्यशास्त्रकुशला नीतावपि विशारदा ॥ १९ ॥ तन्माता स्वर्गता पूर्वं पित्रा सा पोषिता मुदा ॥ पार्श्वस्थालिसुखं दृष्ट्वा पुत्रपौत्रसुखस्पृहा ॥ २० ॥ तर्कयंती तदा बाला मामेवं च कथं भवेत् ॥ गुणभाग्यनिधिर्भर्ता सुखदः सत्सुताः कथं ॥ २१ ॥ एवं मनोरथं चक्रे दैवेन ध्वंसितं पुरा ॥ किं कृत्वा किं वि-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दित्वा मे कमुपास्ये सुरेश्वरं ॥ २२ ॥ किं वा मुनिमुपातिष्ठे किंवा तीर्थमुपाश्रये ॥ मम भाग्यं कथं सुप्तं भर्ता कोपि न वांछति ॥ २३ ॥ पंडितोपि पिता मूढो मम भाग्यवशादहो ॥ विवाहकाले संप्राप्ते न दत्ता सदृशे वरे ॥ २४ ॥ अध्यज्ञाहं सखीमध्ये कुमारी दुःखपीडिता ॥ नाहं स्वामिसुखाभिज्ञा यथा चालिगणो मम ॥ २५ ॥ मम भाग्यवती माता कथं स्वर्गं गता पुरा ॥ एवं चिंताकुला बाला मनोरथमहोदधौ ॥ २६ ॥ निमग्ना मोहसलिले शोकमोहोर्मिपीडिता ॥ मेधावी ऋषिराजोसौ विचचार महीतले ॥ २७ ॥ कन्यादाननिमित्तं च विचिन्वन् सदृशं वरं ॥ तादृशं वरमप्राप्य निराशः स्वमनोरथे ॥ २८ ॥ सुतास्वकीयभाग्याभ्यां भग्नसंकल्पपंजरः ॥ अवाप दैवयोगेन ज्वरं तीव्रं सुदारुणं ॥ २९ ॥ स्फुटत्सर्वांगसंभिन्नतापज्वालासमाकुलः ॥ श्वासोच्छ्वाससमायुक्तो महादारुणमूर्छया ॥ ३० ॥ प्रस्खलन्निपतन्भूमौ मदिरामत्तवद्भृशं ॥ आगच्छन्नेव भवनं स पपात धरातले ॥ ३१ ॥ यावत्सुता समायाता पितरं भयविव्हला ॥ तावन्मुमूर्षुः संजातो भूसुरस्तामनुस्मरन् ॥ ३२ ॥ भाविनार्थबलेनैव सहसा जातवेपथुः ॥ कन्यादानप्रसंगोत्थमहोत्सववर्जितः ॥ ३३ ॥ अथ प्राचीनगार्हस्थ्यकृतधर्मपरिश्रमात् ॥ संसारवासनां त्यक्त्वा हरौ चित्तमधारयत् ॥ ३४ ॥ सस्मार श्रीहरिं तूर्णं मेधावी पुरुषोत्तमं ॥ इंदीवरदलश्यामं त्रिभंगललिताकृतिं ॥ ३५ ॥ रासेश राधारमण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रचंडदोर्दंडदूराहतनिर्जरारे ॥ अत्युग्रदावानलपानकर्तः कुमारिकोत्तारितवस्त्रहर्तः ॥ ३६ ॥ श्रीकृष्ण गोविंद हरे मुरारे राधेश दामोदर दीननाथ ॥ मां पाहि संसारसमुद्रमग्नं नमो नमस्ते हृषिकेश्वराय ॥ ३७ ॥ इति मुनिवचनं निशम्य दूराज्झटिति ययुश्चचार मुकुंदलोकात् ॥ तदनु मृतमुनिं करे गृहीत्वा चरणसरोरुहमीयुरीश्वरस्य ॥ ॥ ३८ ॥ प्राणोत्क्रमणमालोक्य हाहेति सा सुतारुदत् ॥ अंके कृत्वा पितुर्देहं विललाप सुदुःखिता ॥ ३९ ॥ कुररीव चिरं सातु विलप्य भृशदुःखिता ॥ उवाच पितरं बाला जीवंतमिव विव्हला ॥ ४० ॥ बालोवाच ॥ हा हा पितः कृपासिंधो आत्मजानंददायक ॥ कस्यांके मां निधायाद्य गतोसि वैष्णवं पुरं ॥ ४१ ॥ पितृहीनां च मां तात को वा संभावयिष्यति ॥ न भ्राता नैव बंधुश्च न मे माता तपस्विनी ॥४२॥भोजनाच्छादने चिंतां को मे तात करिष्यति॥ कथं तिष्ठाम्यहं शून्ये वेदध्वनिविवर्जिते ॥ ४३ ॥ आश्रमे ते मुनिश्रेष्ठ अरण्य इव निर्जने॥ अतः परं मरिष्यामि जीवने किं प्रयोजनं ॥ ४४ ॥ असंपाद्यैव वैवाहं विधिं दुहितृवत्सल ॥ क्व गतोसि पितस्तात इहागच्छ तपोनिधे॥४५॥ वाणीं वद सुधाकल्पां कथं तूष्णीमवस्थितः॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ हे तात चिरं सुप्तोसि सांप्रतं ॥ ४६ ॥ इत्युक्त्वाश्रुमुखी बाला विललाप मुहुर्मुहुः ॥ मुक्तकंठं रुरोदार्ता कुररीव सुदुःखिता॥४७॥तत्सुतारोदनं श्रुत्वा विप्रास्तद्वनवासिनः॥ अतीव क-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रुणं को वा रोदित्यस्मिंस्तपोवने ॥४८॥ मेधाऋषेः सुताशब्दं शनैर्निश्चित्य तापसाः ॥ ससंभ्रमाः समाजग्मुर्हाहाकारसमन्विताः॥४९॥ आगत्य ददृशुः सर्वे सुतांकस्थं मृतं मुनिं॥ततः संरुरुदुः सर्वे मुनयः काननौकसः॥५०॥सुतोत्संगाच्छवं नीत्वा श्मशाने शिवसंनिधौ ॥ अंत्येष्टिं विधिना कृत्वा तेऽदहन् काष्ठवेष्टितं॥५१॥ततः कन्यां समाश्वास्य सर्वे ते स्वगृहान्ययुः ॥ कन्या धैर्यं समालंब्य यथाशक्त्यकरोद्व्ययं॥५२॥ इत्यौर्ध्वदेहिकविधिं प्रणिधाय पित्र्यं पुत्री निवासमकरोच्च तपोवनेस्मिन् ॥ सा विव्यथे पितृजदुःखदवाग्निदग्धा रंभेव वत्समरणात्सुरभीव बाला॥५३॥इति बृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे कुमारीविलापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ततस्तं विस्मयाविष्टः पप्रच्छ नारदो मुनिः ॥ मेधाविद्विजवर्यस्य सुतावृत्तांतमद्भुतम्॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ मुने मुनिसुता तत्र किं चकार तपोवने ॥ को वा मुनिवरस्तस्याः पाणिग्रहमचीकरत् ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ निवसंत्यास्ततस्तस्याः कियान्कालो विनिर्गतः ॥ स्मारं स्मारं स्वपितरं शोचंत्याश्च मुहुर्मुहुः ॥ ३ ॥ शून्यसद्मनि संविष्टां यूथभ्रष्टां मृगीमिव ॥ गलद्बाष्पौघनयनां ज्वलद्धृदयपंकजां ॥ ४ ॥ विनिःश्वासपरां दीनां संरुद्धामुरगीमिव ॥ चिंतयंतीमपश्यंतीं दुःखपारं कृशोदरीं ॥ ५ ॥ तामाससाद भगवान् भविष्यद्बलनोदितः ॥ यद-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

च्छया वने तस्मिन् परमः कोपनो मुनिः ॥ ६ ॥ यद्विलोकनमात्रेण त्रस्येदपि शतक्रतुः ॥ जटाकलापसंछन्नः साक्षादिव सदाशिवः ॥ ७ ॥ यस्त्वज्जनन्या राजेंद्र शैशवेऽतिप्रसादितः ॥ त्रिदशाकर्षणीं विद्यां ददावस्यै सुपूजितः ॥ ८ ॥ येनाहमपि भूपाल सर्वदेवनमस्कृतः ॥ रथे संयोजितः साक्षाद्रुक्मिण्या सह नारद ॥ ९ ॥ उभाभ्यां चालिते मार्गे रथे दुर्वाससान्विते ॥ अत्युग्रया तृषा शुष्यत्तालवोष्ठपुटयाऽनया ॥ १० ॥ सूचितोहं जलार्थिन्या स्कंधस्थयुगया पुरा ॥ गच्छन्नेव पदाग्रेण संपीड्य वसुधातलं ॥ ११ ॥ आनीतवान् भोगवतीं प्रियाप्रेमपरिप्लुतः ॥ सैवोर्ध्वगामिनी भूत्वा तावन्मात्रेण वारिणा ॥ १२ ॥ न्यवारयन्महाराज रुक्मिणीतृषमुल्बणां ॥ तद्दृष्ट्वा तत्क्षणोद्भूतक्रोधेन प्रज्वलन्निव ॥ १३ ॥ प्रलयाग्निरिवोत्तिष्ठन् शशाप कोपनो मुनिः ॥ अहो श्रीकृष्ण तेत्यंतं वल्लभा रुक्मिणी सदा ॥ १४ ॥ यद्भवान्मामवज्ञाय प्रियाप्रेमपरिप्लुतः॥ पाययामास पानीयं माहात्म्यं दर्शयन्स्वकं॥१५॥दंपत्योरुभयोरेव वियोगोस्तु युधिष्ठिर ॥ इति यो दत्तवान् शापं स एव मुनिसत्तमः ॥१६॥ साक्षाद्रुद्रांशसंभूतः कालरुद्र इवापरः ॥ अत्रेरुग्रतपःकल्पवृक्षदिव्यफलं महत्॥१७॥पतिव्रताशिरोरत्नाऽनुसूयागर्भसंभवः ॥ दुर्वासा नाम मेधावी यथा वै मूर्तिमत्तपः॥१८॥ नैकतीर्थजलक्लिन्नजटाभूषितसच्छिराः ॥ तमालोक्य समायांतं कुमारी शोकसागरात् ॥ १९ ॥ उन्मज्योत्थाय धैर्येण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ववंदे चरणौ मुनेः ॥ नत्वा स्वाश्रममानीय जानकी वाल्मिकिं यथा ॥ २० ॥ अर्घ्यपाद्यैर्वन्यफलैः पुष्पैश्च विविधै-
र्मुनिं ॥ स्वागतं पृच्छ्य सा बाला पूजयामास सादरं ॥ ततः सविनया राजन्नुवाच मुनिकन्यका ॥ २१ ॥ बालोवाच ॥
नमस्तेस्तु महाभाग अत्रिगोत्रदिवाकर ॥ कुतोधिगमनं साधो दुर्भगाया ममाश्रमे ॥ मम भाग्योदयो जातस्तवाग-
मनतो मुने ॥ २२ ॥ अथवा मत्पितुः पुण्यप्रवाहप्रेरितो भवान् ॥ संभावयितुं मामेव ह्यागतो मुनिसत्तमः ॥ २३ ॥
भवादृशां पादरजस्तीर्थरूपं महात्मनां ॥ स्पृशंत्याः सफलं जन्म सफलं चाद्य मे व्रतं ॥ २४ ॥ अद्य मे सफलं पुण्य-
मद्य मे सफलो भवः ॥ भवादृशा महापुण्या यन्मे दृष्टिपथं गताः ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वा च सा बाला तस्थौ तूष्णीं
तदग्रतः ॥ सस्मितं मुनिराहेदं दुर्वासाः शंकरांशजः ॥ २६ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ साधु साधु द्विजसुते कुलमभ्युद्ध-
तं पितुः ॥ मेधाऋषेः सुतपसः फलमेतादृशी सुता ॥ २७ ॥ कैलासादहमागच्छं ज्ञात्वा ते धर्मशीलताम् ॥ त्वदा-
श्रममनुप्राप्तस्त्वया संपूजितोस्म्यहं ॥ २८ ॥ गमिष्यामि वरारोहे शीघ्रं बदरिकाश्रमं ॥ द्रष्टुं नारायणं देवं सनात-
नमुनीश्वरम् ॥ २९ ॥ तपश्चरंतमेकाग्रमत्युग्रं लोकहेतवे ॥ बालोवाच ॥ ऋषे त्वद्दर्शनादेव शुष्को मे शोकसाग-
रः ॥ ३० ॥ अतः परं शुभं भावि यस्मात्संभाविता त्वया ॥ समुद्भूतबृहज्ज्वालदावहव्यभुजं मुने ॥ ३१ ॥ किं न वे-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्सि दयासिंधो तन्निवर्तय शंकर ॥ हर्षहेतुर्न मे कश्चिद्दृश्यते सुविचारतः ॥ ३२ ॥ न माता न पिता भ्राता यो मे धैर्यं प्रयच्छति ॥ कथंकारमहं जीवे दुःखसागरपीडिता ॥ ३३ ॥ यां यां दिशं प्रपश्यामि सा सा शून्या विभाति मे ॥ मम दुःखप्रतीकारं कुरु शीघ्रं तपोनिधे ॥ ३४ ॥ न मां कामयते कश्चित्पाणिग्रहणहेतवे ॥ अतः परं भविष्यामि वृषलीति महद्भयं ॥ ३५ ॥ तस्मान्न जायते निद्रा न रुचिर्भोजने मम ॥ ब्रह्मन्मुमूर्षुरस्म्येव इति मे निश्चयोऽधुना ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वाश्रुमुखी बाला विरराम तदग्रतः ॥ दुर्वासास्तदुपायार्थं विचारमकरोत्तदा॥ ३७ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति मुनितनयावचो निशम्य बहुलतमं मुनिराड् विचार्य छंदः ॥ अतिशयकृपया विलोक्य बालां किमपि हितं निजगाद सारभूतं ॥ ३८ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये दुर्वासस्तपोवनागमनं नाम नवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नारद उवाच ॥ किं विचार्य बृहद्भामा परमः कोपनो मुनिः ॥ अब्रवीद्दृषिकन्यां तां तन्मे ब्रूहि तपोनिधे ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रोवाच बदरीपतिः ॥ दुर्वासोवचनं गुह्यं सर्वेषां हितकृद्द्विजाः ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्येऽहं यदुक्तं मुनिना तदा ॥ मेधावितनयादुःखमपनेतुं कृपालुना ॥ ३ ॥ दुर्वासा उवाच ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शृणु सुंदरि वक्ष्यामि गुह्याद्गुह्यतरं महत् ॥ आख्येयं नैव कस्यापि त्वदर्थं तु विचारितं ॥ ४ ॥ न विस्तरं करिष्यामि समासेन ब्रवीमि ते ॥ इतस्तृतीयः सुभगे मासस्तु पुरुषोत्तमः ॥५॥ तस्मिन् स्नातो नरस्तीर्थे मुच्यते भ्रूणहत्यया ॥ एतत्तुल्यो न कोप्यन्यः कार्तिकादिषु सुंदरि ॥ ६ ॥ सर्वे मासास्तथा पक्षाः पर्वाण्यन्यानि यानि च ॥ पुरुषोत्तममासस्य कलां नार्हंति षोडशीं ॥ ७ ॥ साधनानि समस्तानि निगमोक्तानि यानि च ॥ मासस्यैतस्य नार्हंति कलामपि च षोडशीं ॥ ८ ॥ द्वादशाब्दसहस्राणि गंगास्नानेन यत्फलं ॥ गोदावरीसकृत्स्नानाद्यत्फलं सिंहगे गुरौ ॥ ९ ॥ तदेव फलमाप्नोति मासे वै पुरुषोत्तमे ॥ सकृत्सुस्नानमात्रेण यत्र कुत्रापि सुंदरि ॥ १० ॥ श्रीकृष्णवल्लभो मासो नाम्ना च पुरुषोत्तमः ॥ तस्मिन्संसेविते बाले सर्वं भवति वांछितं ॥ ११ ॥ तस्मान्निषेवयाशु त्वं मासं तं पुरुषोत्तमं ॥ मयापि सेव्यते सोऽयं पुरुषोत्तमवन्मुदा ॥ १२ ॥ एकदा भस्मसात्कर्तुमंबरीषं क्रुधा मया ॥ मुक्ता कृत्या तदा बाले सुनाभं हरिणा ज्वलत् ॥ १३ ॥ मामेव भस्मसात्कर्तुं तदानीं प्रेरितं मयि ॥ पुरुषोत्तमव्रतादेव तच्चक्रं संन्यवर्तत ॥ १४ ॥ त्रैलोक्यं भस्मसात्कर्तुं समर्थं तच्च सुंदरि ॥ मय्यकिंचित्करं जातं तदा मे विस्मयोऽभवत् ॥ १५ ॥ तस्माद्भजस्व सुभगे श्रीमंतं पुरुषोत्तमं ॥ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलो विरराम मुनेः सुतां ॥ १६ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ दुर्वा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सोवचनं श्रुत्वा बाला मूढधियावदत् ॥ भाविना प्रेरिता राजन्नसूयाप्रेरिता सती ॥ १७ ॥ दुर्वाससं मुनिश्रेष्ठं मनसि क्रोधसंयुता ॥ बालोवाच ॥ न मह्यं रोचते ब्रह्मन् यदुक्तं भवता मुने ॥ १८ ॥ कथं माघादयो मासा अकिंचित्करतां गताः ॥ कथं कार्तिकमासं त्वमूनं वदसि तद्वद ॥ १९ ॥ वैशाखः सेवितः किंवा न दास्यति सुकामितं ॥ सदाशिवादयो देवाः फलदाः किं न सेविताः ॥ २० ॥ अथवा भुवि मार्तंडो देवः प्रत्यक्षदर्शनः ॥ स किं न दाता कामानां देवी च जगदंबिका ॥ २१ ॥ गणेशः सेवितः किं वा न संयच्छति कामितं ॥ व्यतीपातादिकान् योगान् देवान् शर्वादिकानपि ॥ २२ ॥ सर्वानुल्लंघ्य वदतस्त्रपा किं ते न जायते ॥ अयं तु मलिनो मासः सर्वकर्मविगर्हितः ॥ २३ ॥ असूर्यसंक्रमः श्रेष्ठः क्रियते च कथं मुने ॥ वेदाहं सर्वदुःखानां पारदं श्रीहरिं परं ॥ २४ ॥ नान्यं पश्यामि भूदेव चिंतयंती दिवानिशं ॥ रामाद्वा जानकीजानेः शंकरात्पार्वतीपतेः ॥ २५ ॥ नान्यः कोपि महान्देवो यो मे दुःखं व्यपोहति ॥ एतान्विहाय विप्रेंद्र कथं स्तौषि मलं मुने ॥ २६ ॥ एवमुक्तस्तया विप्र पुत्र्या स क्रोधनो मुनिः ॥ जाज्वल्यमानो वपुषा क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २७ ॥ तथापि न शशापैनां मित्रजां कृपयान्वितः ॥ मूढेयं नैव जानाति हिताहितमपूर्णधीः ॥ २८ ॥ पुरुषोत्तममाहात्म्यं दुर्ज्ञेयं विदुषामपि ॥ किमुताल्पधियां पुंसां कुमारीणां विशेषतः ॥ २९ ॥ पितृहीना

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुमारीयं बाला दुःखाग्निभर्जिता ॥ अतीवोग्रतरं शापं मदीयं सहते कथं ॥ ३० ॥ इत्येवं कृपया क्रोधं संजहार मनः-
स्थितं ॥ स्वस्थो भूत्वा मुनिः प्राह तां बालामतिविह्वलां ॥ ३१ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ अहो बाले न मे कोपो मित्रजे त्वयि
कश्चन ॥ यत्ते मनसि निर्भाग्ये यथारुचि तथा कुरु ॥ ३२ ॥ अपरं श्रूयतां बाले भविष्यं किंचिदुच्यते ॥ पुरुषोत्तममा-
सस्य त्वयाऽनादरः कृतः ॥ ३३ ॥ सर्वथा तत्फलं भावि इह वा परजन्मनि ॥ अतः परं गमिष्यामि नरनारायणालयं
॥ ३४ ॥ नच शप्ता मया भीरु मन्मित्रं ते पिता यतः ॥ हिताहितं न जानासि बालभावाच्छुभाशुभं ॥ ३५ ॥ स्वस्ति
तेस्तु गमिष्यामि मास्तु कालात्ययो मम ॥ शुभं शुभेतरं भावि न केनाप्यनुलंघ्यते ॥ ३६ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इत्यु-
दीर्य जगामाशु तामसस्तापसो मुनिः ॥ तत्क्षणं निष्प्रभा साभूत्पुरुषोत्तमहेलया ॥ ३७ ॥ विमृश्य सुचिरं कालं तत्का-
लफलदं शिवं ॥ आराधयामि देवेशं तपसा पार्वतीपतिं ॥ ३८ ॥ ॥ इति निश्चित्य मनसा मेधावितनया नृप ॥ दुष्करं
तत्तपः कर्तुमियेष स्वाश्रमे स्थिता ॥ ३९ ॥ सूत उवाच ॥ आर्षेयी प्रबलमुनेर्वचो विनिंद्य प्रोद्युक्तांधकरिपुसेवने वने
स्वे ॥ लक्ष्मीशं बहुलफलप्रदं विहाय सावित्रीपतिमपि तादृशं निरस्य ॥ ४० ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्त-
ममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे कुमारीशिवाराधनोद्योगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नारद उवाच ॥ अचीकरत्कुमारीयं महत्कर्म सुदुष्करं ॥ मुनीनामपि सर्वेषां तन्मे वद महामुने ॥ १ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ अथारभत कल्याणी तपः परमदारुणं ॥ चिंतयंती शिवं शांतं पंचवक्त्रं सनातनं ॥ २ ॥ भुजंगभूषणं देवं नंदिभृंगिनिषेवितं ॥ चतुर्विंशतितत्त्वैश्च गुणैस्त्रिभिरभिष्टुतं ॥ ३ ॥ महासिद्धिभिरष्टाभिः प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ चंद्रखंडलसद्भालं जटाजूटविराजितं ॥ ४ ॥ चचार दुश्चरं बाला तमुद्दिश्य परं तपः ॥ पंचाग्नीनां च मध्ये सा स्थायिनी ग्रीष्मगे रवौ ॥ ५ ॥ हेमंतशिशिरे चैव शीतवार्यंतरास्थिता ॥ व्यक्तवक्त्रा तथा रेजे जलस्थं कमलं यथा ॥ ६ ॥ शिरोधःप्रसृतश्यामनीलालकविगुंठिता ॥ जंबालवल्लरीपुंजैर्वेष्टितेवाबभौ जले ॥७॥ ब्रह्मरंध्रोद्गतश्रीमद्धूमराजिर्व्यदृश्यत ॥ नलिनं सेव्यमानेव मिलिंदालिः प्रसर्पिणी ॥ ८ ॥ वर्षास्वनावृता शेते स्थंडिले बृसिकान्विते ॥ संध्ययोरुभयोस्तन्वी धूमपानमचीकरत् ॥ ९ ॥ पुरंदरः परां चिंतामवापाश्रुत्य तत्तपः ॥ दुर्धर्षा दिविजैः सर्वैः स्पृहणीया महर्षिभिः ॥ १० ॥ एवं तपसि वृत्तायामार्षेय्यां नृपनंदन ॥ गतान्यब्दसहस्राणि नवराजन्यभूषण ॥ ११ ॥ संतुष्टस्तपसा तस्या भगवान् पार्वतीपतिः ॥ दर्शयामास बालायै निजं रूपमगोचरं ॥ १२ ॥ तद्दृष्ट्वा सहसोत्तस्थौ देहः प्राणमिवागतं ॥ तपःकृशापि सा बाला हृष्टपुष्टा तदाभवत् ॥ १३ ॥ भूरिवातपसंक्लिष्टा देवमीढा गरीयसी ॥ सा बालाऽवनता भूत्वा ववंदे गिरि-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जापतिं ॥ १४ ॥ मानसैरुपचारैस्तं संपूज्य विश्ववंदितं ॥ तुष्टाव जगतां नाथं भक्तियुक्तेन चेतसा ॥१५॥ बालोवाच॥ अये शैलजावल्लभ प्राणनाथ प्रभो भर्ग भूतेश गौरीश शंभो ॥ नमः सोमसूर्याग्निदिव्यत्रिनेत्र मदाधार मुंडास्थिमालिन्नमस्ते ॥ १६ ॥ नरोनेकतापाभिभूतांगपीडः परं घोरसंसारवार्धौ निमग्नः॥ खलव्यालकालोग्रदंष्ट्राभिदष्टो विमुच्येद्भवंतं शरण्यं प्रपन्नः॥ १७ ॥ विभो येन बाणः स्वकीयीकृतश्च मृता जीवितालर्कभूपालपत्नी ॥ दयानाथ भूतेश चंडीश भव्य भवत्राण मृत्युंजय प्राणनाथ ॥ १८ ॥ मखध्वंसकर्तः समस्तारिहर्तः सदा सेवकानां भवध्वंसकर्तः॥ नमो जन्महर्तः पुरा सृष्टिकर्तस्त्वदीयानव प्राणनाथाऽघहर्तः॥ १९ ॥ इत्येवं मनसा वाचा शिवं स्तुत्वा तपस्विनी ॥ विरराम महाभागा मेधावितनया नृप ॥२०॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ तत्कृतं स्तोत्रमाकर्ण्य तपसोग्रतरेण च ॥ प्रसन्नवदनांभोजस्तामुवाच सदाशिवः ॥२१॥ शिव उवाच ॥ वरं वरय भद्रं ते यस्ते मनसि वांछितः ॥ प्रसन्नोस्मि महाभागे मा मा खिद तपस्विनि ॥ २२ ॥ तदाकर्ण्य कुमारीयं महानंदपरिप्लुता ॥ उवाच वचनं राजन्सुप्रसन्नं सदाशिवं ॥ २३ ॥ बालोवाच ॥ दीननाथ दयासिंधो प्रसन्नश्चेन्ममोपरि ॥ तदा मत्कामितं देहि मा विलंबं कुरु प्रभो ॥ २४ ॥ पतिं देहि पतिं मह्यं पतिं पतिमहं वृणे॥ पतिं देहि महादेव नान्यन्मे चिंतितं हृदि॥२५॥ एवमुक्त्वा तदार्षेयी विरराम कपर्दिनं॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ तदाकर्ण्य महादेवो जगाद मुनिकन्यकां ॥२६॥ शिव उवाच ॥ त्वया यत्स्वमुखेनोक्तं तदस्तु मुनिकन्यके ॥ पंचकृ-
त्वस्त्वया यस्मात्पतिः संप्रार्थितोऽधुना॥२७॥तस्मात्पंच भविष्यंति पतयस्तव सुंदरि ॥ शूराः सकलधर्मज्ञाः साधवः
सत्यविक्रमाः ॥ २८ ॥ यज्वानः स्वगुणख्याताः सत्यसंधा जितेंद्रियाः ॥ त्वन्मुखप्रेक्षकाः सर्वे राजन्या गुणशालिनः
॥ २९ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य धूर्जटेरनतिप्रियं ॥ उवाचावनता भूत्वा बाला वाक्यविशारदा ॥३०॥
बालोवाच ॥ एवं मे गिरिजाकांत मास्तु लोकेऽतिकौतुकं ॥ एकस्या एक एवास्ति भर्ता नार्याः सदाशिव ॥ ३१ ॥ न
दृष्टा न श्रुताः क्वापि नार्येका पंचभर्तृका ॥ एकस्य पंचपत्न्यस्तु पुरुषस्य भवंति हि ॥३२॥ त्वदीयाहं कथं शंभो भवेयं
पंचभर्तृका ॥ नैवार्हसि वचस्त्वेवं मयि वक्तुं कृपानिधे ॥ ३३ ॥ तवैव जायते लज्जा त्वदीयाहं यतः प्रभो ॥ इत्याकर्ण्य
वचस्तस्याः शंकरः प्राह तां पुनः ॥३४॥ शिव उवाच ॥ मास्तु तेस्मिन्भवे भीरु भव्यं तत्परजन्मनि ॥ अयोनिसंभवा
तत्र भविष्यसि तपोबलात् ॥ ३५ ॥ भर्तृजं सुखमासाद्य ततो गंत्री परं पदं ॥ दुर्वासा मे प्रिया मूर्तिः स त्वयाऽवमतः
पुरा ॥३६॥ स चेत्कोपावृतः सुभ्रु निर्दहेद्भुवनत्रयं ॥ त्वया गर्वातिरेकेण ब्रह्मतेजः प्रमर्दितं ॥३७॥ पुरुषोत्तमस्त्वया
मासो न कृतो भगवत्प्रियः ॥ यस्मिन्नर्पितमैश्वर्यं श्रीकृष्णेनात्मनः स्वकं ॥ ३८ ॥ अहं ब्रह्मादयो देवा नारदाद्या-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्तपस्विनः ॥ यदादेशकरा बाले तदाज्ञां को विलंघयेत् ॥ ३९ ॥ स मासो न त्वया मूढे पूजितो लोकपूजितः ॥
अतस्ते पंच भर्तारो भविष्यंति द्विजात्मजे ॥ ४० ॥ नान्यथाभावि तद्बाले पुरुषोत्तमखंडनात् ॥ यो वै निंदति तं
मासं स याति घोररौरवं ॥४१॥ विपरीतं भवेत्तस्य न कदाप्यन्यथा भवेत् ॥ पुरुषोत्तमस्य ये भक्ताः पुत्रपौत्रधना-
न्विताः ॥ ४२ ॥ ऐहिकामुष्मिकीं सिद्धिं याता यास्यंति यांति च ॥ वयं सर्वेपि गीर्वाणाः पुरुषोत्तमसेविनः ॥ ४३ ॥
यस्मिन्संसेविते शीघ्रं प्रीयते पुरुषोत्तमः ॥ सेवनीयं कथं मासं न भजाम सुमध्यमे ॥ ४४ ॥ अत्युत्कटानां महतां
वचो मिथ्या कथं वद ॥ अनुनेया हि मुनयः सदसद्वादवादिनः ॥ ४५ ॥ वदन्नेवं नीलकंठः क्षिप्रमंतर्दधे हरः ॥ च-
किता साभवद्बाला यूथभ्रष्टा मृगी यथा ॥ ४६ ॥ सूत उवाच ॥ शशांकलेखांकितभालदेशे सदाशिवे शैवदिशं प्र-
याते ॥ चिंता बबाधे मुनिराजकन्यां हत्या यथा वृत्रहणं मुनीशाः ॥ ४७ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममा-
हात्म्ये शिववाक्यं नाम एकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥

नारद उवाच ॥ शितिकंठे गते नाथ बाला किमकरोच्छुचा ॥ तन्मे वद विनीताय शुश्रूषाधर्मसिद्धये ॥ १ ॥
श्रीनारायण उवाच ॥ एवमेव पुरा पृष्टः श्रीकृष्णः पांडुसूनुना ॥ यदुवाच वचो राज्ञे तन्मे निगदतः शृणु ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ एवं गते शिवे राजन् सा बाला विगतप्रभा ॥ निःश्वासपरमा भीता साश्रुनेत्रा कृशोदरी ॥ ३ ॥ हृदयाग्निलसज् वाला ज्वलितांगी कुमारिका ॥ दावाग्निदग्धपत्रा सा लतेवास तपस्विनी ॥ ४ ॥ दुःखमीर्ष्यामाप्त-वत्यामेवं कालो महान् गतः ॥ असौ तामवचस्कंद तादृशीं तापसीं प्रभुः ॥५॥ सहसा तां समापन्नां फणीवाखुनि-वेशनं ॥ इति कालेन बलिना वशं नीता तपस्विनी ॥६॥ प्रावृण्मेघावृते व्योम्नि विद्युत्सौदामिनी यथा ॥ तथाऽऽश्रमे स्वके नष्टा तपसा दग्धकल्मषा ॥ ७ ॥ तदानीमेव धर्मिष्ठो यज्ञसेनो नराधिपः ॥ बृहत्संभारसंपन्नमकरोद्यज्ञमुत्त-मं ॥ ८ ॥ तद्यज्ञकुंडादुद्भूता कुमारी कनकप्रभा ॥ सेयं द्रुपदशार्दूलतनया प्रथिता भुवि ॥ ९ ॥ द्रौपदी सर्वलोकेषु ह्यार्षेयी या पुराऽभवत्॥ सेयं स्वयंवरे राजन्मत्स्यवेधे कृते सति॥१०॥ लब्धार्जुनेन पांचाली क्षुभिते राजमंडले ॥ तृ-णीकृत्य नृपान् सर्वान् भीष्मकर्णादिकान्बहून् ॥ ११ ॥ सेयं कचग्रहं प्राप्ता दुष्टदुःशासनान्मुने ॥ वचांसि कर्णशूला-नि श्राविता वरवर्णिनी ॥ १२ ॥ मया चोपेक्षिता राजन् पुरुषोत्तमहेलनात् ॥ यदा मयि कृतस्नेहा मन्नामान्यवदन्मुहुः ॥ १३ ॥ दामोदर दयासिंधो कृष्ण कृष्ण जगत्पते ॥ हे नाथ हे रमानाथ केशव क्लेशनाशन ॥ १४ ॥ न माता न ता-तो नच भ्रातृवर्गो न सख्यो न जामिर्न वै भागिनेयः ॥ न बंधुर्न चेष्टो न वै प्राणनाथो हृषीकेश सर्वं भगानेव मेस्ति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५॥ गोविंद गोपिकानाथ दीनबंधो दयानिधे ॥ दुःशासनपराभूतां किं न जानासि मां प्रभो ॥१६॥ दुःशासनपराभूता तदा द्रुपदनंदिनी ॥ मदीयस्मरणं प्राप्ता विस्मृतापि मया पुरा ॥ १७ ॥ शीघ्रं गरुडमारुह्य तत्रागत्य स्थितेन वै ॥ पूरितानि मया राजन्नस्यै वासांस्यनेकशः ॥ १८ ॥ सदा मयि कृतस्नेहा मत्प्राणा मत्परायणा ॥ ममातिवल्लभा साध्वी सखी मे प्राणसन्निभा ॥ १९॥ तथाप्युपेक्षितेयं सा पुरुषोत्तमहेलनात् ॥ पुरुषोत्तमतिरस्कारकर्तारं पातयाम्यहं ॥ २० ॥ सर्वथा मुनिदेवानां सेव्योयं पुरुषोत्तमः ॥ किं पुनर्मानुषाणां तु सर्वार्थफलदायकः ॥२१॥ तस्मादाराधयस्वैनमागामिपुरुषोत्तमं ॥ वर्षे चतुर्दशे पूर्णे सर्वं ते भविता शुभं ॥२२॥ व्यलोकि चिकुरव्रातो यैरस्याः पांडुनंदन॥ तन्नारीणामहं राजन्निर्वपिष्येऽलकान् रुषा ॥२३ ॥ सुयोधनादिभूपालान्सर्वान्नेष्ये यमक्षयं ॥ सर्वशत्रुक्षयं कृत्वा त्वं च राजा भविष्यसि ॥२४॥ न मे क्षीरोदतनया प्रिया नापि हलायुधः ॥ न तथा देवकी देवी प्रद्युम्नो नापि सात्यकिः ॥ ॥२५॥ यादृशा मे प्रिया भक्तास्तादृशो नास्ति कश्चन॥ येन मे पीडिता भक्तास्तेनाहं पीडितः सदा॥२६॥ द्वेष्यो मे नास्ति तत्तुल्यो यमस्तस्य फलप्रदः ॥ नावलोक्यो मया दुष्टो दंडार्थमपि पांडव ॥२७॥ श्रीनारायण उवाच ॥ श्रीकृष्णस्तान्समाश्वास्य पांडवान् द्रौपदीं तथा ॥ कुशस्थलीं जिगमिषुरुवाच मधुसूदनः ॥२८॥ राजन्नद्य गमिष्यामि द्वारकां

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विरहाकुलां ॥ वसुदेवो महाभागो बलदेवो ममाग्रजः ॥२९॥ मन्माता देवकी देवी गदसांबादयोऽपरे ॥ आहुकाद्याश्च यदवो रुक्मिण्याद्याश्च याः स्त्रियः ॥ ३० ॥ सर्वे तेऽनिमिषैर्नेत्रैर्मदागमनकांक्षिणः ॥ मामेव चिंतयंत्येवं मद्दर्शनसमुत्सुकाः ॥ ३१ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्युक्तवंतं देवेशं कथंचित्पांडुनंदनाः ॥ हरिप्रयाणमालक्ष्य तमूचुर्गद्गदाक्षरं ॥ ३२ ॥ जीवनं नो भवानेव यथा वारि जलौकसां ॥ पुनर्दर्शनमल्पेन कालेनास्तु जनार्दन ॥ ३३ ॥ पांडवानां हरिर्नाथो नान्यः कश्चिज्जगत्त्रये ॥ इत्थं सर्वे वदंत्यद्धा तस्मान्नः पाहि सर्वदा ॥ ३४ ॥ न विस्मार्या वयं सर्वे त्वदीया जगदीश्वर ॥ अस्मच्चेतोमिलिंदानां जीवनं त्वत्पदांबुजं ॥ ३५ ॥ अवलंबनमेवास्तु प्रार्थयामो मुहुर्मुहुः ॥ असकृत्पांडुपुत्रेषु गृणत्स्वेवं यदूद्वहः ॥ ३६ ॥ मंदं मंदं समारुह्य रथं प्रेमपरिप्लुतः ॥ ययौ द्वारवतीमेतान् पराकृत्यानुगच्छतः ॥ ३७॥ श्रीनारायण उवाच॥ अथ श्रीद्वारकानाथे गते द्वारवतीं तदा ॥ राजापि सानुजस्तप्यंस्तीर्थानि च चचार ह ॥ ३८ ॥ पुरुषोत्तमे मनः कृत्वा ब्रह्मन् श्रीभगवत्प्रिये ॥ अनुजानाह कृष्णां च विष्वक्सेनवचः स्मरन् ॥ ३९ ॥ अहो श्रुतमतीवोग्रं माहात्म्यं पौरुषोत्तमं ॥ कथं सुखानि लभ्यंते नाभ्यर्च्य पुरुषोत्तमं ॥ ४० ॥ स धन्यो भारते वर्षे स पूज्यः श्रेष्ठ एव सः ॥ विविधैर्नियमैर्यस्तु पूजयेत्पुरुषोत्तमं ॥ ४१ ॥ एवं सर्वेषु तीर्थेषु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भ्रमंतः पांडुनंदनाः ॥ पुरुषोत्तममासाद्य व्रतं चेरुर्विधानतः ॥ ४२ ॥ तदंते राज्यमतुलमवापुर्गतकंटकं ॥ पूर्णे चतुर्दशे वर्षे श्रीकृष्णकृपया मुने ॥ ४३ ॥ दृढधन्वा नृपः पूर्वं सूर्यवंशसमुद्भवः ॥ पुरुषोत्तममासस्य सेवनान्महतीं श्रियं ॥ ॥४४॥ पुत्रपौत्रसुखं चैव भुक्त्वा भोगाननेकशः ॥ जगाम भगवल्लोकमगम्यं योगिनामपि ॥ ४५ ॥ एतन्मासस्य माहात्म्यमतुलं मुनिसत्तम ॥ नाहं वक्तुं समर्थोस्मि कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४६ ॥ सूत उवाच ॥ पुरुषोत्तममासस्य कृष्णद्वैपायनादहं ॥ माहात्म्यं श्रुतवान् विप्राः सोपि वक्तुं शशाक नो ॥४७॥ अस्य माहात्म्यमखिलं वेत्ति नारायणः स्वयं॥ अथवा भगवान् साक्षाद्वैकुंठनिलयो हरिः ॥ ४८ ॥ ब्रह्मादिदेवानतपादपीठगोलोकनाथेन स्वकीकृतस्य ॥ सर्वं माहात्म्यं पुरुषोत्तमस्य देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ४९ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे पुरुषोत्तमव्रतोपदेशो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥

ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग वद नो वदतां वर ॥ दृढधन्वा कथं प्राप पुरुषोत्तमसेवनात् ॥ १ ॥ सौराज्यं पुत्रपौत्रादीन् ललनां च पतिव्रतां ॥ कथं च भगवल्लोकमवाप योगिदुर्लभं ॥ २ ॥ शृण्वतां ते मुखांभोजात्कथासारं मुहुर्मुहुः ॥ अलं बुद्धिर्न नस्तात यथा पीयूषपानतः ॥ ३ ॥ अतो विस्तरतो ब्रूहि इतिहासं पुरातनं ॥ अस्मद्भाग्य-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बलेनैव धात्रा संदर्शितो भवान् ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ सनातनमुनिर्विप्रा नारदाय पुरातनं ॥ इतिहासमुवाचेमं स एव प्रोच्यतेधुना ॥ ५ ॥ शृण्वंतु मुनयः सर्वे चरित्रं पापनाशनं ॥ यथाधीतं गुरुमुखाद्राज्ञो वै दृढधन्वनः ॥ ६ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्येहं भूपस्य दृढधन्वनः ॥ कथां पुरातनीं रम्यां स्वर्धुनीमिव पावनीं ॥ ७ ॥ आसीद्धैहयदेशस्य गोप्ता श्रीमान् महीपतिः ॥ चित्रधर्मेति विख्यातो धीमान्सत्यपराक्रमः ॥ ८ ॥ तस्य पुत्रोतितेजस्वी दृढधन्वेति विश्रुतः ॥ स सर्वगुणसंपन्नः सत्यवाग्धार्मिकः शुचिः ॥ ९ ॥ आकर्णांतविशालाक्षः पृथुवक्षा महाभुजः ॥ अवर्धत महातेजाः सार्धं गुणगणैरसौ ॥ १० ॥ अधीत्य सांगान्निगमांश्चतुरश्चतुरो मुदा ॥ सकृन्निगदमात्रेण प्रागधीतानिव स्फुटं ॥ ११ ॥ दक्षिणां गुरवे दत्त्वा संपूज्य विधिवच्च तं ॥ गुरोरनुज्ञया धीमान् पितुः पुरमजीगमत् ॥ १२ ॥ जनयन्नयनानंदं निजपत्तनवासिनां ॥ चित्रधर्मापि तं पुत्रं दृष्ट्वा लेभे परां मुदं ॥ १३ ॥ युवानं सर्वधर्मज्ञं प्रजानां पालने क्षमं ॥ अतः परं किमत्रास्ति संसारे सारवर्जिते ॥ १४ ॥ आराधयामि श्रीकृष्णं द्विभुजं मुरलीधरं ॥ प्रसन्नवदनं शांतं भक्तानामभयप्रदं ॥ १५ ॥ ध्रुवांबरीषशर्यातियया तिप्रमुखा नृपाः ॥ शिबिश्च रंतिदेवश्च शशबिंदुर्भगीरथः ॥ १६ ॥ भीष्मश्च विदुरश्चैव दुष्यंतो भरतोपि वा ॥ पृथुरुत्तानपादश्च प्रह्लादोथ बिभीषणः ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१७॥ एते चान्ये च राजानस्त्यक्त्वा भोगाननेकशः ॥ अध्रुवेण ध्रुवं प्राप्ता आराध्य पुरुषोत्तमं ॥ १८ ॥ अतो म-
यापि कर्तव्यमरण्ये हरिसेवनं ॥ छित्त्वा स्नेहमयं पाशं दारागारसुतादिषु ॥ १९ ॥ इति निश्चित्य मनसा समर्थे
दृढधन्वनि ॥ धुरं न्यस्य जगामाशु विरक्तः पुलहाश्रमं ॥ २० ॥ तत्र गत्वा तपस्तेपे श्रीकृष्णं मनसा स्मरन् ॥
निस्पृहः सर्वकामेभ्यो निराहारो निरंतरं ॥ २१ ॥ कियत्कालं तपस्तप्त्वा हरेर्धाम जगाम सः ॥ दृढधन्वापि शु-
श्राव स्वपितुर्वैष्णवीं गतिं ॥ २२ ॥ हर्षशोकसमाविष्टो ह्यकरोदौर्ध्वदेहिकं ॥ पितृभक्त्या महीपालो विद्वज्जनवचः-
स्थितः ॥ २३ ॥ पुष्करावर्तके पुण्ये नगरेऽत्यंतशोभिते ॥ राज्यं चकार भूपालो नीतिशास्त्रविशारदः ॥ २४ ॥
तस्य शीलवती भार्या नाम्ना या गुणसुंदरी ॥ विदर्भराजतनया रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ २५ ॥ पुत्रान्सा सुषुवे दिव्यां-
श्चतुरश्चतुरान् शुभान् ॥ पुत्रीं चारुमतीं नाम्ना सर्वलक्षणसंयुतां ॥ २६ ॥ चित्रवाक् चित्रवाहश्च मणिमांश्चित्रकुंड-
लः ॥ सर्वे ते मानिनः शूरा विख्याता नामभिः पृथक् ॥ २७ ॥ दृढधन्वा गुणैः ख्यातः शांतो दांतो दृढव्रतः ॥ रूप-
वान् गुणवान् शूरः श्रीमान् प्रकृतिसुंदरः ॥ २८ ॥ वेदवेदांगविद्वाग्मी धनुर्विद्याविशारदः ॥ सुनिर्जितारिषड्वर्गः
शत्रुसंघविदारणः ॥ २९ ॥ क्षमया पृथिवीतुल्यो गांभीर्ये सागरोपमः ॥ पितामहसमः साम्ये प्रसादे गिरिशोपमः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ एकपत्नीव्रतधरो रघुनाथ इवापरः ॥ अत्युग्रवीर्यः सद्धर्मी कार्तवीर्य इवापरः ॥ ३१ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ एकदा निशि सुप्तस्य चिंतासीत्तस्य भूपतेः ॥ अहोऽयं वैभवः केन पुण्येन महताभवत् ॥ ३२ ॥ न मया च तपस्तप्तं न दत्तं न हुतं क्वचित् ॥ कमिदं परिपृच्छामि मम भाग्यस्य कारणं ॥ ३३ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य रजनी विरतिं गता ॥ ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ ३४ ॥ उपस्थायार्कमुद्यंतं संतर्प्य भगवत्कलाः ॥ दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यो नमस्कृत्वाऽश्वमारुहत् ॥ ३५ ॥ ततोरण्यं जगामाशु मृगयासक्तमानसः ॥ मृगान् वराहान् शार्दूलान् जघान गवयान्बहून् ॥ ३६ ॥ कश्चिन्मृगो हतोरण्ये बाणेन दृढधन्वना ॥ वनाद्वनांतरं यातो बाणमादाय सत्वरं ॥ ३७ ॥ शोणितस्रुतिमार्गेण राजाप्यनुययौ मृगं ॥ मृगः कुत्रापि संलीनो राजा बभ्राम तद्वनं ॥ ॥ ३८ ॥ तृषाक्रांतः स कासारं ददर्श सागरोपमं ॥ तत्र गत्वाशु पीत्वासौ पानीयं तीरमागतः ॥ ३९ ॥ ततो ददर्श न्यग्रोधं घनच्छायं महातरुं ॥ तज्जटायां निबद्ध्याश्वं निषसाद महीपतिः ॥ ४० ॥ तत्रागमत्खगः कश्चित्कीरः परमशोभनः ॥ मानुषीमीरयन्वाणीमतुलां नृपमोहिनीं ॥ ४१ ॥ शुकः पपाठ सुश्लोकमेकमेव पुनः पुनः ॥ संबोध्य दृढधन्वानमेकाकिनमुपस्थितं ॥ ४२ ॥ विद्यमानातुलसुखमालोक्यातीव भूतले ॥ न चिंतयसि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्त्वं त्वं तत्कथं पारमेष्यसि ॥ ४३ ॥ वारंवारमिदं पद्यं पपाठ नृपतेः पुरः ॥ श्रुत्वा तस्य वचो राजा मुमुदे मुमुहेपि च ॥४४॥ किमेतदुक्तवान् कीर एकं पद्यं पुनः पुनः ॥ नारिकेलमिवागम्यं दुर्बोधं सारसंभृतं ॥४५॥ किं वा नायं भवेत्कृष्णद्वैपायनसुतः परः ॥ श्रीकृष्णसेवकं मूढं मग्नं संसारसागरे ॥ ४६ ॥ विष्णुरातमिवोद्धर्तुं कृपया मां समागतः ॥ इति चिंतयतस्तस्य तत्सेना समुपागता ॥ ४७ ॥ कीरस्त्वदर्शनं प्राप्तो बोधयित्वा नराधिपं ॥ राजा स्वपुरमागत्य कीरवाक्यमनुस्मरन् ॥ ४८ ॥ वाच्यमानोपि नावोचद्विनिद्रस्त्यक्तभोजनः ॥ राज्ञी रहः समागत्य राजानं पर्यपृच्छत ॥ ४९ ॥ गुणसुंदर्युवाच ॥ भो भो पुरुषशार्दूल दौर्मनस्यमिदं कुतः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भूपाल भुंक्ष्व भोगान्वचो वद ॥५०॥ एवं स्त्रियानुनीतोपि न किंचिदवदन्नृपः ॥ स्मरन् शुकवचस्तथ्यं दुर्ज्ञेयममरैरपि ॥५१॥ सापि बाला विनिःश्वस्य भर्तृदुःखातिपीडिता ॥ न बुबोध निजस्वामिचिंताकारणमुत्कटं ॥ ५२ ॥ एवं चिंतानिमग्नस्य राज्ञः कालः कियान् गतः ॥ संदेहसागरोत्तारे हेतुं नैवाभिपश्यत ॥ ५३ ॥ नारद उवाच ॥ इति चिंतयतो धरापतेर्वद जातं दृढधन्वनश्च किं ॥ विमलं च रितं हि वैष्णवं कलुषं हंति मनाक् श्रुतं मुने ॥ ५४ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने दृढधन्वनो मनःखेदो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीनारायण उवाच ॥ अथ चिंतातुरस्यास्य गृहं वाल्मीकिरायया ॥ यो रामचरितं दिव्यं चकार परमाद्भुतं ॥ १ ॥
दूरादालोक्य भूपालः समुत्थाय ससंभ्रमं ॥ अनीनमत्तच्चरणौ दंडवद्भक्तिसंयुतः ॥ २ ॥ संपूज्य स्थापयामास तमृषिं
परमासने ॥ पादावंकगतौ कृत्वा कराभ्यां समलालयत् ॥ ३ ॥ पादावनेजनीरापः शिरसा धारयन्मुदा ॥ उवाच स्निग्धया वाचा स्मरन् कीरवचो नृपः ॥ ४ ॥ दृढधन्वोवाच ॥ भगवन्कृतकृत्योहं भाग्यवानस्मि सांप्रतं ॥ अद्य मे सफलं
जन्म ह्यद्यार्थोधिगतः प्रभो॥५॥ श्रुतं मे सफलं जातं यद्भवानक्षिगोचरः॥ किं वर्ण्यं मे महद्भाग्यं जगत्पावनपावन॥६॥
श्रीनारायण उवाच ॥ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलं विरराम स भूपतिः॥ वाल्मीकिरपि तं दृष्ट्वा राजानं विनयान्वितं ॥ ७ ॥
उवाच परमप्रीतो हर्षयन् जनतां मुनिः ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ साधु साधु नृपश्रेष्ठ त्वय्येतदुपपद्यते ॥ ८ ॥ चिंतातुरः
कथं राजन् वद सर्वं मनोगतं ॥ किंचिद्वक्तुं स्पृहा तेस्ति तद्वदस्व महामते ॥ ९ ॥ दृढधन्वोवाच ॥ भवदीयपदांभोज-
कृपया मे सुखं सदा ॥ परं त्वेको महान्विद्वन् संदेहो हृदये मम ॥१०॥ तमपाकुरु शल्यं त्वं वन्यकीरमुखोद्गतं ॥ कदा-
चिन्मृगयाकामो गतोहं गहने वने ॥ ११ ॥ भ्रमन्नपश्यं कासारं तत्र पीतं जलं मया ॥ श्रमापनोदनाकांक्षी महा-
न्यग्रोधमाश्रितः॥ १२ ॥ स्निग्धच्छायं सुनिबिडं मनोनयननंदनं ॥ तत्रापश्यं स्थितं कीरं मनोमोदविधायकं ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ दत्तदृष्टिरहं यावज्जातस्तस्मिन्पतत्रिणि ॥ तावन्मां संमुखीभूय श्लोकमेकं पपाठ ह ॥ १४ ॥ विद्यमानातुल-
सुखमालोक्यातीव भूतले ॥ न चिंतयसि तत्त्वं त्वं तत्कथं पारमेष्यसि ॥ १५ ॥ इति वाचः शुकेनोक्ता आकर्ण्याहं
सुविस्मितः ॥ न तज्जानाम्यहं ब्रह्मन् किमुवाच हरिच्छदः ॥ १६ ॥ इमं मे हार्दसंदेहं भवानुच्छेत्तुमर्हति ॥ मम रा-
ज्यसुखं पुत्राश्चत्वारश्चारुदर्शनाः ॥ १७ ॥ पत्नी पतिव्रता रम्या गजाश्वरथपत्तयः ॥ समृद्धिरतुला ब्रह्मन् केन पु-
ण्येन मेऽधुना ॥ १८ ॥ एतत्सर्वं समासेन विचार्य वक्तुमर्हसि ॥ श्रुत्वा वाक्यानि भूपस्य वाल्मीकिर्मुनिसत्तमः ॥
॥१९॥ प्राणायामपरो भूत्वा मुहूर्तं ध्यानमास्थितः ॥ करामलकवद्विश्वं भूतं भव्यं भवच्च यत् ॥ २० ॥ विलोक्य हृदि
निश्चित्य राजानं प्रत्युवाच सः ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ शृणु भूपतिशार्दूल प्राग्जन्मचरितं तव ॥ २१ ॥ पुराजन्मनि
राजेंद्र भवान् द्रविडदेशजः ॥ द्विजः कश्चित्सुदेवाख्यस्ताम्रपर्णीतटे वसन् ॥ २२ ॥ धार्मिकः सत्यवादी च यथाला-
भेन तोषवान् ॥ वेदाध्ययनसंपन्नो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ २३ ॥ अग्निहोत्रादियागैश्च तोषयामास तं हरिं ॥ सदैवं
वर्तमानस्य भार्यासीद्वरवर्णिनी ॥ २४ ॥ गौतमीति सुविख्याता गौतमस्य सुता शुभा ॥ पतिं पर्यचरत्प्रेम्णा भ- ॥ २४ ॥
वानीव भवं प्रभुं ॥२५॥ गृहमेधविधौ तस्य वर्तमानस्य धर्मतः ॥ व्यतीतः सुमहान्कालः प्रापासौ संततिं नहि ॥२६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एकदासनसंविष्टः सेव्यमानः स्वकांतया ॥ उवाच वचनं विप्रो विषण्णो गद्गदाक्षरं ॥ २७ ॥ अयि सुंदरि संसारे सुखं नास्ति सुतात्परं ॥ लोकांतरसुखं पुण्यं तपोदानसमुद्भवं ॥ २८ ॥ संततिः शुद्धवंश्या हि परत्रेह च शर्मणे ॥ तमप्राप्य वरं पुत्रं जीवितं मम निष्फलं ॥ २९ ॥ न लालितो मया पुत्रो वेदार्थो न प्रबोधितः ॥ नोद्वाहश्च कृतस्तस्य वृथा जन्म गतं मम ॥ ३० ॥ सद्यो मे मृतिरेवास्तु न ह्यायुश्च प्रियं मम ॥ इत्थं प्रियवचः श्रुत्वा सुंदरी खिन्नमानसा ॥ ३१ ॥ समाश्वासयितुं धीरा प्रियवाक्यविशारदा ॥ अवीवदद्वचः सौम्यं प्रियप्रेमपरिप्लुता ॥ ॥ ३२ ॥ गौतम्युवाच ॥ मा मा प्राणेश्वर ब्रूहि तुच्छवाक्यानि सांप्रतं ॥ भवद्विधा भागवता नैव मुह्यंति सूरयः ॥ ॥ ३३ ॥ सत्यधर्मपरोसि त्वं जितः स्वर्गस्त्वया विभो ॥ कथं पुत्रैः सुखावाप्तिर्ज्ञानिनस्तव सुव्रत ॥ ३४ ॥ चित्रकेतुः पुरा ब्रह्मन् पुत्रशोकेन तापितः ॥ सनारदेनांगिरसाभ्येत्य संतारितोभवत् ॥ ३५ ॥ तथांगराजा दुष्पुत्राद्वेनाद्वनमगान्निशि ॥ तथा ते संततिः स्वामिन्दुःखदा च भविष्यति ॥ ३६ ॥ तथापि तव सत्पुत्रलालसा चेत्तपोधन ॥ आराधय जगन्नाथं हरिं सर्वार्थदं मुदा ॥ ३७ ॥ यमाराध्य पुरा ब्रह्मन् कर्दमः पुत्रमाप्तवान् ॥ सांख्याचार्यं तु तं देवं कपिलं योगिनां वरं ॥ ३८ ॥ धर्मपत्न्या वचश्चेत्थं श्रुत्वा विप्रशिरोमणिः ॥ निश्चित्यैवं तया सार्धं तामप-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

र्णीतटं गतः ॥ ३९ ॥ स्नात्वाथ विरजे पुण्ये चचार परमं तपः ॥ शुष्कपर्णजलाहारः पंचमे पंचमे दिने ॥ ४० ॥
चत्वार्यब्दसहस्राणि गतान्येवं तपोनिधेः ॥ तस्यैतत्तपसा ब्रह्मंस्त्रयो लोकाश्चकंपिरे ॥ ४१ ॥ अत्युग्रं तत्तपो दृष्ट्वा
भगवान् भक्तवत्सलः ॥ प्रादुर्बभूव तरसा गरुडोपरि संस्थितः ॥ ४२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ तं दृष्ट्वा नवजलदो-
पमं मुरारिं दोर्दंडैर्जगदवनक्षमैश्चतुर्भिः ॥ संलक्ष्यं मुदितमुखं सुदेवशर्मा साष्टांगं नतिमकरोन्मुदा मुकुंदं ॥ ४३ ॥
इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥
॥ श्रीनारायण उवाच ॥ ततस्तुष्टाव तं देवं श्रीकृष्णं भक्तवत्सलं ॥ बद्धांजलिपुटो भूत्वा सुदेवो गद्गदाक्षरं ॥ १ ॥
नमस्ते देवदेवेश त्रैलोक्याभयद प्रभो ॥ सर्वेश्वर नमस्तेस्तु त्वामहं शरणं गतः ॥ २ ॥ पाहि मां परमेशान शर-
णागतवत्सल ॥ जगद्वंद्य नमस्तेस्तु प्रपन्नभयभंजन ॥ ३ ॥ जयस्वरूपं जयदं जयेशं जयकारणं ॥ विश्वाधारं
विश्वसंस्थं विश्वकारणकारणं ॥ ४ ॥ विश्वैकरक्षकं दिव्यं विश्वघ्नं विश्वपंजरं ॥ फलबीजं फलाधारं फलमूलं फल-
प्रदं ॥ ५ ॥ तेजःस्वरूपं तेजोदं सर्वतेजस्विनां वरं ॥ कृष्णं विष्णुं वासुदेवं वंदेहं दीनवत्सलं ॥ ६ ॥ न त्वां ब्रह्मा-
दयो देवाः स्तोतुं शक्ता जगत्प्रभो ॥ कथं मंदो मनुष्योहमल्पबुद्धिर्जनार्दन ॥ ७ ॥ अतिदुःखतरं दीनं त्वद्भक्तं मा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मुपेक्षसे ॥ तत्कथं लोकबंधुत्वं प्रभो लोके वृथा गतं ॥ ८ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ इत्यभिष्टूय भूमानं द्विजस्तस्थौ हरेः पुरः ॥ तदाकर्ण्य हरिर्वाक्यमुवाच जलदस्वनः ॥ ९ ॥ श्रीहरिरुवाच ॥ सम्यक् संपादितं वत्स यत्त्वयाऽऽचरितं तपः ॥ किमिच्छसि महाप्राज्ञ तपोधन वदस्व मे ॥ १० ॥ तत्तेहं वितरिष्यामि संतुष्टस्तपसा तव ॥ एतादृशं महत्कर्म न केनापि कृतं पुरा ॥ ११ ॥ सुदेव उवाच ॥ यदि प्रीतोसि हे नाथ दीनबंधो दयानिधे ॥ सत्पुत्रं देहि मे विष्णो पुराणपुरुषोत्तम ॥ १२ ॥ हरे पुत्रं विना शून्यं गार्हस्थ्यं मे न रोचते ॥ इति विप्रवचः श्रुत्वा जगाद हरिरीश्वरः ॥ १३ ॥ श्रीहरिरुवाच ॥ अदेयमपि ते सर्वं दास्ये पुत्रं विना द्विज ॥ तव पुत्रसुखं वत्स विधात्रा नैव निर्मितं ॥ १४ ॥ त्वदीयभालफलके वर्णाः सर्वे मयेक्षिताः ॥ तत्र नैवास्ति ते पुत्रसुखं सप्तसु जन्मसु ॥ १५ ॥ इत्याकर्ण्य हरेर्वाक्यं वज्रनिर्घातनिष्ठुरं ॥ स पपात महीपृष्ठे च्छिन्नमूल इव द्रुमः ॥ १६ ॥ पतिं पतितमालोक्य प्रमदात्यंतदुःखिता ॥ पश्यंती स्वामिनं पुत्रस्पृहाशून्यमरूरुदत् ॥ १७ ॥ पश्चाद्धैर्यं समालंब्य साऽवोचत्पतितं पतिं ॥ गौतम्युवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ हे नाथ किं न स्मरसि मे वचः ॥ १८ ॥ विधात्रा लिखितं भाले तल्लभेत सुखासुखं ॥ किं करोति रमानाथः स्वकृतं भुंजते नरः ॥ १९ ॥ अभाग्यस्य कृतोद्योगो मुमूर्षोरिव भेषजं ॥ तस्य सर्वं भवेद्व्यर्थं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्य दैवमदक्षिणं ॥ २० ॥ क्रतुदानतपःसत्यव्रतेभ्यो हरिसेवनं ॥ श्रेष्ठं सर्वेषु वेदेषु ततो दैवबलं वरं ॥ २१ ॥ तस्मात्सर्वत्र विश्वासं विहायोत्तिष्ठ भूसुर ॥ दैवमेवावलंब्याशु हरिणा किं प्रयोजनं ॥ २२ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्यास्तीव्रशोकसमन्वितं ॥ वैनतेयोऽवदद्विष्णुं क्षोभसंजातवेपथुः ॥ २३ ॥ गरुड उवाच ॥ शोकसागरसंमग्नां ब्राह्मणीं वीक्ष्य हे हरे ॥ तथैव ब्राह्मणं नेत्रगलद्बाष्पकलाकुलं ॥ २४ ॥ दीनबंधो दयासिंधो भक्तानामभयंकर ॥ भक्तदुःखासहिष्णोस्ते दयाद्य क्व गता प्रभो ॥ २५ ॥ अहो ब्रह्मण्यदेवस्त्वं त्वद्धर्मः क्व गतोधुना ॥ त्वद्भक्तस्य चतुर्धापि मुक्तिः करतले स्थिता ॥ २६ ॥ अहो तथापि नेच्छंति विहाय भक्तिमुत्तमां ॥ तदग्रे सिद्धयश्चाष्टौ किंकरीभूय संस्थिताः ॥ २७ ॥ त्वदाराधनमाहात्म्यमेवं सर्वत्र विश्रुतं ॥ तर्हि विप्रस्य पुत्रेच्छापूरणे कः परिश्रमः ॥ २८ ॥ गजमर्पयतः पुंसो ह्यंकुशे कः परिश्रमः ॥ अतः परं न केनापि सेव्यते ते पदांबुजं ॥ २९ ॥ यददृष्टगतं पुंसस्तदेव भविता ध्रुवं ॥ इति लोके प्रथा जाता त्वद्भक्तिर्विलयं गता ॥ ३० ॥ कर्तुमकर्तुं सामर्थ्यं तव सर्वत्र विश्रुतं ॥ तदेवाद्य गतं नाथ नचेदस्मै सुतप्रदः ॥ ३१ ॥ अतस्त्वं सर्वथा देहि पुत्रमेकं द्विजन्मने ॥ सुदामा त्वां समाराध्य लेभे वैभवमुत्तमं ॥ ॥ ३२ ॥ सांदीपिनिर्मृतं पुत्रमवाप कृपया तव ॥ इति ते शरणप्राप्तौ दंपती पुत्रलालसौ ॥ ३३ ॥ श्रीनारायण उ-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वाच ॥ इति गरुडवचो निशम्य विष्णुर्वचनमुवाच खगं सुधोपमानं ॥ अयि खगवर पुत्रमेकमस्मै वितर मनोगत-
माशु वैनतेय ॥ ३४ ॥ इति हरिवचनं निजानुकूलं झटिति निशम्य खगोतिहृष्टचेताः ॥ अददतिविषण्णमानसाय
सुतमनुरूपमिलासुराय रम्यं ॥ ३५ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये दृढधन्वोपाख्याने श्रीनारा-
यणनारदसंवादे सुदेववरप्रदानं नाम पंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॥ ॥
श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्येहं यदुक्तं दृढधन्वने ॥ वाल्मीकिना महाप्राज्ञ चरितं परमाद्भुतं ॥ १ ॥ वाल्मी-
किरुवाच ॥ दृढधन्वन्महाराज शृणुष्व वचनं मम ॥ सुपर्णः केशवादेशादिदमाह द्विजेश्वरं ॥ २ ॥ गरुड उवाच ॥ स-
प्तजन्मसु ते पुत्रसुखं नास्तीति यद्वचः ॥ हरिणोक्तं द्विजश्रेष्ठ तत्तथैव तवाधुना ॥ ३ ॥ तथापि स्वामिनाज्ञप्तः कृपया
दद्मि ते सुतं ॥ मदंशसंभवः पुत्रो भविता ते तपोधन॥४॥ येन त्वमाशिषः सत्या लप्स्यसे गौतमीयुतः ॥ परं तज्जनितं
दुःखं युवयोर्भविता ध्रुवं॥५॥ धन्योसि द्विजशार्दूल यत्ते जाता हरौ मतिः॥ सकामाप्यथ निष्कामा हरिभक्तिर्हरेः प्रिया
॥६॥ जलबुद्बुदवत्पुंसां शरीरं क्षणभंगुरं ॥ तदासाद्य हरेः पादं धन्यश्चिंतयते हृदि ॥७॥ हरेरन्यो न संसारात्तारयेद्बहु-
दुस्तरात् ॥ हरेरेव कृपालेशान्मया दत्तः सुतस्तव ॥ ८ ॥ मनसि श्रीहरिं धृत्वा विचरस्व यथासुखं ॥ उदासीनतया

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्थित्वा भुंक्ष्व संसारजं सुखं ॥ १ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ दंपत्योः पश्यतोः सद्यो दत्त्वा वरमनुत्तमं ॥ खगद्वारा हरिः शीघ्रं ययौ निजनिकेतनं ॥ १० ॥ सुदेवोपि सपत्नीको वरं लब्ध्वा मनोगतं ॥ आसाद्य स्वगृहं भेजे गार्हस्थ्यसुखमुत्तमं ॥ ११ ॥ कियत्कालक्रमेणास्या दोहदः समपद्यत ॥ दशमे मासि संप्राप्ते पूर्णो गर्भो बभूव ह ॥ १२ ॥ प्रसूतिकाले संप्राप्ते सासूत सुतमुत्तमं ॥ सुदेवस्त्वात्मजे जाते जाताह्लादो बभूव ह ॥ १३ ॥ आहूय जातकं कर्म चकार द्विजसत्तमान् ॥ बृहद्दानं ददौ तेभ्यः सुस्नातो द्विजसत्तमः ॥ १४ ॥ नाम चास्याकरोद्धीमान् ब्राह्मणैः स्वजनैर्वृतः ॥ अयं सुतः सुपर्णेन दत्तः प्रेम्णा कृपालुना ॥ १५ ॥ शारदेंदुरिव प्रोद्यत्तेजस्वी शुकसन्निभः ॥ शुकदेवेतिनामायं पुत्रोस्तु मम वल्लभः ॥ १६ ॥ अवर्धत सुतः शीघ्रं शुक्लपक्ष इवोडुपः ॥ पितुर्मनोरथैः साकं मातृमानसनंदनः ॥ १७ ॥ उपनीय सुतं तातः सावित्रीं दत्तवान् मुदा ॥ संस्कारं वैदिकं प्राप्य ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ १८ ॥ तत्तेजसान्वितो रेजे साक्षात्सूर्य इवापरः ॥ वेदाध्ययनमारेभे कुमारो बुद्धिसागरः ॥ १९ ॥ सद्गुरुं गुरुवत्सलः ॥ सकृन्निगदमात्रेण विद्यां सर्वामुपेयिवान् ॥ २० ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ एकदा देवलोऽभ्यागात्कोटिसूर्यसमप्रभः ॥ तमालोक्य सुदेवोसौ ननाम दंडवन्मुदा ॥ २१ ॥ पूजयामास विधिवदर्घ्यपाद्यादिभिर्मुनिं ॥ आसनं कल्पयामास देवलाय महात्मने ॥ २२ ॥ तत्रोप-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विष्टो भगवान् देवलो देवदर्शनः॥ चरणे पतितं दृष्ट्वा कुमारं देवलोब्रवीत्॥२३॥ देवल उवाच ॥ भो भो सुदेव धन्योऽसि तुष्टस्ते भगवान् हरिः॥ यतस्त्वं प्राप्तवान्पुत्रं दुर्लभं सुंदरं वरं ॥ २४॥ एतादृशः सुतः क्वापि कस्याप्यनवलोकितः॥ विनीतो बुद्धिमान्वाग्मी वेदाध्ययनशीलवान् ॥२५॥ एहि पुत्र किमेतत्ते करे पश्यामि कौतुकं ॥ सच्छत्रं चामरयुगं कमलं यवसंयुतं ॥ २६॥ आजानुलंबिनौ हस्तौ हस्तिहस्तसमौ तव॥ आकर्णांतविशाले च चक्षुषी मधुपिंजरे ॥ २७॥ वपुर्वर्तुलकं मध्यं वलित्रयविभूषितं॥ एवमुक्त्वा सुतं दृष्ट्वा पुनराहोत्सुकं द्विजं ॥२८॥ अहो सुदेव तनयस्तवायं गुणसागरः॥ गूढजत्रुः कंबुकंठः स्निग्धाकुंचितमूर्धजः॥ २९ ॥ तुंगवक्षाः पृथुग्रीवः समकर्णो वृषांसकः॥ सर्वलक्षणसंपूर्णः पुत्रो भाग्यनिधिर्महान् ॥३०॥ एक एव महान् दोषो येन सर्वं वृथा कृतं॥ इत्युक्त्वा मौलिमाधुन्वन्विनिःश्वस्याब्रुवन्मुनिः ॥ ३१ ॥ पूर्वमायुः परीक्षेत पश्चाल्लक्षणमादिशेत्॥ निरायुषः कुमारस्य लक्षणैः किं प्रयोजनं॥ ॥ ३२ ॥ सुदेव तनयोयं ते द्वादशे हायने जले॥ मृत्युमेष्यति तस्मात्त्वं शोकं मा कुरु मानसे ॥ ३३ ॥ अवश्यंभाविनो भावा भवंत्येव न संशयः॥ तत्र प्रतिविधिर्नास्ति मुमूर्षोरिव भेषजं॥ ३४ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ इत्युदीर्य गतो ब्रह्मलोकं देवलको मुनिः ॥ सुदेवः सह गौतम्या पपात धरणीतले ॥ ३५ ॥ विललाप चिरं भूमौ देवलोक्तं वचः स्म-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रन् ॥ अथ सा गौतमी पुत्रं स्वांकमारोप्य धैर्यतः ॥३६॥ चुचुंब वदनं प्रेम्णा पश्चात्पतिमुवाच सा ॥ गौतम्युवाच ॥ द्विजराज न कर्तव्या भीतिर्भाव्येषु वस्तुषु ॥३७॥ नाभाव्यं भविता कुत्र भाव्यमेव भविष्यति ॥ किंनु नो दुःखमापन्ना नलरामयुधिष्ठिराः ॥ ३८ ॥ बंधनं बलिराजापि प्राप्तवान् यदवः क्षयं ॥ हिरण्याक्षो वधं घोरो वृत्रोपि निधनं गतः ॥ ॥ ३९ ॥ कार्तवीर्यः शिरश्छेदं रावणोपि तथाप्तवान् ॥ विरहं रघुनाथोपि जानक्याः प्राप्तवान्मुने ॥४० ॥ परीक्षिदपि राजर्षिर्ब्राह्मणान्मृत्युमाप्तवान् ॥ एवं ये भाविनो भावा भवंत्येव मुनीश्वर ॥ ४१ ॥ अत उत्तिष्ठ हे नाथ हरिं भज सनातनं ॥ शरण्यं सर्वजीवानां निर्वाणपददायकं ॥४२॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ इति निजवनितावचो निशम्य प्रकृतिमुपागतवान्सुदेवशर्मा ॥ हृदि हरिचरणांबुजं निधाय झटिति जहौ शुचमात्मजाद्भवित्रीं ॥ ४३ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने सुदेवप्रतिबोधो नाम षोडशोऽध्यायः॥ १६ ॥ नारद उवाच ॥ ततः किमभवत्तस्य प्रबुद्धस्य महीपतेः ॥ तन्मे वद कृपासिंधो शृण्वतां पापनाशनं ॥१ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ स्वकीयचरितं श्रुत्वा प्राक्तनं चकिताननं ॥ राजानं पुनरेवाह वाल्मीकिः श्रवणोत्सुकं ॥ २ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ इति ताः शीतला वाचः समाकर्ण्य प्रियामुखात् ॥ सुदेवो धैर्यमालंब्य हरौ चित्तमधास्यत ॥ ३ ॥ निःश्वस्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दीनवदनो यद्भाव्यं तद्भविष्यति ॥ इति निश्चित्य मनसा पुष्पाद्यर्थं वनं ययौ ॥ ४ ॥ एवं कृतव्रतस्तस्य कियान् कालो गतः क्रमात् ॥ समित्कुशफलाद्यर्थं कदाचित्काननं ययौ ॥ ५ ॥ सुदेवो मनसा ध्यायन् हरेः पादसरोरुहं ॥ तस्मिन्नेव दिनेऽगच्छद्वापीं सूनुः सुहृदृतः ॥ ६ ॥ प्रविश्य वापीं चिक्रीडे वयस्यैः सह वारिणि ॥ जलयंत्रैः क्षिपन्वारि बालकेषु स्मयन्मुहुः ॥ ७ ॥ जले क्रीडां मुहुः कुर्वन् ग्रीष्मे मोदमुपाययौ ॥ एवं सर्वेषु बालेषु क्रीडत्सु प्रेमनिर्भरं ॥ ८ ॥ अगाध-सलिले तिष्ठन् बालकैरुपमर्दितः ॥ स पलायनमन्विच्छन् सुहृद्वर्गभयाद्भृतं ॥ ९ ॥ विधिना नोदितस्तत्र नियम्य श्वासमात्मनः ॥ ममज्जागाधतोयेसौ वंचयन्नात्मनः सखीन् ॥ १० ॥ तत्रापि व्याकुलीभूय ततो निर्गंतुमुन्मनाः ॥ सहसा मृतिमापन्नः कुमारोऽगाधवारिणि ॥ ११ ॥ जलादनिर्गतं वीक्ष्य सर्वे चकितमानसाः ॥ समानवयसः सर्वे हाहा कृत्वा प्रधाविताः ॥ १२ ॥ गौतम्यै कथयामासुर्बृहच्छोकपरायणाः ॥ वज्रपातसमां वाचं बालानामनतिप्रियां ॥ १३ ॥ श्रुत्वा भूमौ पपाताशु गौतमी पुत्रवत्सला ॥ एतस्मिन्नेव समये वनाद्विप्रः समाययौ ॥ १४ ॥ निशम्य पु-त्रमरणं त्वष्टवावापतद्भुवि ॥ तत उत्थाय तौ विप्रदंपती वापिकां गतौ ॥ १५ ॥ मृतं पुत्रं समालिंग्य स्वांके कृत्वा कलेवरं ॥ सुदेवः पुत्रवदनं चुचुंब च मुहुर्मुहुः ॥ १६ ॥ ततः स्वांके स्थितं पुत्रं मृतं वीक्षन्मुहुर्मुहुः ॥ स रुदन्विलप-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्नेव गद्गदाक्षरमूचिवान् ॥ १७ ॥ सुदेव उवाच ॥ वद पुत्र शुभां वाणीं मम शोकविनाशिनीं ॥ शीतलां ललितां वत्स मनसो मोदमावह ॥ १८ ॥ विहाय पितरौ वृद्धौ न त्वं गंतुमिहार्हसि ॥ वत्साह्वयति सन्मित्रं वेदाध्ययनहेतवे ॥ १९ ॥ मुदाह्वयत्युपाध्यायस्त्वामध्यापनहेतवे ॥ तूर्णमुत्तिष्ठ हे पुत्र कथं सुप्तोसि सांप्रतं ॥ २० ॥ त्वां विहाय न गच्छामि गृहे किं मे प्रयोजनं ॥ शून्यारण्यमिवाद्यैव त्वदृते सदनं मम ॥ २१ ॥ वनेपि नैव गच्छामि गमने किं प्रयोजनं ॥ फलमूलप्रियत्वं चेन्नोत्तिष्ठसि ममाग्रतः ॥ २२ ॥ न मयाचरितं गर्ह्यं ब्रह्महत्यापि नो कृता ॥ केन कर्मविपाकेन पुत्रो मे निधनं गतः ॥ २३ ॥ अहो धातः किमेतावत्फलं लब्धं त्वया महत् ॥ लोचनं मम दीनस्य वृद्धस्याकृष्य निर्दय ॥ २४ ॥ निर्धनस्य धनं बालं दंपत्योरवलंबनं ॥ हरतस्ते कथं लज्जा जायते नहि कुत्रचित् ॥ २५ ॥ सर्वत्र सदयस्त्वं वै मयि निर्दयतां गतः ॥ कथमित्यन्यथाभावो मम भाग्यवशादहो ॥ २६ ॥ कुत्राहं शोधयाम्यद्य पुत्रं प्रकृतिसुंदरं ॥ द्रक्ष्ये तवाननं कुत्र पुत्र चारु सुलोचनं ॥ २७ ॥ पर्जन्यः स्रवते वारि सूते धान्यं वसुंधरा ॥ गिरयो रत्नजातानि मुक्तासारं पयोनिधिः ॥ २८ ॥ न तं देशं प्रपश्यामि यत्र पुत्रं मृतं लभेत् ॥ यद्गात्रं तु समालिंग्य हृद्गतं तापमुत्सृजेत् ॥ २९ ॥ हे वत्स त्वं सकृद्वाचं श्रावयाशु दयां कुरु ॥ विलपत्यति ते माता कुररीव गतत्रपा ॥ ३० ॥ तां दृष्ट्वा ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तु कथं पुत्र दया नोत्पद्यते तव ॥ अननुज्ञाप्य पितरौ न कदापि भवान् गतः ॥ ३१ ॥ आवामपृष्ट्वा किं दीर्घमार्गं यातोसि पुत्रक ॥ वेदाध्ययनसद्वाणीं कस्य श्रोष्यामि सांप्रतं ॥ ३२ ॥ त्वामनुस्मरतो वत्स कलवाक्यं मनोहरं ॥ शतधा दीर्यते नोद्य ह्ययसं हृदयं मम॥३३॥मन्ये सुधन्यं किल कोशलेंद्रं यः काननं दाशरथौ प्रयाते ॥ दधार नोऽसून्सुतापदग्धो धिङ् मां सुतस्य प्रलयेप्यनष्टं ॥ ३४ ॥ गोविंद विष्णो यदुनाथ नाथ श्रीरुक्मिणीप्राणपते मुरारे ॥ दीनानुकंपिन् भगवन्दयालो मां पाहि पुत्रानलतापतप्तं ॥ ३५ ॥ देवाधिदेवाखिललोकनाथ गोपाल गोपीश रथांगपाणे ॥ कलिंदकन्याविषदोषहारिन् मां पाहि पुत्रानलतापतप्तं ॥ ३६ ॥ वैकुंठ विष्णो नरकासुरारे चराचराधार भवाब्धिपोत ॥ ब्रह्मादिदेवानतपादपीठ मां पाहि पुत्रानलतापतप्तं॥ ३७॥ शठो मदन्यो भविता न कोपि यो देवकीसूनुवचो विलंघ्य ॥ पुत्रे दुराशां कृतवानभाग्यो लभेत कोदृष्टविनष्टवस्तु ॥ ३८ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने सुदेवविलापो नाम सप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥

॥ नारद उवाच ॥ दृढधन्वा महीपालं किमुवाच ततः परं ॥ वाल्मीकिर्भगवान्साक्षात्तद्वदस्व तपोनिधे ॥१॥ श्रीनारायण उवाच ॥ दृढधन्वा स राजर्षिः श्रुत्वा प्राक्तनमात्मनः ॥ सविस्मयः समापृच्छद्वाल्मीकिं मुनिसत्तमं ॥ २॥ दृ-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ढधन्वोवाच ॥ ब्रह्मंस्तव वचो रम्यं सुधाकल्पं नवं नवं ॥ पीत्वा पीत्वा न तृप्तोस्मि भूयो वद ततः परं ॥ ३ ॥ वाल्मी-
किरुवाच ॥ एवं विलपतस्तस्य विप्रस्य जगतीपते ॥ अकालजलदोभ्यागाद्गर्जयंश्च दिशो दश ॥ ४ ॥ ववौ वायुः
खरस्पर्शः कंपयन्निव पर्वतान् ॥ बृहल्लसन्महाविद्युत्स्वनेनापूरयन् दिशः ॥ ५ ॥ यावन्मासं ववर्षैव मही पूर्णजला
ऽभवत् ॥ नासौ विज्ञातवान् किंचित्पुत्रशोकाग्नितापितः ॥ ६ ॥ न पपौ बुभुजे चैव पुत्र पुत्र इति ब्रुवन् ॥ एवं वि-
लपतस्तस्य मासो यो विगतस्तदा ॥ ७ ॥ श्रीकृष्णवल्लभो मासः सोभवत्पुरुषोत्तमः ॥ अजानतोपि तस्यासीत्पुरुषो-
त्तमसेवनं ॥ ८ ॥ तेनात्यंतप्रसन्नः सन् प्रादुरासीद्धरिः स्वयं ॥ नवीनजलदश्यामो वनमालाविभूषितः ॥ ९ ॥ प्रादु-
र्भूते जगन्नाथे विलीना घनराजयः ॥ ततो ददर्श विप्रोसौ श्रीकृष्णं पुरुषोत्तमं ॥ १० ॥ सहसांकगतं पुत्रदेहं भुवि नि-
धाय च ॥ सपत्नीको नमश्चक्रे दंडवच्छ्रीहरिं मुदा ॥ ११ ॥ बद्धांजलिपुटो भूत्वा संस्थितः श्रीहरेः पुरः ॥ श्रीकृष्ण एव
शरणं ममास्त्विति विचिंतयन् ॥ १२ ॥ भगवानपि तुष्टः सन्पुरुषोत्तमसेवनात् ॥ अवोचन्मधुरां वाणीं बृहत्पीयूषव-
र्षिणीं ॥ १३ ॥ श्रीहरिरुवाच ॥ भो भो सुदेव धन्योसि भाग्यवान्सांप्रतं भुवान् ॥ त्वद्भाग्यं वर्णितुं को वा समर्थो भुवन-
त्रये ॥ १४ ॥ शृणु वत्स प्रवक्ष्येहं यत्ते भावि तपोधन ॥ द्वादशाब्दसहस्रायुः पुत्रस्ते भविता द्विज ॥ १५ ॥ अतः परं न

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संदेहस्तव पुत्रोद्भवे सुखे ॥ मयायं ते सुतो दत्तः प्रसन्नेन द्विजोत्तम ॥ १६ ॥ तव पुत्रसुखं दृष्ट्वा देवगंधर्वमानवाः ॥ स-
स्पृहास्ते भविष्यंति प्रसादान्मे द्विजोत्तम ॥ १७ ॥ अत्र ते कथयिष्यामि इतिहासं पुरातनं ॥ मार्कंडेयेन मुनिना पुरा
प्रोक्तं रघुं नृपं ॥१८॥ पुरा मुनीश्वरः कश्चिद्धनुर्नामा महामनाः ॥ पश्यन्पुत्राधिनिर्दग्धान् लोकान् दीनमना अभूत् ॥
॥१९॥ अमरं पुत्रमन्विच्छंस्तपस्तेपे सुदारुणं ॥ सहस्राब्दे गते काले देवास्तमब्रुवन्मुनिं ॥ २० ॥ वरं वरय भद्रं ते
यस्ते मनसि वांछितः ॥ प्रसन्नाः स्मो वयं सर्वे तीव्रेण तपसा तव ॥ २१ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति देववचः श्रुत्वा
सुतृप्तोमृतसन्निभं ॥ वव्रे तपोधनः पुत्रममरं बुद्धिशालिनं ॥ २२ ॥ तमूचुर्निर्जराः सर्वे नैवंभूतोस्ति भूतले ॥ पुनराह
मुनिर्देवान्निमित्तायुर्भवत्विति ॥ २३ ॥ सुराः प्रोचुर्निमित्तं किं वद सोप्यवदन्मुनिः ॥ असौ महान् गिरिर्यावत्तावदायु-
र्विधीयतां ॥२४॥ एवमस्त्विति संपाद्य सेंद्रा देवा दिवं ययुः ॥ धनुःशर्मा सुतं लेभे कालेनाल्पेन तादृशं ॥२५॥ स पुत्रो
ववृधे तस्य तारापतिरिवांबरे ॥ प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं प्राह मुनीश्वरः ॥ २६॥ हे वत्स मुनयः सर्वे नावज्ञेयाः कदाच-
न ॥ शिक्षितोपि तथा पुत्रः सोद्वेगानकरोन्मुनीन् ॥ २७ ॥ निमित्तायुर्बलोन्मत्तो ब्राह्मणानवमन्यते ॥ कदाचिन्महिषो
नाम मुनिः परमकोपनः ॥ २८ पूजयामास विधिना शालग्रामशिलां शुभां ॥ तदानीं स समागत्य तामादाय त्वरा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्वितः ॥ २९ ॥ चिक्षेप निजचांचल्यात्कूपे पूर्णजले हसन् ॥ ततः क्रोधसमाविष्टः कालरुद्र इवापरः ॥ ३० ॥ शशाप
धनुषः पुत्रमद्यैव म्रियतामयं ॥ न मृतं पुत्रमाधक्ष्य दध्यौ मनसि कारणं ॥ ३१ ॥ निमित्तायुरयं दैवैः कृतोयं धनुषः
सुतः ॥ इति चिंतापरेणाशु निःश्वासः प्रकटीकृतः ॥ ३२ ॥ महिषाः कोटिशो जातास्तैर्गिरिः शकलीकृतः ॥ तदानीं
मृतिमापन्नो मुनिपुत्रोतिदुर्मदः ॥ ३३ ॥ धनुःशर्मातिदुःखेन विललाप मुहुर्मुहुः ॥ विलप्य बहुधा विप्रो गृह्य पुत्रकले-
वरं ॥ ३४ ॥ प्रविवेश चितावन्हिं पुत्रदुःखातिपीडितः ॥ एवं हठाप्तपुत्रा ये न सुखं यांति कुत्रचित् ॥ ३५ ॥ वैनतेयेन
यो दत्तस्तनयोयं तपोधन ॥ तेन त्वं पुत्रवान् लोके स्पृहणीयो भविष्यसि॥३६॥ पुरुषोत्तममाहात्म्यात्प्रसन्नेन मयान-
घ ॥ सुचिरं स्थापितोयं हि तनयः सुखदोस्तु ते ॥ ३७॥ गार्हस्थ्यमतुलं भुक्त्वा सह पुत्रेण सर्वदा ॥ ततस्त्वं ब्रह्मणो
लोकं गत्वा तत्र महत्सुखं ॥३८॥ दिव्याब्दवर्षसाहस्रं भुक्त्वा गंतासि भूतले ॥ ततो राजा चक्रवर्ती भविष्यसि द्विजो-
त्तम॥३९॥ दृढधन्वेति विख्यातः समृद्धबलवाहनः ॥ संवत्सराणामयुतं राज्यं भोक्ष्यसि पार्थिवं॥४०॥ अव्याहतबलै-
श्वर्यमाखंडलपदाधिकं ॥ गौतमीयं तवांगार्धहारिणी महिषी तदा ॥ ४१ ॥ पतिसेवारता नित्यं नाम्ना च गुणसुंदरी ॥
चत्वारस्ते सुता भाव्या राजनीतिविशारदाः ॥ ४२ ॥ कन्येका च महाभागा सुशीला सुवरानना ॥ भुक्त्वा भोगान्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

महाभाग सुरासुरसुदुर्लभान् ॥४३॥ कृतार्थोहं धरापीठे इत्यज्ञानविमोहितः ॥ अतिदुस्तरसंसारविषयाकृष्टमानसः ॥
॥ ४४ ॥ यदा विस्मरसे विष्णुं संसारार्णवतारकं ॥ अयं ते तनयो विप्र शुको भूत्वा तदा वने ॥ ४५ ॥ वटवृक्षं समाश्रित्य त्वामेवं बोधयिष्यति ॥ वैराग्योत्पादकं पद्यं पठन्नेव मुहुर्मुहुः ॥ ४६ ॥ श्रुत्वा वाक्यं शुकप्रोक्तं दुर्मना गृहमेष्यसि ॥ अथ चिंतार्णवे मग्नं त्यक्त्वा विषयजं सुखं ॥ ४७ ॥ वाल्मीकिस्त्वां समागत्य बोधयिष्यति भूसुर ॥ तद्वाक्यैश्छिन्नसंदेहस्त्यक्त्वा लिंगं हरेः पदं ॥ ४८ ॥ गमिष्यसि सपत्नीकः पुनरावृत्तिवर्जितं ॥ वदत्येवं महाविष्णौ समुत्तस्थौ द्विजात्मजः ॥४९ ॥ दंपती तौ सुतं दृष्ट्वा महानंदौ बभूवतुः ॥ सुराः सर्वेपि संतुष्टा ववृषुः कुसुमाकरान् ॥ ५० ॥ ननाम शुकदेवोपि श्रीहरिं पितरौ च तौ ॥ गरुडोप्यतिसंहृष्टस्तं दृष्ट्वा ससुतं द्विजं ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणश्चाकितो भूत्वा ननाम श्रीहरिं तदा ॥ बद्धांजलिपुटो विप्रः प्रोवाच जगदीश्वरं ॥५२॥ हृदिस्थं संशयं छेत्तुं हर्षगद्गदया गिरा ॥ ५३ ॥ चत्वार्यब्दसहस्रमेवमनिशं तप्तं तपो दुष्करं तत्रागत्य वचस्त्वया निगदितं यन्मां हरे कर्कशं ॥ हे वत्साद्य विलोकितं तव सुतो नैवास्ति नैवास्ति हि तद्वाक्यं व्यतिलंघ्य मे मृतसुतोत्थाने च हेतुं वद ॥ ५४ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे सुदेवपुत्रजीवनं नामाष्टादशोध्यायः ॥ १८॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सूत उवाच ॥ इति ब्रुवाणं प्राचीनं मुनिमाह तपस्विनः ॥ प्रीणयन्निव सद्वाचा नारदो मुनिसत्तमः ॥ १ ॥ किमुवाचोत्तरं ब्रह्मन् सुदेवं तपसां निधिं ॥ प्रसन्नो भगवान्विष्णुस्तन्मे ब्रूहि तपोनिधे ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्थमावेदितो विष्णुः सुदेवेन महात्मना ॥ प्रत्याह प्रीणयन् वाचा भगवान् भक्तवत्सलः ॥ ३ ॥ हरिरुवाच ॥ द्विजराज कृतं यत्ते नैतदन्यः करिष्यति ॥ न तद्वेत्ति भवान्नूनं येनाहं तुष्टिमाप्तवान् ॥ ४ ॥ अयं मम प्रियो मासः प्रयातः पुरुषोत्तमः ॥ तत्सेवा ते समजनि शोकमग्नस्य सस्त्रियः ॥ ५ ॥ एकमप्युपवासं यः करोत्यस्मिंस्तपोनिधे ॥ असावनंतपापानि भस्मीकृत्य द्विजोत्तम ॥ सुरयानं समारुह्य वैकुंठं याति मानवः ॥ ६ ॥ मासमात्रं निराहारो ह्यकालजलदागमात् ॥ त्रिषु कालेषु ते स्नानं संजातं प्रतिवासरं ॥ ७ ॥ अभ्रस्नानं त्वया लब्धं मासमात्रं तपोधन ॥ उपवासाश्च ते जातास्तावन्मात्रमखंडिताः ॥ ८ ॥ शोकसागरमग्नस्य पुरुषोत्तमसेवनं ॥ अजानतोपि संजातं चेतनारहितस्य ते ॥ ९ ॥ त्वदीयसाधनस्यास्य प्रमाणं कः करिष्यति ॥ एकतः साधनान्येव वेदोक्तानि च यानि वै ॥ १० ॥ तानि सर्वाणि संगृह्य ह्येकतः पुरुषोत्तमं ॥ तोलयामास देवानां सन्निधौ चतुराननः ॥ ११ ॥ लघून्यन्यानि जातानि गुरुश्च पुरुषोत्तमः ॥ तस्माद्भूमिस्थितैर्लोकैः पूज्यते पुरुषोत्तमः ॥ १२ ॥ पुरुषोत्तममासस्तु सर्वत्रास्ति तपोधन ॥ तथापि पृथिवी-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

लोके पूजितः सफलो भवेत् ॥ १३ ॥ तस्मात्सर्वात्मना वत्स भवान् धन्योस्ति सांप्रतं ॥ यदस्मिंस्तप्तवानुग्रं तपः परमदारुणं ॥ १४ ॥ मानुषं जन्म संप्राप्य मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ स्नानदानादिरहिता दरिद्रा जन्मजन्मनि ॥ १५ ॥ तस्मात्सर्वात्मना सेव्यो मत्प्रियः पुरुषोत्तमः ॥ स मे वल्लभतां याति धन्यो भाग्ययुतो नरः ॥ १६ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ एवमुक्त्वा हरिः शीघ्रं जगाम जगदीश्वरः॥ वैनतेयं समारुह्य वैकुंठममलं मुने॥ १७॥ सपत्नीकः सुदेवस्तु मुमुदेहर्निशं भृशं ॥ मृतोत्थितं शुकं दृष्ट्वा पुरुषोत्तमसेवनात् ॥ १८ ॥ अजानतो ममैवासीत्पुरुषोत्तमसेवनं ॥ तदेव सफलं जातं येन पुत्रो मृतोत्थितः ॥ १९ ॥ अहो एतादृशो मासो नैव दृष्टः कदाचन ॥ इत्येवं विस्मयाविष्टस्तं मासं समपूजयत् ॥ २० ॥ तेन पुत्रेण मुमुदे सपत्नीको द्विजोत्तमः ॥ पितरं नंदयामास शुकदेवोपि सत्कृतैः ॥ २१ ॥ स्तुवन्मासं च विष्णुं च पूजयामास सादरं ॥ कर्ममार्गस्पृहां त्यक्त्वा भक्तिमार्गैकसस्पृहः ॥ २२ ॥ सर्वदुःखापहं मासं वरिष्ठं पुरुषोत्तमं ॥ जपहोमादिभिस्तस्मिन्नभजच्छ्रीहरिं स्त्रिया ॥ २३ ॥ भुक्त्वाथ विषयान् सर्वान्सहस्राब्दमहर्निशं ॥ जगाम परमं लोकं सपत्नीको द्विजोत्तमः ॥ २४ ॥ योगिनामपि दुष्प्रापं याजकानां तु तत्कुतः ॥ यत्र गत्वा न शोचंति वसंतो हरिसन्निधौ॥ २५॥ तत्रत्यं सुखमासाद्य सपत्नीको भुवं गतः ॥ स एव दृढधन्वा त्वं प्रथितः पृथिवीपतिः॥ २६॥ पुरुषोत्तममा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सस्य सेवनात्सकलर्द्धिभाक् ॥ महिषीयं पुरा राजन् गौतमी पतिदेवता॥ २७॥एतत्ते सर्वमाख्यातं पृष्टवानसि यन्मम॥
शुकस्तु तव भूपाल पूर्वजन्मनि यः सुतः ॥ २८ ॥ शुकदेव इति ख्यातो हरिणा योनुजीवितः ॥ द्वादशाब्दसहस्रायु-
र्भुक्त्वा वैकुंठमेयिवान् ॥ २९ ॥ स एवारण्यसरसि वटवृक्षं समाश्रितः ॥ त्वामेवागतमालोक्य पितरं पूर्वजन्मनः॥
॥ ३० ॥हितानामुपदेष्टारं प्रत्यक्षं दैवतं मम ॥ संसारसागरे मग्नं विषयव्यालदूषिते ॥ ३१ ॥ अत्यंतकृपयाविष्टश्चित-
यामास कीरजः ॥ न बोधयामि चेद्रूपं ममापि बंधनं भवेत् ॥ ३२ ॥ पुन्नामनरकाद्यस्तु त्रायते पितरं सुतः ॥ इति
श्रुत्यर्थबोधोपि स्यादेवाद्यान्यथा मम ॥ ३३ ॥ तस्मादुपकरिष्यामि पितरं पूर्वजन्मनः ॥ अवधार्य वचश्चेत्थं की-
रजोजीगदन्नृप ॥ ३४ ॥ इत्येतत्कथितं सर्वं यद्यत्पृष्टं त्वयाऽनघ ॥ अतः परं गमिष्यामि सरयूं पापनाशिनीं॥३५॥
श्रीनारायण उवाच ॥ इत्येवं प्रथमजनुश्चरित्रमुक्त्वा भूपस्य प्रथितयशस्विनश्चिराय ॥ गच्छंतं मुनिमनुनीय रा-
जराजः प्रावोचत्किमपि नमन्नगण्यपुण्यः ॥ ३६ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायण-
नारदसंवादे वाल्मीकिनोक्तदृढधन्वोपाख्याने पुरुषोत्तममाहात्म्यकथनं नामैकोनविंशतितमोऽध्यायः॥ १९ ॥
सूत उवाच ॥ नारायणमुखाच्छ्रुत्वा प्राक्तनं दृढधन्वनः ॥ नातितृप्तमना विप्रा नारदः पृष्टवान् मुनिं ॥ १ ॥ नारद

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उवाच ॥ किमुवाच महाराजो वाल्मीकिं मुनिसत्तमं ॥ तन्मे वद विनीताय तपोधन सुविस्तरं ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्येहं यदुक्तं दृढधन्वना ॥ अनुनीय महाप्राज्ञं वाल्मीकिं मुनिसत्तमं ॥ ३ ॥ दृढधन्वोवाच ॥ पुरुषोत्तममासोयं कथं कार्यो मुमुक्षुभिः ॥ कीदृशी कस्य पूजा च किं दानं को विधिर्मुने ॥ ४ ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व सर्वलोकहिताय मे ॥ सर्वलोकहितार्थाय चरंति हि भवादृशाः ॥ ५ ॥ असौ मासः स्वयं साक्षाद्भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ तस्मिन्कृते महत्पुण्यं त्वन्मुखात्संश्रुतं मया ॥ ६ ॥ पूर्वजन्मन्यहं भूत्वा सुदेवो ब्राह्मणोत्तमः ॥ विधिना कृतवान्मासं दृष्ट्वा पुत्रं मृतोत्थितं ॥ ७ ॥ अजानतोपि मे ब्रह्मन्पुत्रशोकादचेतसः ॥ निराहारस्य सततं गतश्च पुरुषोत्तमः ॥ ८ ॥ तस्याप्येतत्फलं जातं शुकदेवो मृतोत्थितः ॥ अनुभूतमिमं मासं संसेवे हरिणोदितः ॥ ९ ॥ इह जन्मनि तत्सर्वं विस्मृतं मे तपोधन ॥ एतत्पूजाविधानं मे वद विस्तरतः पुनः ॥ १० ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय परं ब्रह्म विचिंतयेत् ॥ ततो व्रजेन्नैर्ऋताशां बृहत्सोदकभाजनः ॥ ११ ॥ ग्रामादूरतरं गच्छेत्पुरुषोत्तमसेवकः ॥ दिवासंध्यासु कर्णस्थब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः ॥ १२ ॥ अंतर्धाय तृणैर्भूमिं शिरः प्रावृत्य वाससा ॥ वक्त्रं नियम्य यत्नेन नो ष्ठीवेन्नोच्छ्वसेदपि ॥ १३ ॥ कुर्यान्मूत्रपुरीषं च रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥ गृहीतशिश्नश्चोत्थाय गृहीतशुचिमृत्तिकः ॥ १४ ॥ गंधलेपक्षयकरं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुर्याच्छौचमतंद्रितः ॥ एका लिंगे गुदे पंच त्रिर्वामे दश चोभयोः ॥१५॥ द्विसप्त पादयोश्चैव गार्हस्थ्यं शौचमुच्यते ॥ कृत्वा शौचं तु प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च मृज्जलैः ॥ १६ ॥ तीर्थे शौचं न कुर्वीत कुर्वीतोद्धृतवारिणा ॥ अरन्निद्वयसंचारि त्यक्त्वा कुर्यादनुद्धृते॥१७॥ पश्चात्तच्छोधयेत्तीर्थमशुद्धमन्यथा हि तत् ॥ एवं शौचं प्रकुर्वीत पुरुषोत्तमसद्व्रती ॥१८॥ ततः षोडश गंडूषान्प्रकुर्याद्वादशैव वा॥ मूत्रोत्सर्गे तु गंडूषानष्टौ वा चतुरो गृही॥१९॥उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य दंतकाष्ठं समाहरेत् ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य दंतधावनमाचरेत्॥२०॥आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च॥ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ २१ ॥ अपामार्गं बादरं वा द्वादशांगुलमव्रणं ॥ कनिष्ठांगुलिवत्स्थूलं पर्वार्द्धे कृतकूर्चकं ॥२२॥ शुचिर्द्वादशगंडूषैर्निषिद्धं भानुवासरे ॥ आचम्य प्रयतः सम्यक् प्रातःस्नानं समाचरेत् ॥ २३ ॥ स्नानादनंतरं तावत्तर्पयेत्तीर्थदेवताः ॥ समुद्रगानदीस्नानमुत्तमं परिकीर्तितं॥२४॥ वापीकूपतडागेषु मध्यमं कथितं बुधैः॥गृहे स्नानं तु सामान्यं गृहस्थस्य प्रकीर्तितं॥२५॥ततश्च वाससी शुद्धे शुक्ले च परिधाय च ॥ उत्तरीयं सदा धार्यं ब्राह्मणेन विजानता॥ ॥२६॥ उपविश्य शुचौ देशे प्राङ्मुखो वा उदङ्मुख :॥ भूत्वा बद्धशिखः कुर्यादंतर्जानु भुजद्वयं ॥ २७ ॥ सपवित्रेण हस्तेन कुर्यादाचमनक्रियां ॥ नोच्छिष्टं तत्पवित्रं तु भुक्त्वोच्छिष्टं तु वर्जयेत् ॥ २८ ॥ आचम्य तिलकं कुर्याद्गोपी-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चंदनमृत्स्नया ॥ ऊर्ध्वपुंड्रमृजुं सौम्यं दंडाकारं प्रकल्पयेत् ॥ २९ ॥ ऊर्ध्वपुंड्रं त्रिपुंड्रं वा मध्ये छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥ निध-
सत्यूर्ध्वपुंड्रे तु श्रिया सह हरिः स्वयं॥३०॥ त्रिपुंड्रे धूर्जटिः साक्षादुमया सह सर्वदा ॥ विना छिद्रं तु तत्पुंड्रं शुनः पाद-
समं विदुः ॥ ३१ ॥ श्वेतं ज्ञानकरं प्रोक्तं रक्तं वश्यकरं नृणां ॥ पीतं सर्वार्द्धदं प्रोक्तमन्यत्तु परिवर्जयेत् ॥ ३२ ॥
शंखचक्रादिकं धार्यं गोपीचंदनमृत्स्नया ॥ सर्वपापक्षयकरं पूजांगं परिकीर्तितं ॥ ३३ ॥ शंखचक्रादिचिह्नानि दृश्यंते
यस्य विग्रहे ॥ मर्त्यो मर्त्यो न विज्ञेयः स नित्यं भगवत्तनुः ॥ ३४ ॥ पापं सुकृतरूपं तु जायते तस्य देहिनः ॥ शं-
खचक्रादिचिह्नानि यो धारयति नित्यशः ॥ ३५ ॥ नारायणायुधैर्नित्यं चिह्नितो यस्य विग्रहः ॥ पापकोटियुतस्या-
पि तस्य किं कुरुते यमः ॥ ३६ ॥ प्राणायामं ततः कृत्वा संध्यावंदनमाचरेत् ॥ पूर्वसंध्यां सनक्षत्रामुपासीत यथा-
विधि ॥ ३७ ॥ गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावदादित्यदर्शनं ॥ सावित्रैरनघैर्मंत्रैरुपस्थाय कृतांजलिः ॥ ३८ ॥ आत्मपादौ
यथा भूमौ संध्याकालेऽभिवादयेत् ॥ यस्य स्मृत्येति मंत्रेण यदूनं परिपूरयेत् ॥ ३९ ॥ यस्तु संध्यामुपासीत श्रद्धया
विधिवद्द्विजः ॥ न तस्य किंचिदुष्प्रापं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ४० ॥ दिवसस्यादिमे भागे कृत्यमेतदुदीरितं ॥ एवं
कृत्वा क्रियां नित्यां हरिपूजां समाचरेत् ॥ ४१ ॥ उपलिप्ते शुचौ देशे नियतो वाग्यतः शुचिः ॥ वृत्तं वा चतुरस्रं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वा मंडलं गोमयेन तु ॥ ४२ ॥ विधायाष्टदलं कुर्यात्तंडुलैर्व्रतासिद्धये ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं मृन्मयं सुदृढं नवं ॥ ४३ ॥ अव्रणं कलशं शुद्धं स्थापयेन्मंडलोपरि ॥ तत्रोदकं समापूर्य शुद्धतीर्थाहृतं शिवं ॥ ४४ ॥ कलशस्य मुखे विष्णुः कंठे रुद्रः समाश्रितः ॥ मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥ ४५ ॥ कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥ ४६ ॥ अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः ॥ एवं संस्थाप्य कलशं तत्र तीर्थानि योजयेत् ॥ ४७ ॥ गंगा गोदावरी चैव कावेरी च सरस्वती ॥ आयांतु मम शांत्यर्थं दुरितक्षयकारणात् ॥ ४८ ॥ ततः संपूज्य कलशमुपचारैः समंत्रकैः ॥ गंधाक्षतैश्च नैवेद्यैः पुष्पैस्तत्कालसंभवैः ॥ ४९ ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं ताम्रं पीतांबरावृतं ॥ तस्योपरि न्यसेद्धैमं राधया सहितं हरिं ॥ ५० ॥ राधया सहितः कार्यः सौवर्णः पुरुषोत्तमः ॥ तस्य पूजा प्रकर्त्तव्या विधिना भक्तितत्परैः ॥ ५१ ॥ पुरुषोत्तममासस्य दैवतं पुरुषोत्तमः ॥ तस्य पूजा प्रकर्त्तव्या संप्राप्ते पुरुषोत्तमे ॥ ५२ ॥ संसारसागरे मग्नमुत्तारयति यो ध्रुवं ॥ को न सेवेत तं लोके मर्त्यो मरणधर्मवान् ॥ ५३ ॥ पुनर्ग्रामाः पुनर्वित्तं पुनः पुत्राः पुनर्गृहं ॥ पुनः शुभाशुभं कर्म न शरीरं पुनः पुनः ॥ ५४ ॥ तद्रक्षितं तु धर्मार्थं धर्मो ज्ञानार्थमेव हि ॥ ज्ञानेन सुलभो मोक्षस्तस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥ ५५ ॥ देहरूपस्य वृक्षस्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

फलं धर्मः सनातनः ॥ धर्महीनस्तु यो देहो निष्फलो वंध्यवृक्षवत् ॥ ५६ ॥ न माता च सहायार्थे न कलत्रसुतादयः ॥
न पिता सोदरा वित्तं धर्मस्तिष्ठति केवलं ॥ ५७ ॥ जरा व्याघ्रीव भयदा व्याधयः शत्रवो यथा ॥ आयुर्याति प्रतिदिनं
भग्नभांडात्पयो यथा ॥ ५८ ॥ तरंगतरला लक्ष्मीर्यौवनं कुसुमोपमं ॥ विषयाः स्वप्नविषया इव सर्वे निरर्थकाः ॥५९॥
चलं वित्तं चलं चित्तं चलं संसारजं सुखं ॥ एवं ज्ञात्वा विरक्तः सन् धर्माभ्यासपरो भवेत् ॥ ६० ॥ अर्धग्रस्तोऽहिना
भेको मक्षिकामत्तुमिच्छति ॥ कालग्रस्तस्तथा जीवः परपीडाधनादृतः ॥ ६१ ॥ मृत्युग्रस्तायुषः पुंसः किं सुखं हर्षय-
त्यहो ॥ आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव निरर्थकम् ॥ ६२ ॥ धर्मार्थं च यदा चित्तं न वित्तं सुलभं तदा ॥ यदा वित्तं न
च तदा चित्तं धर्मोन्मुखं भवेत् ॥६३॥ चित्तवित्ते यदा स्यातां सत्पात्रं न तदा लभेत् ॥ एतत्त्रितयसंबंधो यदा काले तु
संभवेत् ॥ ६४ ॥ अविचार्य तदा धर्मं यः करोति स बुद्धिमान् ॥ वित्तप्राचुर्यसंसाध्यधर्माः संति सहस्रशः ॥ ६५ ॥
पुरुषोत्तमे स्वल्पवित्तसाध्यो धर्मो महान् भवेत् ॥ स्नानं दानं कथायां च विष्णोः स्मरणमेव च ॥ ६६ ॥ एतन्मात्रोपि
सद्धर्मस्त्रायते महतो भयात् ॥ ६७ ॥ गंगैव तीर्थं स्मर एव धन्वी वित्तं तु विद्यैव गुणास्तु रूपं ॥ मासेषु सर्वेषु तथैव
साक्षान्मासोत्तमोयं पुरुषोत्तमो हि ॥ ६८ ॥ यद्यप्यसौ निंद्यतमः पुरासीत्सर्वेषु कृत्येषु मखादिकेषु ॥ तथापि साक्षा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्भगवत्प्रसादात्तन्नामनाम्ना भुवि विश्रुतोभूत् ॥ ६९ ॥ यथा हस्तिपदे लीनं सर्वप्राणिपदं भवेत् ॥ धर्माः कालास्तथा सर्वे विलीनाः पुरुषोत्तमे ॥ ७० ॥ यथाऽमरतरंगिण्या न समाः सकलापगाः ॥ कल्पवृक्षेण न समा यथा सकलपादपाः ॥ ७१ ॥ चिंतारत्नेन रत्नानि न समानि यथा भुवि ॥ कामधेन्वा यथा धेन्वो न राज्ञा पुरुषाः समाः ॥ ७२ ॥ न वेदैः सर्वशास्त्राणि पुण्यकालास्तथाखिलाः ॥ पुरुषोत्तममासेन समो मासो न कर्हिचित् ॥ ७३ ॥ पुरुषोत्तममासस्य दैवतं पुरुषोत्तमः ॥ तस्मात्संपूजयेद्भक्त्या श्रद्धया पुरुषोत्तमं ॥ ७४ ॥ शास्त्रज्ञं निपुणं शुद्धं वैष्णवं सत्यवादिनं ॥ विप्राचार्यमथाहूय पूजां तेन प्रकल्पयेत् ॥ ७५ ॥ संसारसागरमतीव गभीरवेगमंतस्थमोहमदनादितिमिंगिलौघं ॥ उल्लंघ्य गंतुमभिवांछति भारतेस्मिन्संपूजयेत्स पुरुषोत्तममादिदेवं ॥ ७६ ॥ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने आह्निककथनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥

वाल्मीकिरुवाच ॥ अनलोत्तारणं कृत्वा प्रतिमायास्ततः परं ॥ प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत ह्यन्यथा धातुरेव सा ॥ १ ॥ प्रतिमायाः कपोलौ द्वौ स्पृष्ट्वा दक्षिणपाणिना ॥ प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत तस्यां देवस्य वै हरेः ॥ २ ॥ अकृतायां प्रतिष्ठायां प्राणानां प्रतिमासु च ॥ यथा पूर्वं तथा भागः स्वर्णादीनां न देवता ॥ ३ ॥ अन्येषामपि देवानां प्रतिमास्वपि पार्थिव ॥ प्राणप्र-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिष्ठा कर्तव्या तस्यां देवत्वासिद्धये ॥ ४ ॥ पुरुषोत्तमबीजेन तद्विष्णोरित्यनेन च ॥ तथैव हृदयेंगुष्ठं दत्त्वा शश्वच्च मंत्रवित् ॥ ५ ॥ एभिर्मंत्रैः प्रतिष्ठां तु हृदयेपि समाचरेत् ॥ अस्यै प्राणाः प्रतिष्ठंतु अस्यै प्राणाः क्षरंतु च ॥ ६ ॥ अस्यै देवत्वसंरुयायै स्वाहेति यजुरीरयन् ॥ मूलमंत्रैरंगमंत्रैर्वैदिकैरित्यनेन च ॥ ७ ॥ प्राणप्रतिष्ठां सर्वत्र प्रतिमासु समाचरेत् ॥ अथवा नाममंत्रैश्च चतुर्थ्यंतैः प्रयत्नतः ॥ ८ ॥ स्वाहांतैश्च प्रकुर्वीत तत्तद्देवाननुस्मरन् ॥ एवं प्राणान्प्रतिष्ठाप्य ध्यायेच्छ्रीपुरुषोत्तमं ॥ ९ ॥ श्रीवत्सवक्षसं शांतं नीलोत्पलदलच्छविं ॥ त्रिभंगललितं ध्यायेत्सराधं पुरुषोत्तमं ॥ ॥ १० ॥ देशकालौ समुल्लिख्य नियतो वाग्यतः शुचिः ॥ षोडशैरुपचारैश्च पूजयेत्पुरुषोत्तमं ॥ ११ ॥ आगच्छ देवदेवेश श्रीकृष्ण पुरुषोत्तम ॥ राधया सहितश्चात्र गृहाण पूजनं मम ॥ १२ ॥ श्रीराधिकासहितपुरुषोत्तमाय नमः आवाहनं समर्पयामि ॥ इत्यावाहनं ॥ नानारत्नसमायुक्तं कार्तस्वरविभूषितं ॥ आसनं देवदेवेश गृहाण पुरुषोत्तम ॥ १३ ॥ श्रीराधिका० आसनं० ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहृतं ॥ तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाद्यार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ १४ ॥ इति पाद्यं ॥ नंदगोपगृहे जातो गोपिकानंदहेतवे ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ १५ ॥ इत्यर्घ्यं ॥ गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशस्थितं ॥ आचम्यतां हृषीकेश पुराणपुरुषोत्तम ॥ १६ ॥ इत्याचमनं ॥ कार्यं मे सिद्धिमा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यातु पूजिते त्वयि धातरि ॥ पंचामृतैर्मयानीतै राधिकासहितो हरे ॥ १७ ॥ इति स्नानं ॥ पयो दधि घृतं गव्यं माक्षिकं शर्करा तथा ॥ गृहाणेमानि द्रव्याणि राधिकानंददायक ॥ १८ ॥ इति पंचामृतस्नानं ॥ योगेश्वराय देवाय गोवर्धनधराय च ॥ यज्ञानां पतये नाथ गोविंदाय नमो नमः ॥ १९ ॥ गंगाजलसमं शीतं नदीतीर्थसमुद्भवं ॥ स्नानं दत्तं मया कृष्ण गृह्यतां नंदनंदन ॥ २० ॥ इति पुनःस्नानं ॥ पीतांबरयुगं देव सर्वकामार्थसिद्धये ॥ मया निवेदितं भक्त्या गृहाण सुरसत्तम ॥ २१ ॥ इति वस्त्रं ॥ आचमनं ॥ दामोदर नमस्तेस्तु त्राहि मां भवसागरात् ॥ ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम ॥ २२ ॥ उपवीतं ॥ आचमनं ॥ श्रीखंडं चंदनं दिव्यं गंधाढ्यं सुमनोहरं ॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां ॥ २३ ॥ चंदनं ॥ अक्षतास्तु सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ताः सुशोभिताः ॥ मया निवेदिता भक्त्या गृहाण पुरुषोत्तम ॥ ॥ २४ ॥ इत्यक्षतान् ॥ माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ मयाहृतानि पूजार्थं पुष्पाणि प्रतिगृह्यतां ॥ ॥ २५ ॥ इति पुष्पाणि ॥ ततोंगपूजा ॥ नंदात्मजो यशोदायास्तनयः केशिसूदनः ॥ भूभारोत्तारकश्चैव ह्यनंतो विष्णुरूपधृक् ॥ २६ ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च श्रीकंठः सकलास्त्रधृक् ॥ वाचस्पतिः केशवश्च सर्वात्मेति च नामतः ॥ २७ ॥ पादौ गुल्फौ तथा जानू जघने च कटी तथा ॥ मेढ्रं नाभिं च हृदयं कंठं बाहू मुखं तथा ॥ २८ ॥ नेत्रे शिरश्च सर्वांगं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विश्वरूपिणमर्चयेत् ॥ पुष्पाण्यादाय क्रमशश्चतुर्थ्यंतैर्जगत्पतिं ॥ २९ ॥ प्रत्यंगपूजां कृत्वा तु पुनश्च केशवादिभिः ॥ चतुर्विंशतिमंत्रैश्च चतुर्थ्यंतैश्च नामभिः ॥ ३० ॥ पुष्पमादाय प्रत्येकं पूजयेत्पुरुषोत्तमं ॥ ३१ ॥ वनस्पतिरसो दिव्यो गंधाढ्यो गंध उत्तमः ॥ आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यतां ॥ ३२ ॥ इति धूपं ॥ त्वं ज्योतिः सर्वदेवानां तेजसां तेज उत्तमं ॥ आत्मज्योतिः परं धाम दीपोयं प्रतिगृह्यतां ॥ ३३ ॥ इति दीपं ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु ॥ ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिं ॥ ३४ ॥ इति नैवेद्यं ॥ मध्ये पानीयं ॥ उत्तरापोशनं ॥ गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशस्थितं ॥ आचम्यतां हृषीकेश त्रैलोक्यव्याधिनाशन ॥ ३५ ॥ इत्याचमनं ॥ इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव ॥ तेन मे सुफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ ३६ ॥ इति श्रीफलं ॥ गंधकर्पूरसंयुक्तं कस्तूर्यादिसुवासितं ॥ करोद्वर्तनकं देव गृहाण परमेश्वर ॥ ३७ ॥ इति करोद्वर्तनं ॥ पूगीफलसमायुक्तं सकर्पूरं मनोहरं ॥ भक्त्या दत्तं मया देव तांबूलं प्रतिगृह्यतां ॥ ३८ ॥ तांबूलं ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेम बीजं विभावसोः ॥ अनंतपुण्यफलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ ३९ ॥ इति दक्षिणां ॥ शारदेंदीवरश्यामं त्रिभंगललिताकृतिं ॥ नीराजयामि देवेशं राधया सहितं हरिं ॥ ४० ॥ इति नीराजनं ॥ रक्ष रक्ष जगन्नाथ रक्ष त्रैलोक्यनायक ॥ भक्तानुग्रहकर्ता त्वं प्रदक्षिणां

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गृहाण मे ॥ ४१ ॥ इति प्रदक्षिणां ॥ यक्षेश्वराय देवाय तथा यज्ञोद्भवाय च ॥ यज्ञानां पतये नाथ गोविंदाय नमो नमः ॥ ४२ ॥ इति मंत्रपुष्पं ॥ विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वोद्भवाय च ॥ विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविंदाय नमो नमः ॥ ४३ ॥ इति नमस्कारान् ॥ मंत्रहीनेतिमंत्रेण क्षमाप्य पुरुषोत्तमं ॥ स्वाहांतैर्नाममंत्रैश्च तिलहोमो दिने दिने ॥ ४४ ॥ दीपः कार्यस्त्वखंडश्च यावन्मासं च सर्पिषा ॥ पुरुषोत्तमस्य प्रीत्यर्थं सर्वार्थफलसिद्धये ॥ ४५ ॥ यस्य स्मृत्येति मंत्रेण नमस्कृत्य जनार्दनं ॥ यदूनं तत्तु संपूर्णं विधाय विचरेत्सुखं ॥ ४६ ॥ इत्थं श्रीपुरुषोत्तमं नवघनश्यामं सराधं मुदा संप्राप्ते पुरुषोत्तमेऽवनितले लब्ध्वा जनुर्मानवं ॥ भक्त्या यः परिपूजयेत्प्रतिदिनं कृत्वा गुरुं वैष्णवं भुक्त्वा ह्यत्र सुखं समस्तमतुलं पश्चात्स गच्छेत्परं ॥ ४७ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने पुरुषोत्तमपूजनविधिर्नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ॥

राजोवाच ॥ पुरुषोत्तमस्य नियमान् व्रतिनो वद विस्तरात् ॥ किं भोज्यं किमभोज्यं वा वर्ज्यावर्ज्यं तपोधन ॥ १ ॥

श्रीनारायण उवाच ॥ स एवं भगवान्पृष्टो भूभृता वाल्मिको मुनिः ॥ पुंसां निःश्रेयसार्थाय तमाह बहु मानयन् ॥ २ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ पुरुषोत्तममासे ये नियमाः परिकीर्तिताः ॥ तान् शृणुष्व मया राजन् कथ्यमानान् स-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मासतः ॥ ३ ॥ हविष्यान्नं च भुंजीत प्रयतः पुरुषोत्तमे ॥ गोधूमाः शालयः सर्वाः सिता मुद्गा यवास्तिलाः ॥ ४ ॥ कलायकंगुनीवारा वास्तुकं हिलमोचिका ॥ आर्द्रकं कालशाकं च मूलं कंदं च कर्कटी ॥ ५ ॥ रंभा सैंधवसामुद्रे लवणे दधिसर्पिषी ॥ पयोनुद्धृतसारं च पनसाम्रे हरीतकी ॥ ६ ॥ पिप्पली जीरकं चैव नागरं चैव तिंतिडी ॥ क्रमुकं लवली धात्री फलान्यगुडमैक्षवं ॥ ७ ॥ अतैलपक्वं मुनयो हविष्यं प्रवदंति च ॥ हविष्यभोजनं नृणामुपवाससमं विदुः ॥ ८ ॥ सर्वामिषाणि मांसं च क्षौद्रं सौवीरकं तथा ॥ राजमाषादिकं सैव राजिका मादकं तथा॥ ९ ॥ द्विदलं तिलतैलं च तथान्नं शल्यदूषितं ॥ भावदुष्टं क्रियादुष्टं शब्ददुष्टं च वर्जयेत् ॥ १० ॥ परान्नं च परद्रोहं परदारागमं तथा॥तीर्थं विना प्रयाणं च परदेशं परित्यजेत् ॥ ११ ॥ देववेदद्विजानां च गुरुगोव्रतिनां तथा ॥ स्त्रीराजमहतां निंदां वर्जयेत्पुरुषोत्तमे ॥ १२ ॥ प्राण्यंगमामिषं चूर्णं फले जंबीरमामिषं ॥ धान्ये मसूरिका प्रोक्ता अन्नं पर्युषितं तथा ॥ १३ ॥ अजागोमहिषीदुग्धादन्यदुग्धादि चामिषं ॥ द्विजक्रीता रसाः सर्वे लवणं भूमिजं तथा ॥ १४ ॥ ताम्रपात्रस्थितं गव्यं जलं चर्मणि संस्थितं ॥ आत्मार्थं पाचितं चान्नमामिषं तद्बुधैः स्मृतं ॥ १५ ॥ ब्रह्मचर्यमधः शय्यां पत्रावल्यां च भोजनं ॥ चतुर्थकाले भुक्तिं च प्रकुर्यात्पुरुषोत्तमे ॥ १६ ॥ रजस्वलांत्यजम्लेच्छपतितैर्व्रात्यकैः सह ॥ द्विजद्विट्वेदबा-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ह्यैश्च न वदेत्पुरुषोत्तमे ॥ १७ ॥ एभिर्दृष्टं च काकैश्च सूतकान्नं च यद्भवेत् ॥ द्विः पाचितं च दग्धान्नं नैवाद्यात्पुरुषोत्तमे ॥ १८ ॥ पलांडुं लशुनं मुस्तां छत्राकं गृंजनं तथा ॥ नालिकं मूलकं शिग्रुं वर्जयेत्पुरुषोत्तमे ॥ १९ ॥ एतानि वर्जयेन्नित्यं व्रती सर्वव्रतेष्वपि ॥ कृच्छ्राद्यं चापि कुर्वीत स्वशक्त्या विष्णुतुष्टये ॥ २० ॥ कूष्मांडं बृहती चैव तरुणीमूलकं तथा ॥ श्रीफलं च कलिंगं च फलं धात्रीफलं तथा ॥ २१ ॥ नारिकेलमलाबुं च पटोलं बदरीफलं ॥ चर्मवृंताजिकं वल्लीशाकं तु जलजं तथा ॥ २२ ॥ शाकान्येतानि वर्ज्याणि क्रमात्प्रतिपदादिषु ॥ धात्रीफलं रवौ तद्वद्वर्जयेत्सर्वदा गृही ॥ २३ ॥ यद्यद्यो वर्जयेत्किंचित्पुरुषोत्तमतुष्टये ॥ तत्पुनर्ब्राह्मणे दत्त्वा भक्षयेत्सर्वदैव हि ॥ २४ ॥ कुर्यादेतांश्च नियमान्व्रती कार्तिकमाघयोः ॥ नियमेन विना राजन् फलं नैवाप्नुयाद्व्रती ॥ २५ ॥ उपोषणेन कर्तव्यः शक्तिश्चेत्पुरुषोत्तमः ॥ अथवा घृतपानं च पयःपानमयाचितं ॥ २६ ॥ फलाहारादि वा कार्यं यथाशक्त्या व्रतार्थिना ॥ व्रतभंगो यथा न स्यात्तथा कार्यं विचक्षणैः ॥ २७ ॥ पुण्येह्नि प्रातरुत्थाय कृत्वा पौर्वाह्णिकीः क्रियाः ॥ गृह्णीयान्नियमं भक्त्या श्रीकृष्णं च हृदि स्मरन् ॥ २८ ॥ उपवासस्य नक्तस्य चैकभुक्तस्य भूपते ॥ एकं च निश्चयं कृत्वा व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ २९ ॥ श्रीमद्भागवतं भक्त्या श्रोतव्यं पुरुषोत्तमे ॥ तत्पुण्यं वचसा वक्तुं विधातापि न शक्नुयात् ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शालिग्रामार्चनं कार्यं मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ तुलसीदललक्षेण तस्य पुण्यमनंतकं ॥ ३१ ॥ यथोक्तव्रतिनं दृष्ट्वा मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ यमदूताः पलायंते सिंहं दृष्ट्वा यथा गजाः ॥ ३२ ॥ एतन्मासव्रतं राजन् श्रेष्ठं क्रतुशतादपि ॥ क्रतुं कृत्वाप्नुयात्स्वर्गं गोलोकं पुरुषोत्तमे ॥ ३३ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि क्षेत्राणि सर्वदेवताः ॥ तद्देहे तानि तिष्ठंति यः कुर्यात्पुरुषोत्तमं ॥ ३४ ॥ दुःस्वप्नं चैव दारिद्र्यं दुष्कृतं त्रिविधं च यत् ॥ तत्सर्वं विलयं याति कृते श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ३५ ॥ पुरुषोत्तमसेवायां निश्चलं हरिसेवकं ॥ विघ्नाद्रक्षंति चक्राद्याः पुरुषोत्तमतुष्टये ॥ ३६ ॥ पुरुषोत्तमस्य व्रतिनो यत्र यत्र वसंति च ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या न तिष्ठंति तदग्रतः ॥ ३७ ॥ एवं यो विधिना राजन् कुर्याच्छ्रीपुरुषोत्तमं ॥ सहस्रवदनो नालं तत्फलं वक्तुमंजसा ॥ ३८ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ पुरुषोत्तमं प्रियममुं परमादरेण कुर्यादनन्यमनसा पुरुषोत्तमो यः ॥ पुरुषोत्तमः प्रियतमः पुरुषः स भूत्वा पुरुषोत्तमेन रमते रसिकेश्वरेण ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने पुरुषोत्तमव्रतनियमकथनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ राजोवा च ॥ किं फलं दीपदानस्य मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ तन्मे वद मुनिश्रेष्ठ कृपया दीनवत्सल ॥ १ ॥ श्रीनारायण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उवाच ॥ इत्थं विज्ञापितः प्राह वाल्मीकिर्मुनिसत्तमः ॥ प्रवृद्धहर्षो राजानं विनीतं प्रहसन्निव ॥ २ ॥ वाल्मीकिरु-
वाच ॥ शृणुष्व राजशार्दूल कथां पापप्रणाशिनीं ॥ यां श्रुत्वा याति विलयं पापं पंचविधं महत् ॥ ३ ॥ सौभाग्यन-
गरे राजा चित्रबाहुरिति श्रुतः ॥ सत्यसंधो महाप्राज्ञश्चासीच्छूरतरः परः ॥ ४ ॥ सहिष्णुः सर्वधर्मज्ञः शीलरूप-
दयान्वितः ॥ ब्रह्मण्यो भगवद्भक्तः कथाश्रवणतत्परः ॥ ५ ॥ स्वदारनिरतः शश्वत् पशुपुत्रसमन्वितः ॥ चतुरंगब-
लोपेतः समृद्धया धनदोपमः ॥ ६ ॥ तस्य भार्या चंद्रकला चतुःषष्टिकलान्विता ॥ पतिव्रता महाभागा भगवद्भ-
क्तिसंयुता ॥ ७ ॥ तया सह महीपालो बुभुजे मेदिनीं युवा ॥ विना श्रीकृष्णदेवं स नैव जानाति दैवतं ॥ ८ ॥ एक-
स्मिन्दिवसे राजा चित्रबाहुर्महीपतिः ॥ दृष्ट्वा समागतं दूरादगस्त्यं मुनिपुंगवं ॥ ९ ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ विधिना
तमपूजयत् ॥ कल्पयित्वासनं भक्त्या तस्थौ मुनिवराग्रतः ॥ १० ॥ विनयावनतो भूत्वा जगाद मुनिसत्तमं ॥ रा-
जोवाच ॥ अद्य मे सफलं जन्म ह्यद्य मे सफलं दिनं ॥ ११ ॥ अद्य मे सफलं राज्यमद्य मे सफलं गृहं ॥ यस्त्वं
समागतो मेद्य गृहे श्रीकृष्णसेवकः ॥ १२ ॥ मुक्तोहं पापसंघाताद्यत्त्वयाहं निरीक्षितः ॥ तुभ्यं समर्पितं राज्यं गजा-
श्वरथसंयुतं ॥ १३ ॥ वैष्णवोसि मुनिश्रेष्ठ नास्त्यदेयं मया तव ॥ मेरुतुल्यं भवेत्स्वल्पं वैष्णवाय समर्पितं ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कपर्दिकाप्रमाणं तु व्यंजनं वान्नमुत्तमं ॥ न यच्छति दिने यस्तु वैष्णवाय द्विजन्मने ॥ १५ ॥ तद्दिनं विफलं तस्य कथितं वेदपारगैः ॥ विष्णुभक्ताश्च ये केचित्सर्वे पूज्या द्विजातयः ॥ १६ ॥ तेषां संभावना कार्या वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ कथितं मम गर्गेण गौतमेन सुमंतुना ॥ १७ ॥ तावत्प्रभा च ताराणां यावन्नोदयते रविः ॥ तावदन्ये द्विजन्मानो यावन्नायाति वैष्णवः ॥ १८ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ चित्रबाहो महाभाग धन्यस्त्वं सांप्रतं नृप ॥ इमा धन्याः प्रजाः सर्वा यस्त्वं रक्षसि वैष्णवः ॥ १९ ॥ तस्मिन् राष्ट्रे न वस्तव्यं यस्य राजा न वैष्णवः ॥ वरो वासो वने शून्ये न तु राष्ट्रे ह्यवैष्णवे ॥ २० ॥ चक्षुर्हीनो यथा देहः पतिहीना यथा प्रिया ॥ निरक्षरो यथा विप्रस्तथा राष्ट्रमवैष्णवं ॥ २१ ॥ दंतहीनो यथा हस्ती पक्षहीनो यथा खगः ॥ द्वादशी दशमीविद्धा तथा राष्ट्रमवैष्णवं ॥ २२ ॥ दर्भहीना यथा संध्या तिलहीनं च तर्पणं ॥ वृत्त्यर्थं देवसेवा च तथा राष्ट्रमवैष्णवं ॥ २३ ॥ सकेशा विधवा यद्वद्व्रतं स्नानविवर्जितं ॥ शूद्रश्च ब्राह्मणीगामी तथा राष्ट्रमवैष्णवं ॥ २४ ॥ स राजा प्रोच्यते सद्भिर्यः श्रीकृष्णपदाश्रयः ॥ तद्राष्ट्रं वर्धते नित्यं सुखी भवति तत्प्रजा ॥ २५ ॥ दृष्टिर्मे सफला राजन् यन्मया त्वं निरीक्षितः ॥ अद्य मे सफला वाणी ह्यच्युते तत्त्वया सह ॥ २६ ॥ इदं राज्यं त्वया राजन् प्रकर्त्तव्यं ममाज्ञया ॥ प्रतिष्ठितो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मया राज्ये गमिष्याम्यस्तु स्वस्ति ते ॥ २७ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्युक्त्वा गंतुकामं तमगस्त्यं मुनिपुंगवं ॥ ननाम परया भक्त्या महिषी सा पतिव्रता ॥ २८ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ अवैधव्यं सदा तेस्तु भक्त्या भज पतिं शुभे ॥ दृढा तेस्तु सदा भक्तिः श्रीगोपीजनवल्लभे ॥ २९ ॥ इत्थमाशीर्ददानं तं भूयः प्राह महीपतिः ॥ बद्धांजलिपुटो भूत्वा विनयानतकंधरः ॥ ३० ॥ चित्रबाहुरुवाच ॥ विपुला मे कथं लक्ष्मीः कथं राज्यमकंटकं ॥ पतिव्रता कथं पत्नी किं कृतं सुकृतं मया ॥ ३१ ॥ एतन्मे ब्रूहि विप्रेंद्र तवाहं शरणं गतः ॥ करस्थामलवत्सर्वं जानासि त्वं मुनीश्वर ॥ ३२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्थमावेदितो राज्ञा ह्यगस्त्यो मुनिपुंगवः ॥ समाहितमना भूत्वा जगाद नृपसत्तमं ॥ ३३ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ मया विलोकितं सर्वं प्राक्तनं चरितं तव ॥ तत्सर्वं कथयाम्यद्य सेतिहासं पुरातनं ॥ ॥ ३४ ॥ चमत्कारपुरे रम्ये मणिग्रीवाभिधानभृत् ॥ त्वमभूः शूद्रजातीयो जीवहिंसापरायणः ॥ ३५ ॥ नास्तिको दुष्टचारित्रः परदारप्रधर्षकः ॥ कृतघ्नो दुर्विनीतश्च शिष्टाचारविवर्जितः ॥ ३६ ॥ या चेयं भवतो भार्या पूर्वजन्मनि सुंदरी ॥ कर्मणा मनसा वाचा पतिसेवापरायणा ॥ ३७ ॥ पतिव्रता महाभागा धर्मनिष्ठा मनस्विनी ॥ भावं न कुरुते दुष्टं तवोपरि कदाचन ॥ ३८ ॥ ज्ञातिभिस्त्वं परित्यक्तो बंधुभिः पापकर्मकृत् ॥ राज्ञा क्रुद्धेन ते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वं गृहीतं धनमुत्तमं ॥ ३९ ॥ ततोऽवशिष्टं यत्किंचिद्गृहीतं ज्ञातिभिस्तदा ॥ गते द्रव्ये धनाकांक्षा तवासीद्विपुला तदा ॥ ४० ॥ क्षीयमाणे धने साध्वी न त्वामत्यजदुन्मनाः ॥ एवं तिरस्कृतः सर्वैर्गतवान्निर्जनं वनं ॥ ४१ ॥ हत्वा जीवाननेकांश्च त्वं चकर्थात्मपोषणं ॥ एवं वर्तयतस्तस्य पत्न्या सह महीपते ॥ ४२ ॥ एकदा धनुरुद्यम्य मणिग्रीवो वनं गतः ॥ बहुव्यालमृगाकीर्णं मृगमांसजिघृक्षया ॥ ४३ ॥ तस्मिन्निर्मानुषेऽरण्ये मध्येमार्गं महामुनिः ॥ उग्रदेव इति ख्यातो दिङ्मूढो विह्वलोभवत् ॥ ४४ ॥ तृषासंपीडितोत्यर्थं मध्यंदिनगते रवौ ॥ तत्रैव पतितो राजन्मुमूर्षुरभवत्तदा ॥ ४५ ॥ तं दृष्ट्वा ते दया जाता दिग्भ्रष्टं दुःखितं द्विजं ॥ उत्थाप्य तं द्विजन्मानं गृहीत्वा स्वाश्रमं गतः ॥ ४६ ॥ दंपतिभ्यां कृता सेवा दुःखितस्य द्विजन्मनः ॥ उग्रदेवो महायोगी मुहूर्तानंतरं तदा ॥ ॥ ४७ ॥ अवाप्य चेतनां तत्र विस्मयं समजीगमत् ॥ तत्रस्थोहं कुतश्चात्र केनानीतो वनांतरं ॥ ४८ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ मणिग्रीवोवदद्विप्रं रमणीयमिदं सरः ॥ अत्रास्ते शीतलं वारि पद्मिनीपुष्पवासितं ॥ ४९ ॥ तत्र स्नात्वा जले शीते कृत्वा पौर्वाह्णिकीः क्रियाः ॥ कुरु ब्रह्मन्फलाहारं पिब वारि सुशीतलं ॥ ५० ॥ सुखेन कुरु विश्रामं मया संरक्षितोऽधुना ॥ उत्तिष्ठ त्वं मुनिश्रेष्ठ प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ५१ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ लब्ध-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संज्ञस्तदा विप्र उग्रदेवो गतश्रमः ॥ मणिग्रीववचः श्रुत्वा समुत्तस्थौ तृषातुरः ॥ ५२ ॥ मणिग्रीवभुजालंबी जगाम सरसीतटं ॥ उपविष्टश्चित्रबाहो तत्तटे वटशोभिते ॥ ५३ ॥ विश्रम्य तत्क्षणं विप्रो वटच्छायामधिश्रितः ॥ स्नात्वा नित्यविधिं कृत्वा वासुदेवमपूजयत् ॥ ५४ ॥ देवान् पितॄंश्च संतर्प्य पपौ नीरं सुशीतलं ॥ उग्रदेवस्ततः शीघ्रं वटमूलमुपाश्रितः ॥ ५५ ॥ मणिग्रीवः सपत्नीको ननाम मुनिसत्तमं ॥ विनयेनावदद्वाचमातिथ्यं कर्तुमुन्मनाः ॥ ५६ ॥ मणिग्रीव उवाच ॥ अस्मत्संतारणायाद्य मदाश्रममुपागतः ॥ ब्रह्मंस्त्वद्दर्शनादेव पापं मे विलयं गतं ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वा तं प्रियामाह मणिग्रीवो मुदान्वितः ॥ अयि सुंदरि पक्वानि स्वादूनि यानि यानि च ॥ ५८ ॥ तानि चूतफलानि त्वं शीघ्रमानय मा चिरं ॥ अन्यत्कंदादि यत्किंचित्तदानय शुभानने ॥ ५९ ॥ निजनाथवचः श्रुत्वा फलान्यादाय सुंदरी ॥ कंदादिकं च विप्राग्रे स्थापयामास हर्षतः ॥ ६० ॥ मणिग्रीवः पुनर्वाक्यमुवाच मुनिसत्तमं ॥ फलान्यंगीकुरु ब्रह्मन्कृतार्थीकुरु दंपती ॥ ६१ ॥ उग्रदेव उवाच ॥ त्वामहं नैव जानामि कस्त्वं भो कथयस्व मे ॥ अज्ञातस्य न भोक्तव्यं ब्राह्मणेन विजानता ॥ ६२ ॥ मणिग्रीव उवाच ॥ शूद्रोहं द्विजशार्दूल मणिग्रीवाभिधानतः ॥ स्वजनैर्जातिवर्गैश्च परित्यक्तः स्वबांधवैः ॥ ६३ ॥ इत्थं शूद्रवचः श्रुत्वा फलाहारमचीकरत् ॥ उग्रदेवः प्रसन्नात्मा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततो नीरमपीपिबत् ॥ ६४ ॥ ततो विप्रं सुखासीनं मणिग्रीवोऽवदद्वचः ॥ लालयंस्तत्पदांभोजयुगं स्वांकगतं मुहुः॥
॥ ६५ ॥ मणिग्रीव उवाच ॥ क्व गंतव्यं मुनिश्रेष्ठ कुतस्त्वं चेह कानने ॥ निर्जने निर्जले दुष्टे हिंस्रजंतुसमाकुले ॥६६॥
उग्रदेव उवाच ॥ ब्राह्मणोऽहं महाभाग प्रयागं गंतुमुत्सहे ॥ अधुनाज्ञातमार्गेण संप्राप्तो दारुणे वने ॥ ६७ ॥ तत्र
श्रांतस्तृषाक्रांतो मुमूर्षुरभवं क्षणात् ॥ जीवितं मे त्वया दत्तं ब्रूहि किं ते ददाम्यहं ॥ ६८ ॥ अरण्यं केन दुःखेन
दंपतिभ्यां समाश्रितं ॥ तद्दुःखमपनेष्यामि मणिग्रीव वदस्व मे ॥६९॥ अगस्त्य उवाच ॥ इत्युग्रदेववचनं ललितं नि-
शम्य पत्न्याः समक्षमनुनीय मुनीश्वरं तं ॥ दारिद्र्यसागरतितीर्षुरसौ स्वकीयं वृत्तांतमाह निजकर्मविपाकमुग्रं॥७०॥
इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥
॥ मणिग्रीव उवाच ॥ चमत्कारपुरे रम्ये विद्वज्जनसमाकुले ॥ मम वासोऽभवत्तत्र धर्मपत्न्या सह द्विज ॥ १ ॥ धना-
ढ्यस्य पवित्रस्य परोपकृतिशालिनः ॥ कदाचिद्दैवयोगेन दुर्बुद्धिः समपद्यत ॥ २ ॥ निजधर्मपरित्यागः कृतो मे दु-
ष्टबुद्धिना ॥ परस्त्रीसेवनं नित्यमपेयं पीयते स्म ह ॥ ३ ॥ चौर्यहिंसापरश्चाहं परित्यक्तः स्वबंधुभिः ॥ बृहद्बलेन भूपेन
सद्गृहं लुंठितं तदा ॥ ४ ॥ अवशिष्टं च यत्किंचिद्गृहीतं बंधुभिर्धनं ॥ एवं तिरस्कृतः सर्वैर्वनवासमचीकरं ॥ ५ ॥ कृत्वा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जीववधं नित्यं जीवेयं भार्यया सह ॥ एतस्मिन्विपिने घोरे वसतो मे दुरात्मतः ॥ ६ ॥ कुरुष्वानुग्रहं ब्रह्मन् पापयुक्त-
स्य सांप्रतं ॥ प्राचीनपुण्यपुंजेन संप्राप्तो गहने भवान् ॥ ७ ॥ तवाहं शरणं यातः सपत्नीको महामुने ॥ उपदेशप्र-
सादेन कृतार्थीकर्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ येन मे तीव्रदारिद्र्यं विलयं याति तत्क्षणात् ॥ अतुलं वैभवं लब्ध्वा विचरामि य-
थासुखं ॥ ९ ॥ उग्रदेव उवाच ॥ कृतार्थोसि महाभाग यदातिथ्यं कृतं मम ॥ अतस्ते भावि कल्याणं सपत्नीकस्य
सांप्रतं ॥ १० ॥ विना व्रतैर्विना तीर्थैर्विना दानैरयत्नतः ॥ दारिद्र्यं ते लयं याति तथा निर्धारितं मया ॥ ११ ॥ अतः
परं तृतीयोस्ति मासः श्रीपुरुषोत्तमः ॥ भवद्भ्यां तत्र विधिना दंपतिभ्यां प्रयत्नतः ॥ १२ ॥ कर्तव्यं दीपदानं च
पुरुषोत्तमतुष्टये ॥ तेन ते तीव्रदारिद्र्यं समूलं नाशमेष्यति ॥ १३ ॥ तिलतैलेन कर्तव्यः सर्पिषा वैभवे सति ॥ त-
योर्मध्ये न किंचित्ते कानने वसतोऽधुना ॥ १४ ॥ इंगुदीजेन तैलेन दीपः कार्यस्त्वयानघ ॥ यावन्मासं सनियमं म-
णिग्रीव स्त्रिया सह ॥ १५ ॥ अस्मिन्सरोवरे स्नात्वा सह पत्न्या निरंतरं ॥ एव मेव हि कर्तव्यं मासमात्रं त्वया वने
॥ १६ ॥ अयमेवोपदेशस्तु सपत्नीकाय मे कृतः ॥ त्वदातिथ्यप्रसन्नेन मया निगमनिश्चितं ॥ १७ ॥ अन्यथा दीप-
दानं हि रमावृद्धिकरं नृणां ॥ विधिना क्रियमाणं चेत्किं पुनः पुरुषोत्तमे ॥ १८ ॥ वेदोक्तानि च कर्माणि दानानि वि-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विधानि च ॥ पुरुषोत्तमदीपस्य कलां नार्हंति षोडशीं ॥ १९ ॥ तीर्थानि सकलान्येव शास्त्राणि सकलानि च ॥ पुरुषोत्तमदीपस्य कलां नार्हंति षोडशीं ॥ २० ॥ योगो ज्ञानं तथा सांख्यं तंत्राणि सकलान्यपि ॥ पुरुषोत्तमदीपस्य कलां नार्हंति षोडशीं ॥ २१ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादीनि व्रतानि निखिलानि च ॥ पुरुषोत्तमदीपस्य कलां नार्हंति षोडशीं ॥ २२ ॥ वेदाभ्यासो गयाश्राद्धं गोमतीतटसेवनं ॥ पुरुषोत्तमदीपस्य० ॥ २३ ॥ उपरागसहस्राणि व्यतीपातशतानि च ॥ पुरुषोत्तम० ॥ २४ ॥ कुर्वादिक्षेत्रवर्याणि दंडकादिवनानि च ॥ पुरुषोत्तम० ॥ २५ ॥ एतद्धुह्यतमं वत्स नास्त्येयं यस्य कस्य चित् ॥ धनधान्यपशुव्रातपुत्रपौत्रयशस्करं ॥ २६ ॥ वंध्यावंध्यत्वशमनमवैधव्यकरं स्त्रियाः ॥ राज्यदं राज्यभ्रष्टस्य चिंतितार्थकरं नृणाम् ॥ २७ ॥ कन्या विंदेत भर्त्तारं गुणिनं चिरजीविनम् ॥ कांतार्थी लभते कांतां सुशीलां च पतिव्रताम् ॥ २८ ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां सुसिद्धिं सिद्धिकामुकः ॥ कोशकामो लभेत्कोशं मोक्षार्थी मोक्षमाप्नुयात् ॥ २९ ॥ विना विधिं विना शास्त्रं यःकुर्यात्पुरुषोत्तमे ॥ दीपं तु यत्रकुत्रापि कामितं सर्वमाप्नुयात् ॥ ३० ॥ किं पुनर्विधिना वत्स दीपं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ तस्माद्दीपः प्रकर्त्तव्यो मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ३१ ॥ एतदुक्तं मया तेद्य तीव्रदारिद्र्यनाशनं ॥ स्वस्ति तेस्तु गमिष्यामि संतुष्टः सेवया तव ॥ ३२ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इत्युक्त्वा विप्रवर्योसौ प्रयागं संजगाम ह ॥ द्विभुजं मुरलीहस्तं मनसा श्रीहरिं स्मरन् ॥ ३३ ॥ अनुगत्वोग्रदेवं तं कियन्मार्गं निजाश्रमात् ॥ पुनरावव्रतुर्नत्वा दंपती हृष्टमानसौ ॥ ३४ ॥ आसाद्य स्वाश्रमं भक्त्या पुरुषोत्तममानसौ ॥ निन्यतुर्मासयुगलं द्विजभक्तिपरायणौ ॥ ३५ ॥ गते मासद्वये श्रीमानागतः पुरुषोत्तमः ॥ तौ तस्मिंश्चक्रतुर्दीपं गुरुभक्तिपरायणौ ॥ ३६ ॥ इंगुदीजेन तैलेन वैभवार्थमतंद्रितौ ॥ एवं तयोः कृतवतोर्जगाम पुरुषोत्तमः ॥३७॥ उग्रदेवप्रसादेन विनिर्धूतमनोमलौ ॥ कालस्य वशमापन्नौ पुरंदरपुरीं गतौ ॥ ३८ ॥ तत्रत्यं भोगमासाद्य पृथिव्यां भारताजिरे ॥ उग्रदेवप्रसादेन वरं जनुरवापतुः ॥ ३९ ॥ वीरबाहुसुतस्त्वं च चित्रबाहुरिति श्रुतः ॥ पूर्वस्मिन्योमणिग्रीवो मृगहिंसापरायणः ॥ ४० ॥ इयं चंद्रकलानाम्नी महिषी याधुना तव ॥ सुंदरीति समाख्याता पुनर्जनुषितेंऽगना ॥ ४१ ॥ पातिव्रत्येन धर्मेण तवाद्यांगार्धहारिणी ॥ पतिव्रता हि या नारी पतिपुण्यार्धभागिनी ॥ ४२ ॥ कृतेन दीपदानेन मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ इंगुदीजेन तैलेन तव राज्यमकंटकं ॥ ४३ ॥ किं पुनः सर्पिषा दीपं तिलतैलेन वा पुनः ॥ यः करोति ह्यखंडं वै मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ४४ ॥ पुरुषोत्तमदीपस्य फलमेतन्न संशयः ॥ किं पुनश्चोपवासाद्यैश्चरतः पुरुषोत्तमं ॥४५॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ चित्रबाहुचरितं पुरातनं सन्निरूप्य कलशोद्भवो मुनिः ॥ सत्कृतिं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समधिगम्य तत्कृतामक्षयाशिषमुदीर्य निर्ययौ ॥ ४६ ॥ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने दीपमाहात्म्यकथनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ॥ दृढधन्वोवाच ॥ अथ सम्यग्वद ब्रह्मन्नुद्यापनविधिं मुने ॥ पुरुषोत्तममासीयव्रतिनां कृपया नृणां ॥ १ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ समासतः प्रवक्ष्यामि मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ उद्यापनंविधिं सम्यग्व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ २ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां नवम्यां पुरुषोत्तमे ॥ अष्टम्यां वाथ कर्तव्यमुद्यापनमुदीरितं ॥ ३ ॥ यथालब्धोपहारेण मासे श्रीपुरुषोत्तमे॥ पुण्येस्मिन्प्रातरुत्थाय कृत्वा पौर्वाह्णिकीः क्रियाः ॥ ४ ॥ समाहितमना भूत्वा त्रिंशद्विप्रान्निमंत्रयेत् ॥ सपत्नीकान् सदाचारान्विष्णुभक्तिपरायणान् ॥ ५ ॥ यथाशक्त्याऽथवा सप्त पंच वित्तानुसारतः ॥ ततो मध्याह्नसमये द्रोणमानेन भूपते ॥ ६ ॥ तदर्धेन तदर्धेन निजशक्त्यनुसारतः ॥ पंचधान्येन कुर्वीत सर्वतोभद्रमुत्तमं ॥ ७ ॥ चत्वारः कलशाः स्थाप्या हैमा वा राजताः शुभाः ॥ ताम्रा वा मृन्मयाः शुद्धा अव्रणा मंडलोपरि ॥ ८ ॥ चतुर्दिक्षु चतुर्व्यूहप्रीतये श्रीफलान्विताः ॥ सद्वस्त्रवेष्टिता नागवल्लीदलसमन्विताः ॥ ९ ॥ वासुदेवं हलधरं प्रद्युम्नं देवमुत्तमं ॥ अनिरुद्धं चतुर्थंव स्थापयेत्कलशेषु च ॥ १० ॥ पुरुषोत्तमव्रतारंभे स्थापितं पुरुषोत्तमं ॥ सराधं देवदेवेश कलशेन समन्वितं ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ तत आनीय तन्मध्ये मंडलोपरि विन्यसेत् ॥ आचार्यं वैष्णवं कृत्वा वेदवेदांगपारगं ॥ १२ ॥ विप्राश्चत्वार एवात्र वरणीया जपार्थिना ॥ द्वे द्वे वस्त्रे च दातव्ये हस्तमुद्रादिसंयुते ॥ १३ ॥ आचार्यं समलंकृत्य वस्त्रभूषादिभिर्मुदा ॥ ततो देहविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ १४ ॥ ततः पूर्वोक्तविधिना पूजा कार्या सह स्त्रिया ॥ चतुर्व्यूहजपः कार्यो घृतैर्विप्रैश्चतुर्विधः ॥ १५ ॥ चतुर्दिक्षु प्रकर्तव्या दीपाश्चत्वार उद्धृताः ॥ अर्घ्यदानं ततः कार्यं नारिकेलादिभिः क्रमात् ॥ १६ ॥ पंचरत्नसमायुक्तैर्जानुभ्यां सक्तभूतलः ॥ स्वपाणिपुटमध्यस्थैर्यथालब्धैः फलैः शुभैः ॥ ॥ १७ ॥ श्रद्धाभक्तिसमायुक्तः सपत्नीको मुदान्वितः ॥ अर्घ्यं दद्यात्प्रहृष्टेन मनसा श्रीहरिं स्मरन् ॥ १८ ॥ अर्घ्यमंत्रः ॥ देवदेव नमस्तुभ्यं पुराणपुरुषोत्तम ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ १९ ॥ वंदे नवघनश्यामं द्विभुजं मुरलीधरं ॥ पीतांबरधरं देवं सराधं पुरुषोत्तमं ॥ २० ॥ एवं भक्त्या हरिं नत्वा सराधं पुरुषोत्तमं ॥ चतुर्थ्यंतैर्नाममंत्रैस्तिलहोमं च कारयेत् ॥ २१ ॥ ततस्तदंते तन्मंत्रैः कार्यं तर्पणमार्जने ॥ नीराजयेत्ततो देवं सराधं पुरुषोत्तमं ॥ २२ ॥ अथ नीराजनमंत्रः ॥ नीराजयामि देवेशमिंदीवरदलच्छविं ॥ राधिकारमणं प्रेम्णा कोटिकंदर्पसुंदरं ॥ २३ ॥ अथ ध्यानं ॥ अंतर्ज्योतिरनंतरत्नरचिते सिंहासने संस्थितं वंशीनादविमोहितव्र-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जवधूवृंदावने सुंदरं ॥ ध्यायेद्राधिकया सकौस्तुभमणिप्रद्योतितोरस्थलं राजद्रत्नकिरीटकुंडलधरं प्रत्यग्रपीतांबरं ॥ २४ ॥ ततः पुष्पांजलिं दत्त्वा राधिकासहिते हरौ ॥ नमस्कारं प्रकुर्वीत साष्टांगं गृहिणीयुतः ॥ २५ ॥ नौमि नवघनश्यामं पीतवाससमच्युतं ॥ श्रीवत्सभासितोरस्कं राधिकासहितं हरिं ॥ २६ ॥ पूर्णपात्रं ततो दद्याद्ब्रह्मणे सहिरण्यकं ॥ आचार्याय ततो दद्याद्दक्षिणां विपुलां मुदा ॥ २७ ॥ आचार्यं तोषयेद्भक्त्या वस्त्रैराभरणैरपि ॥ सपत्नीकं ततो दद्याद्दत्विग्भ्यो दक्षिणां परां ॥ २८ ॥ धेनुरेका प्रदातव्या सुशीला च पयस्विनी ॥ सचैला च सवत्सा च घंटाभरणभूषिता ॥ २९ ॥ ताम्रपृष्ठी हेमशृंगी सरौप्यखुरभूषिता ॥ घृतपात्रं ततो दद्यात्तिलपात्रं तथैवच ॥ ३० ॥ उमामहेश्वरं दद्याद्दंपत्योः परिधायकं ॥ पदमष्टविधं दद्यादुपानद्युगलं तथा ॥ ३१ ॥ श्रीमद्भागवतं दद्याद्वैष्णवाय द्विजन्मने ॥ ॥ शक्तिश्चेन्न विलंबेत चलमायुर्विचारयन् ॥ ३२ ॥ श्रीमद्भागवतं साक्षाद्भगवद्रूपमद्भुतं ॥ यो दद्याद्वैष्णवायैव पंडिताय द्विजन्मने ॥ ३३ ॥ स कोटिकुलमुद्धृत्य ह्यप्सरोगणसेवितः ॥ विमानमधिरुह्यैति गोलोकं योगिदुर्लभं ॥ ३४ ॥ कन्यादानसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ सधान्यक्षेत्रदानानि तुलादानानि यानि च ॥ ३५ ॥ महादानानि यान्यष्टौ छंदोदानानि यानि च ॥ श्रीभागवतदानस्य कलां नार्हंतिषोडशीं ॥ ३६ ॥ तस्माद्य-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेन तद्देयं वैष्णवाय द्विजन्मने ॥ संभूष्य वस्त्रभूषाभिर्हैमसिंहासनस्थितं ॥३७॥ कांस्यानि संपुटान्येव त्रिंशद्देयानि सर्वथा ॥ त्रिंशत्त्रिंशदपूपैश्च मध्ये संपूरितानि च ॥३८॥ प्रत्यपूपं तु यावंति च्छिद्राणि पृथिवीपते ॥ तावद्वर्षसहस्राणि वैकुंठे वसते नरः ॥ ३९ ॥ ततः प्रयाति गोलोकं निर्गुणं योगिदुर्लभं ॥ यद्गत्वा न निवर्तंते ज्योतिर्धाम सनातनं ॥ ४० ॥ सार्धप्रस्थद्वयं कांस्यसंपुटं परिकीर्तितं ॥ निर्धनेन यथाशक्त्या कार्याणि व्रतपूर्तये ॥ ४१ ॥ अथवापूपसामग्रीमपक्वां सफलां परां ॥ तत्राधाय प्रदेयानि पुरुषोत्तमप्रीतये ॥ ४२ ॥ निमंत्रितानां विप्राणां सस्त्रीकाणां नराधिप ॥ संकल्पं च प्रकुर्वीत पुरुषोत्तमसन्निधौ ॥ ४३ ॥ अथ प्रार्थना ॥ श्रीकृष्ण जगदाधार जगदानंददायक ॥ ऐहिकामुष्मिकान्कामान् निखिलान्पूरयाशु मे॥४४॥इति संप्रार्थ्य गोविंदं भोजयेद्ब्राह्मणान्मुदा॥सपत्नीकान्सदाचारान्संस्मरन्पुरुषोत्तमं ॥४५ संपूज्य विधिवद्भक्त्या भोजयेद्घृतपायसैः॥विप्ररूपं हरिं स्मृत्वा स्त्रीरूपां राधिकां स्मरन्॥४६॥भोजनस्य तु संकल्पमाचरेद्विधिना व्रती ॥ द्राक्षाभिः कदलीभिश्च चूतैश्च विविधैरपि ॥ ४७ ॥ घृतपाचितपक्वान्नैः शुभैश्च माषकैर्वटैः ॥ शर्कराघृतपूरैश्च फाणितैः खंडमंडकैः ॥ ४८ ॥ ऊर्वारुकर्कटीशाकैरार्द्रकैश्च सुनिंबुकैः ॥ अन्यैश्च विविधैः शाकैराम्रैः पक्वैः पृथक् पृथक् ॥४९॥ चतुर्धा भोजनैरेव षड्रसैः सह संगतैः ॥ वासितान् गोरसांस्तत्र परिवेष्य मृदु ब्रुवन्॥५०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इदं स्वादु मुदा भोज्यं भवदर्थं प्रकल्पितं ॥ याच्यतां रोचते ब्रह्मन् यन्मया पाचितं प्रभो ॥ ५१ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि जातं मे जन्म सार्थकं ॥ भोजयित्वा मुदा विप्रान् देयास्तांबूलदक्षिणाः ॥ ५२ ॥ एलालवंगकर्पूरनागवल्लीदलानि च ॥ कस्तूरी मुरमांसी च चूर्णं च खदिरं शुभं॥५३॥एतैश्च मीलितैर्देयं तांबूलं भगवत्प्रियं॥ तस्मादेवं विधायैव देयं तांबूलमादरात् ॥ ५४ ॥ तांबूलं यो द्विजाग्र्याय एवं कृत्वा प्रयच्छति ॥ सुभगश्च भवेदत्र परत्रामृतभुग्भवेत् ॥ ॥ ५५ ॥ परितोष्य सपत्नीकान्हस्ते दद्याच्च मोदकान् ॥ पत्नीभ्यो वैष्णवीर्दद्यादलंकृत्य विधानतः ॥५६ ॥ आसीमांतमनुव्रज्य ब्राह्मणांस्तान्विसर्जयेत् ॥ मंत्रहीनेति मंत्रेण क्षमाप्य पुरुषोत्तमं ॥ ५७॥ यस्य स्मृत्येति मंत्रेण नमस्कृत्य जनार्दनं ॥ यदूनं तत्तु संपूर्णं विधाय विचरेत्सुखं ॥ ५८ ॥ अन्नं विभज्य भूतेभ्यो यथाभागमकुत्सयन् ॥ भुंजीत स्वजनैः सार्धं मिथ्यावादविवर्जितः ॥ ५९ ॥ दर्शस्य दिवसे प्राप्ते कुर्याज्जागरणं निशि ॥ राधिकासहितं हैमं पूजयेत्पुरुषोत्तमं ॥ ६० ॥ पूजांते च नमस्कृत्य सपत्नीको मुदान्वितः ॥ व्रती विसर्जयेद्देवं सराधं पुरुषोत्तमं ॥ ६१ ॥ आचार्याय ततो दद्यादुपहारं समूर्तिकं ॥ अन्नदानं यथायोग्यं दद्यादिच्छानुसारतः ॥ ६२ ॥ येन केनाप्युपायेन व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ कुर्याच्च परया भक्त्या दानं वित्तानुसारतः ॥ ६३ ॥ नारी वाथ नरो वापि व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ दुःखदारिद्र्य-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दौर्भाग्यं नाप्नुयाज्जन्मजन्मनि ॥ ६४ ॥ ये कुर्वंति जना लोके नानापूर्णमनोरथाः ॥ विमानान्यधिरुह्यैव यांति वै-
कुंठमुत्तमं ॥ ६५ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्थं यो विधिमवलंब्य चर्करीति श्रीकृष्णप्रियतममासमादरेण ॥ गो-
लोकं व्रजति विधूय पापराशिं चात्रत्यं सुखमनुभूय पूर्वपुंभिः ॥ ६६ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे नारायणनारद-
संवादे दृढधन्वोपाख्याने व्रतोद्यापनविधिकथनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ॥
अथोद्यापनानंतरं व्रतनियममोक्षणमुच्यते ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ अशेषपापनाशार्थं प्रीतये गरुडध्वजे ॥ गृहीत-
नियमत्यागश्चोच्यते विधिपूर्वकः ॥ १ ॥ नक्तभोजी नरो राजन्ब्राह्मणान् भोजयेदथ ॥ अयाचिते व्रते चैव स्वर्णदानं
समाचरेत् ॥ २ ॥ अमावास्याशनौ यस्तु प्रदद्याद्गां सदक्षिणां ॥ धात्रीस्नानं नरो यस्तु दधि वा क्षीरमेव च ॥ ३ ॥
फलानां नियमे राजन् फलदानं समाचरेत् ॥ तैलस्थाने घृतं देयं घृतस्थाने पयस्तथा ॥ ४ ॥ धान्यानां नियमे रा-
जन् गोधूमान् शालितंडुलान् ॥ भूमौ च शयने राजन् सतूलीं सपरिच्छदां ॥ ५ ॥ सुखदां चात्मनोन्यस्य ह्यंतर्यामी
प्रियो जनः ॥ पत्रभोजी नरो यस्तु भोजनं घृतशर्करां ॥ ६ ॥ मौने घंटां तिलांश्चैव सहिरण्यान्प्रदापयेत् ॥ दंपत्यो-
र्भोजनं चैव सस्नेहं च सुशोभनं ॥ ७ ॥ नखकेशधरो राजन्नादर्शं दापयेद्बुधः ॥ उपानहौ प्रदातव्ये उपानहविवर्ज-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University-Ramtek Collection

नात् ॥ ८ ॥ लवणस्य परित्यागे दातव्या विविधा रसाः ॥ दीपदाने नरो दद्यात्पात्रयुक्तं च दीपकं ॥ ९ ॥ अधि-
मासे नरो भक्त्या स वैकुंठे वसेत्सदा ॥ दीपं च सघृतं ताम्रं कांचनीवर्तिसंयुतं ॥ १० ॥ फलमात्रं प्रदेयं स्याद्व्रतसं-
पूर्णहेतवे ॥ एकांतरोपवासेन कुंभानष्टौ प्रदापयेत् ॥ ११ ॥ सवस्त्रान्कांचनोपेतान् मृन्मयानथ कांचनान् ॥ मा-
सांते मोदकांस्त्रिंशच्छत्रोपानहसंयुतान् ॥ १२ ॥ अनड्वांश्च प्रदातव्यो धौरेयस्तु धुरि क्षमः ॥ सर्वेषामप्यलाभे च
यथोक्तकरणं विना ॥ १३ ॥ द्विजवाक्यं स्मृतं राजन् संपूर्णव्रतसिद्धिदं ॥ एकान्नेन नरो यस्तु मलमासं निषेवते
॥ १४ ॥ चतुर्भुजो नरो भूत्वा स याति परमां गतिं ॥ एकान्नान्नापरं किंचित्पवित्रमिह विद्यते ॥ १५ ॥ एकान्नान्मु-
नयः सिद्धाः परं निर्वाणमागताः ॥ अधिमासे नरो नक्तं यो भुंक्ते स नराधिपः ॥ १६ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति नरो
नैवात्र संशयः ॥ पूर्वाह्णे भुंजते देवा मध्याह्ने मुनयस्तथा ॥ १७ ॥ अपराह्णे पितृगणाः स्वात्मार्थस्तु चतुर्थकः ॥
सर्ववेलामतिक्रम्य यस्तु भुंक्ते नराधिप ॥ १८ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि नाशं यांति जनाधिप ॥ नक्तभोजी महीपाल
सर्वपुण्याधिको भवेत् ॥ १९ ॥ दिने दिनेश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ तस्मिन्विवर्जयेन्माषमधिमासे हरि-
प्रिये ॥ २० ॥ सर्वस्मान्मुच्यते पापाद्विष्णुलोकं स गच्छति ॥ तिलयंत्राणि पापात्मा कुरुते ब्राह्मणोपि सन् ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिलानां संख्यया राजन् स वै तिष्ठति रौरवे ॥ चांडालयोनिमाप्नोति कुष्ठरोगेण पीड्यते ॥ २२ ॥ शुक्ले कृष्णे नरो भक्त्या द्वादशीं समुपोषयेत् ॥ आरुह्य गरुडं याति नरो भूत्वा चतुर्भुजः ॥ २३ ॥ स देवैः पूज्यमानोपि ह्यप्सरोगणसेवितः ॥ दशमीं द्वादशीं चैव एकभुक्तं च कारयेत् ॥ २४ ॥ प्रीतये देवदेवस्य नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ भक्त्या च सर्वदा राजन् दर्भकूर्चं न वर्जयेत् ॥ २५ ॥ दर्भेण मार्जयेद्यस्तु पुरीषं मूत्रमेव च ॥ श्लेष्माणं रुधिरं वापि विष्ठायां जायते कृमिः ॥ २६ ॥ पवित्राः परमा दर्भा दर्भहीना वृथा क्रियाः ॥ दर्भमूले वसेद्ब्रह्मा मध्ये देवो जनार्दनः ॥ २७ ॥ दर्भाग्रे तु ह्युमानाथस्तस्माद्दर्भेण मार्जयेत् ॥ न दर्भानुद्धरेच्छूद्रो न पिबेत्कपिलापयः ॥ २८ ॥ मध्यपत्रे न भुंजीत ब्रह्मपत्रस्य भूपते ॥ नोच्चरेत् प्रणवं मंत्रं पुरोडाशं न भक्षयेत् ॥ २९ ॥ नासनं नोपवीतं च नाचरेद्वैदिकीं क्रियां ॥ निर्विध्याचरणं कुर्वन् पितृभिः सह मज्जति ॥ ३० ॥ पतंति नरके घोरे यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ पश्चाच्च कौक्कुटीं योनिं सूकरीं वानरीं च वा ॥ ३१ ॥ एतस्मात्कारणाच्छूद्रः प्रणवं वर्जयेत्सदा ॥ नमस्कारेण विप्राणां शूद्रो नश्यति भूमिप ॥ ३२ ॥ एतत्कृत्वा महाराज परिपूर्णं व्रतं चरेत् ॥ अदत्त्वा दक्षिणां वापि नरकं यांति वै नराः ॥ ३३ ॥ व्रतवैकल्यमासाद्य ह्यंधः कुष्ठी प्रजायते ॥ ३४ ॥ धरामराणां वचनैर्नरोत्तमा दिवौकसां वै पदमाप्नु-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वंति ॥ नोल्लंघयेद्भूप वचांसि तेषां श्रेयोभिकामी मनुजः स विद्वान् ॥ ३५ ॥ इदं मया धर्मरहस्यमुत्तमं श्रेयस्करं
पापविमर्दनं च ॥ फलप्रदं माधवतुष्टिहेतोः पठेच्च नित्यं मनसोभिरामं ॥ ३६ ॥ यः शृणोति नरो राजन् पठते
वापि सर्वदा ॥ स याति परमं लोकं यत्र योगीश्वरो हरिः ॥ ३७ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये
दृढधन्वोपाख्याने श्रीनारायणनारदसंवादे गृहीतनियमत्यागो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ॥
॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्युक्त्वा विरतं राजा मुनीश्वरमनीनमत् ॥ अपूजयत्ततो भक्त्या सपत्नीको मुदान्वितः ॥ १ ॥
उररीकृत्य तत्पूजामाशीर्वादमुदीरयत् ॥ स्वस्ति तेस्तु गमिष्यामि सरयूं पापनाशिनीं ॥ २ ॥ आवयोर्वदतोरेवं
सायंकालोऽधुनाऽभवत् ॥ इत्युक्त्वाशु जगामैव वाल्मीकिर्मुनिसत्तमः ॥ ३ ॥ आसीमांतमनुव्रज्य राजाप्यागतवान्
गृहं ॥ आगत्य स्वप्रियामाह सुंदरीं गुणसुंदरीं ॥ ४ ॥ दृढधन्वोवाच ॥ अयि सुंदरि संसारे ह्यसारे किं सुखं नृणां ॥
रागद्वेषादिषट्शत्रौ गंधर्वनगरोपमे ॥ ५ ॥ कृमिविड्भस्मसंज्ञांते देहेमे किं प्रयोजनं ॥ वातपित्तकफोद्रेकमलमूत्रासृ-
गाकुले ॥ ६ ॥ अध्रुवेण शरीरेण ध्रुवमर्जयितुं वने ॥ गमिष्यामि वरारोहे संस्मरन् पुरुषोत्तमं ॥ ७ ॥ तदाकर्ण्य प्रि-
या प्राह साध्वी सा गुणसुंदरी ॥ विनयावनता भूत्वा बद्धांजलिपुटा शुचा ॥ ८ ॥ गुणसुंदर्युवाच ॥ अहमप्यागमि-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ष्यामि त्वयैव सह भूपते ॥ पतिव्रतानां स्त्रीणां तु पतिरेव हि दैवतं ॥ ९ ॥ पत्यौ गते तु या नारी गृहे तिष्ठति सौनवे ॥ स्वाधीना तु सा नारी शुनीव परवेश्मनि ॥ १० ॥ मितं पिता ददात्येव मितं भ्राता मितं सुतः ॥ अमितस्य प्रदातारं भर्तारं कानु न व्रजेत् ॥ ११ ॥ प्रियावाक्यमुरीकृत्य सुतं राज्येऽभिषिच्य च ॥ सह पत्न्या ययौ शीघ्रमरण्यं मुनिसेवितं ॥ १२ ॥ हिमाचलसमीपे च गंगामासाद्य दंपती ॥ त्रिकालं चक्रतुः स्नानं संप्राप्ते पुरुषोत्तमे ॥ १३ ॥ पुरुषोत्तमं समासाद्य विधिना तत्र नारद ॥ तपस्तेपे सपत्नीकः संस्मरन् पुरुषोत्तमं ॥ १४ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्निरालंबः पादांगुष्ठेन संस्थितः ॥ नभोदृष्टिर्निराहारः श्रीकृष्णं तमजीजपत् ॥ १५ ॥ एवं व्रतविधौ तस्य तस्थुषश्च तपोनिधेः ॥ सेवाविधौ प्रपन्नासीन्महिषी सा पतिव्रता ॥ १६ ॥ एवं कृतवतस्तस्य संपूर्णे पुरुषोत्तमे ॥ विमानमागमत्तत्र किंकिणीजालमंडितं ॥ १७ ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यां सेवितं सहसागतं ॥ तद्दृष्ट्वा विस्मयाविष्टः सपत्नीको महीपतिः ॥ १८ ॥ अनीनमद्विमानस्थौ पुण्यशीलसुशीलकौ ॥ ततस्तौ तं सपत्नीकं विमानं निन्यतुर्नृपं ॥ १९ ॥ विमानमधिरुह्याथ सपत्नीको नराधिपः ॥ गोलोकं गतवान् शीघ्रं दिव्यं धृत्वा वपुर्नवं ॥ २० ॥ एवं दृष्ट्वा तपो राजा मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ निर्भयं लोकमासाद्य मुमोद हरिसन्निधौ ॥ २१ ॥ पतिव्रता च तत्पत्नी सापि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तल्लोकमाययौ ॥ पुरुषोत्तमे तपस्यंतं संसेव्यनिजवल्लभं ॥ २२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ वर्णयामि किमद्याहं यदे-
करसना मम ॥ पुरुषोत्तमसमं किंचिन्नास्ति नारद भूतले ॥ २३ ॥ सहस्रजन्मतप्तेन तपसा तन्न गम्यते ॥ यत्फलं
गम्यते पुंभिः पुरुषोत्तमसेवनात् ॥ २४ ॥ व्याजतोपि कृते तस्मिन्मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ उपवासेन दानेन स्नानेन
च जपादिना ॥ २५ ॥ कोटिजन्मकृतानेकपापराशिर्लयं व्रजेत् ॥ यथा शाखामृगस्याशु त्रिरात्रस्नानमात्रतः ॥ २६ ॥
अजानतोपि दुष्टस्य प्राक्तनानां कुकर्मणां ॥ संचयो विलयं यातो मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ २७ ॥ सोपि दिव्यं वपुधृ-
त्वा विमानमधिरुह्य च ॥ अगमद्दिव्यगोलोकं जरामृत्युविवर्जितं ॥ २८ ॥ अतः श्रेष्ठतमो मासः सर्वेभ्यः पुरुषोत्त-
मः ॥ दुष्टं शाखामृगं योसौ व्याजेनापि हरिं नयत् ॥ २९ ॥ अहो मूढा न सेवंते मासं श्रीपुरुषोत्तमं ॥ ते धन्याः
कृतकृत्यास्ते तेषां च सफलो भवः ॥ ३० ॥ पुरुषोत्तममासं ये सेवंते विधिपूर्वकं ॥ स्नानदानजपैर्होमैरुपोषणपुरः-
सरैः ॥ ३१ ॥ नारद उवाच ॥ सर्वार्थसाधनं वेदे मानुषं जनुरुच्यते ॥ अयं शाखामृगोप्यद्धा मुक्तो यद्व्याजसेवना-
त् ॥ ३२ ॥ तद्वदस्व कथामेतां सर्वलोकहिताय मे ॥ कुत्रासौ कृतवान् स्नानं त्रिरात्रं तपसां निधे ॥ ३३ ॥ कोसौ
कपिः किमाहारः कुत्र जातः क्व चाऽवसत् ॥ व्याजेन तस्य किं पुण्यं जातं श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ३४ ॥ तत्सर्वं विस्त-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रेणैव मह्यं शुश्रूषवे वद ॥ न तृप्तिर्जायते त्वत्तः शृण्वतो मे कथामृतं ॥ ३५ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ कश्चित्केरलदे-
शीयो द्विजः परमलोलुपः ॥ नित्यं धनचये दक्षः सरघेव धनप्रियः ॥ ३६ ॥ लोके कदर्य इत्याख्यां गतस्तेनैव
कर्मणा ॥ चित्रशर्मा पुरा नाम तस्यासीत्पितृकल्पितं ॥ ३७ ॥ सदन्नं च सुवस्त्रं च न भुक्तं तेन कुत्रचित् ॥ न
स्वाहा न स्वधा वापि कृता तेन कुबुद्धिना ॥ ३८ ॥ यज्ञोर्थे न कृतं किंचित्पोष्यवर्गो न पोषितः ॥ सर्वं भूमिगतं
चक्रे धनमन्यायसंचितं ॥ ३९ ॥ न माघे तिलदानं च कृतं तेन कदाचन ॥ कार्तिके दीपदानं च ब्राह्मणानां
च भोजनं ॥ ४० ॥ वैशाखे धान्यदानं च व्यतीपाते च कांचनं ॥ वैधृतौ राजतं दानं सर्वदानान्यमूनि च ॥
॥ ४१ ॥ रविसंक्रमणे काले न दत्तानि कदाचन ॥ चंद्रसूर्योपरागे च न जप्तं न हुतं क्वचित् ॥ ४२ ॥ अवीवदद्दीन-
वाचं सर्वत्राश्रुपरिप्लुतः ॥ वर्षवातातपक्लिष्टः कृशः श्यामकलेवरः ॥४३ ॥ चचार धनलोभेन मूढधीर्भूतले सदा ॥
कोपि यच्छतु यत्किंचित्पामराय मुहुर्वदन् ॥ ४४ ॥ स गोदोहनमात्रं हि कुत्रापि स्थातुमक्षमः ॥ लोकधिक्कारसंदग्धो
बभ्रामोद्विग्नमानसः ॥ ४५ ॥ तन्मित्रं वाटिकानाथः कश्चिदासीद्वनेचरः ॥ स तं निवेदयामास स्वदुःखं संरुदन्मुहुः
॥ ४६ ॥ तिरस्कुर्वंति मां नित्यं पुटभेदनवासिनः ॥ अतस्तत्र मया स्थातुं न शक्यं पुटभेदने ॥ ४७ ॥ इत्येवं वदतस्त-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्य कदर्यस्य द्विजन्मनः ॥ अतिदीनतरां वाचमाकर्ण्य कृपयाप्लुतः॥ ४८ ॥ मालाकारः प्रसन्नं तं दीनं मत्वाऽकरोद्दयां॥
हे कदर्य त्वमत्रैव वाटिकायां वसाधुना ॥ ४९ ॥ मालाकारवचः श्रुत्वा कदर्यः सर्वनागरैः ॥ तिरस्कृतः स तद्वाटीमध्यु-
वास मुदा युतः ॥ ५० ॥ नित्यं तन्निकटस्थायी तदाज्ञापरिपालकः ॥ तेन वाटीपतिस्तस्मिन्विश्वासमकरोद्दृढं ॥ ५१॥
अतिविश्वस्तचित्तेन तस्मिन् स वाटिकापतिः ॥ तमेवाचीकरद्विप्रं स्वकल्पं वाटिकापतिं ॥ ५२ ॥ ततः सर्वात्मभा-
वेन ममायमिति निश्चयात् ॥ विहाय वाटिकाचिंतां सिषेवे राजमंदिरं ॥ ५३ ॥ राजद्वारे सदा कार्यं तस्यात्यंतमबीभ-
वत् ॥ पराधीनतया चासौ वाटिकां न जगाम ह ॥ ५४ ॥ तत्फलानि कदर्यस्तु जघास निर्भरं मुदा ॥ अक्रीणतावशि-
ष्टानि लोभेनातीव दुर्बलः ॥ ५५ ॥ अगृह्णाद्द्रविणं तज्जं सर्वं स्वयमशंकितः ॥ यदापृच्छद्वनाधीशस्तदग्रेवीवदन्मुधा
॥ ५६ ॥ भ्रामं भ्रामं च नगरं याचं याचं च भैक्षकं ॥ घासं घासं दिवारात्रौ परिचर्यामि ते वनं ॥ ५७॥ तथाप्यस्य फला-
न्याशन्मासं गच्छंति पक्षिणः ॥ पश्याश्नंतो मया केचिन्नाशिताः खचरा भृशं ॥ ५८ ॥ तेषां मांसानि दक्षाणि पतिता-
नीह सर्वतः ॥ दृष्ट्वातीव विश्वस्य जगाम वाटिकापतिः ॥ ५९ ॥ एवं प्रवर्तमानस्य जग्मुर्वर्षाणि दुर्मतेः ॥ सप्ताशीतिः
कदर्यस्य जराजर्जरितस्ततः ॥ ६० ॥ ममार मूढधीस्तत्र नैवाप वह्निदारुणी ॥ नाभुक्तं क्षीयते पापमिति वेदविदोव-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दन् ॥ ६१ ॥ तस्माद्धाहा प्रकुर्वाणो मुद्गराघातपीडितः ॥ अजीगमन्महामार्गं कृच्छ्रेणातिविभीषणं ॥६२॥ स्मरन्पूर्व
कृतं कर्म प्रलपन् बुहुदाक्षरं ॥ अहो मे पश्यताज्ञानं कदर्यस्य च दुर्मतेः ॥६३॥ आसाद्य मानुषं देहं दुर्लभं त्रिदशैरपि॥
खंडेस्मिन् भारते पुण्ये कृष्णसारमृगान्विते ॥ ६४ ॥ किं कृतं धनलोभेन व्यर्थं नीतं जनुर्मया ॥ तद्धनं तु पराधीनं
चिरकालार्जितं मया ॥ ६५ ॥ किं करोमि पराधीनः कालपाशावृतोऽधुना ॥ मानुषं जनुरासाद्य न किंचित्कृतवान्
शुभं ॥ ६६ ॥ न दत्तं न हुतं वह्नौ न तप्तं हिमगह्वरे ॥ न गांगं सेवितं तोयं माघे मकरगे रवौ ॥ ६७॥ उपवासत्रयं चांते
न कृतं पुरुषोत्तमे ॥ न कृतं कार्तिके प्रातःस्नानं सतारकागणं ॥ ६८ ॥ न पुष्टश्च मया देहो मानुषः पुरुषार्थदः ॥ अहो
मे संचितं द्रव्यं स्थितं भूमौ निरर्थकं ॥ ६९ ॥ जीवो जीवनपर्यंतं क्लेशितो दुष्टबुद्धिना ॥ कदाचिज्जाठरो वह्निर्नान्ने-
र्निर्वापितो मया ॥ ७० ॥ नापि सद्वासनाच्छन्नः स्वदेहः पर्वणि क्वचित् ॥ न ज्ञातयो बांधवाश्च स्वजनाः स्वसृजा
अपि ॥ ७१ ॥ जामाता च सुता वापि पिता मातानुजास्तथा ॥ पतिव्रतापि गृहिणी ब्राह्मणा नैव तोषिताः ॥ ७२ ॥
मिष्टान्नैरेकवारं च तर्पिता न मया क्वचित् ॥ एवं विलपमानं तं निन्युः कीनाशसन्निधिं ॥ ७३ ॥ तं दृष्ट्वा चित्रगुप्तस्तु
विलोक्यैतच्छुभाशुभं ॥ अवोचत्स्वामिनं धर्मं कदर्योयं द्विजाधमः ॥७४॥ न किंचित्सुकृतं त्वस्य धनलुब्धस्य दुर्मतेः॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

असावचीकरत्पापं पुष्कलं वाटिकास्थितः ॥ ७५ ॥ अचूचुरत्फलान्यद्धा विश्वस्तो वाटिकापतेः ॥ ततो जघास तान्येव पक्वानि यानि यानि च ॥ ७६ ॥ अक्रीणादवशिष्टानि धनलोभेन दुर्मतिः ॥ फलचौर्यकृतं पापं विश्वासघातजं परं ॥ ७७ ॥ एतत्पापद्वयं चास्मिन्नत्युग्रं वर्तते प्रभो ॥ अन्यान्यपि च पापानि संत्यस्मिन्विविधानि च ॥ ७८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ इत्थं निशम्य विधिनंदन चित्रगुप्तवाक्यं क्रुधा प्रबलयाप्लुतधर्मराजः ॥ आहैष यातु कपिजन्म सहस्रकृत्वो विश्वासघातकृतिजं फलमस्य पश्चात् ॥ ७९ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे कदर्योपाख्याने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ॥

॥ श्रीनारायण उवाच ॥ तन्निशम्य भटानाह चित्रगुप्तश्चिरं भृशं ॥ पूर्वं लोभाभिभूतोयं पश्चाच्चौर्यमचीकरत् ॥ १ ॥ अतः प्रेतत्वमासाद्य पश्चाद्भवतु वानरः ॥ ततश्चाहं प्रदास्यामि बद्धीं नरकयातनां ॥ २ ॥ अयमेव क्रमः श्रेयान् धर्मराजगृहे भटाः ॥ इत्येवं चित्रगुप्तेन समादिष्टा विभीषणाः ॥ ३ ॥ तथा चक्रुर्भटाः शीघ्रं ताडयंतश्च तं द्विजं ॥ प्रेतत्वं प्रापितः पूर्वं कानने विफले द्विजः ॥ ४ ॥ निर्जले बहुकालं च प्रेतयोनिमवाप्य सः ॥ क्षुत्तृड्भ्यां व्याकुलोत्यंतं बभ्राम गहने वने ॥ ५ ॥ प्रेतयोनिगतं दुःखमनुभूय ततः परं ॥ फलचौर्यसमुद्भूतां कपियोनिम-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जीगमत् ॥ ६ ॥ दिव्ये कालंजर शैले जंबुखंडमनोहरे ॥ सुशीतलजलच्छाये फलपुष्पसमन्विते ॥ ७ ॥ तत्रा-
सीद्देवराजेन निर्मितं कुंडमुत्तमं ॥ सरोवरसमं पुण्यं सत्सेव्यं पापनाशनं ॥ ८ ॥ मृगतीर्थमिति ख्यातं सुराणामपि
दुर्लभं ॥ यस्मिन्कृतेन श्राद्धेन पितरो यांति सद्गतिं ॥ ९ ॥ तत्र दैत्यभयाद्देवा मृगा भूत्वा निरंतरं ॥ अभिसस्तु-
र्निरातंका मृगतीर्थमतो विदुः ॥ १० ॥ तत्रायं प्रथमं जन्म कापेयं लब्धवान् द्विजः ॥ फलचौर्यकृतात्पापादासाद्य
मानुषीं तनुं ॥ ११ ॥ नारद उवाच ॥ त्रैलोक्यपावने रम्ये मृगतीर्थे कथं कपिः ॥ आवासमकरोद्दुष्टः पापकोटिस-
मन्वितः ॥ १२ ॥ छिंधि मे संशयं नाथ तपोधन मनोगतं ॥ भवादृशां न गोप्यं हि स्वशिष्येषु कदाचन ॥ १३ ॥
॥ सूत उवाच ॥ एवं सन्नोदितो विप्रा नारदेन तपोनिधिः ॥ उवाच परमप्रीतः सत्कुर्वन्नारदं मुनिं ॥ १४ ॥ श्रीनारा-
यण उवाच ॥ कश्चिद्वैश्यो महानासीन्नाम्ना वै चित्रकुंडलः ॥ तत्पत्नी तारकानाम्नी पातिव्रत्यपरायणा ॥ १५ ॥ ता-
वुभौ चक्रतुर्भक्त्या पुण्यं श्रीपुरुषोत्तमं ॥ तयोः कृतवतोर्मासो गतः श्रीपुरुषोत्तमः ॥ १६ ॥ चरमेहनि संप्राप्ते उद्या-
पनमथाकरोत् ॥ सपत्नीको मुदा युक्तः श्रद्धया चित्रकुंडलः ॥ १७ ॥ द्विजानाकारयामास वेदवेदांगपारगान् ॥ उ-
द्यापनविधिं कर्तुं सपत्नीकान् गुणान्वितान् ॥ १८ ॥ कदर्योप्यगमत्तत्र धनलोभेन नारद ॥ उद्यापनविधौ पूर्णे सं-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जाते चित्रकुंडलः ॥ १९ ॥ अत्युग्रदानैस्तान्विप्रान्सपत्नीकानतोषयत् ॥ तुष्टेषु तेषु सर्वेषु भूयसीं दक्षिणामदात् ॥
॥ २० ॥ तद्दत्तभूयसीतुष्टा अन्ये विप्रा गृहान्ययुः ॥ अतिलुब्धः कदर्यस्तु रुदंस्तस्थौ तदग्रतः ॥ २१ ॥ विनयाव-
नतो भूत्वा सगद्गदमुवाच ह ॥ चित्रकुंडल वैश्येश भगवद्भक्तिभासुर ॥ २२ ॥ पुरुषोत्तमव्रतं सम्यक् भवता विधिना
कृतं ॥ न तथा च कृतं केन कुत्रापि पृथिवीतले ॥ २३ ॥ भवानद्य कृतार्थोसि भाग्यवानसि सर्वथा ॥ यत्त्वया परया
भक्त्या सेवितः पुरुषोत्तमः ॥ २४ ॥ धन्यस्तव पिता धन्या माता च पतिदेवता ॥ याभ्यामुत्पादितः पुत्रस्त्वादृशो ह-
रिवल्लभः ॥ २५ ॥ धन्याद्धन्यतरश्चायं मासः श्रीपुरुषोत्तमः ॥ यत्सेवनादवाप्नोति ह्यैहिकामुष्मिकं फलं ॥ २६ ॥ दृष्ट्वा
हि तावकीं पूजां चकितोहं विशांपते ॥ अहो त्वया महत्कर्म कृतमेतन्न संशयः ॥ २७ ॥ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च धनं
दत्तं बहन्मुदा ॥ न ददासि कथं मह्यं भाग्यहीनाय भूरिद ॥ २८ ॥ इति विज्ञापितस्तेन तस्मै धनमदादसौ ॥ तद्गृही-
त्वाऽकरोद्विप्रो धनं भूमिगतं मुदा ॥ २९ ॥ तत्रानेन महापूजा दृष्टा श्रीपौरुषोत्तमी ॥ पुरुषोत्तममासश्च धनलोभेन
संस्तुतः॥३०॥पूजादर्शनमाहात्म्यात्पुरुषोत्तमसंस्तवात् ॥ धनलोभकृताद्वापि मृगतीर्थमुपागतः॥३१॥ सूत उवाच ॥
दर्शनात्स्तवनाद्वापि धनलोभकृतादपि ॥ दुष्टशाखामृगस्यापि जातं सत्तीर्थसेवनं ॥ ३२ ॥ किं पुनः श्रद्धया कर्तुर्दर्श-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नस्तवने द्विजाः ॥ पुरुषोत्तमदेवस्य सपत्नीकस्य सादरं ॥ ३३ ॥ नारद उवाच ॥ सुशीतलजले ब्रह्मन् स्निग्धच्छाये मनोहरे ॥ सद्वृक्षमंडितेऽरण्ये तत्स्थितेः कारणं वद ॥ ३४ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि तुभ्यं शुश्रूषवेऽनघ ॥ अत्रास्ति कारणं किंचिच्छ्रवणात्पापनाशनं ॥ ३५ ॥ यदा दाशरथी रामः सर्वार्थफलदायकः ॥ हतवान् रावणं दुष्टं बध्वा सेतुं महोदधौ ॥ ३६ ॥ बिभीषणादृते तेन राक्षसा नावशेषिताः ॥ ततो वह्निविशुद्धा सा जानकी स्वीकृताधुना ॥ ३७ ॥ चतुर्मुखमहेशानपुरंदरपुरःसरैः ॥ दशवक्त्रवधप्रीतैर्हे राम त्वं वरं वृणु ॥ ३८ ॥ इत्युक्तेऽवीवदद्रामो भक्तानामभयंकरः ॥ सुराः शृणुत मद्वाक्यं यदि देयो वरोऽधुना ॥ ३९ ॥ अत्र ये वानराः शूरा रक्षोभिर्निहताश्च ते ॥ संजीवयत तानाशु सुधावृष्ट्या ममाज्ञया ॥ ४० ॥ तथेत्युक्त्वा सुधावृष्ट्या वानरान् समजीवयन् ॥ चतुर्मुखमहेशानपुरंदरपुरःसराः ॥ ४१ ॥ ततः संजीविताः सर्वे वानरा जयशालिनः ॥ अङ्गढौकन् रामभद्रे चिरं सुप्तोत्थिता इव ॥ ४२ ॥ अथ पुष्पकमारुह्य वानरान् सर्वतः स्थितान् ॥ अजीगदत्सपत्नीकः प्रसन्नमुखपंकजः ॥ ४३ ॥ श्रीराम उवाच ॥ हे सुग्रीवहनूमंतौ हे तारात्मज जांबवान् ॥ मित्रकार्यं कृतं सर्वं भवद्भिः सह वानरैः ॥ ४४ ॥ आज्ञापयंत तान् सर्वान् भवंतो वानरानितः ॥ भवदाज्ञापिताः सर्वे यथेष्टं यांतु ते यतः ॥ ४५ ॥ यत्र यत्र वने एते मामका दीर्घजीविनः ॥ व-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संति वानरास्तत्र वृक्षाः पुष्पफलान्विताः ॥ ४६ ॥ नद्यो मृष्टजला वाथ शीतलं सुभगं सरः ॥ न केपि धर्षायिष्यंति सर्वे यांतु ममाज्ञया ॥ ४७ ॥ अतो रामप्रभावेण यतो वानरजातयः ॥ तत्र नद्यो मृष्टजलाः सरश्च सुभगं वने ॥ ४८ ॥ लसत्फला महावृक्षाः पुष्पपल्लवसंयुताः ॥ परंतु सुखदुःखानि प्राक्तनादृष्टजानि च ॥ ४९ ॥ यत्र यत्र वसेज्जंतुस्तत्र तत्रोपयांति हि ॥ नाभुक्तं क्षीयते कर्म इति वेदानुशासनं ॥ ५० ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ अथासौ वानरस्तत्र ववृधे पर्वतोपमः ॥ बृहत्क्षुत्तृट्समायुक्तो लोलुपो व्यचरद्वने ॥ ५१ ॥ जन्मतस्तस्य वक्त्रेभूत्पीडा पित्तसमुद्भवा ॥ यया-ऽसृक् च्यवते वक्त्रव्रणतश्च दिवानिशं ॥ ५२ ॥ अत्यंतवेदनाविष्टो नात्तुं शक्तस्तु किंचन ॥ सच वानरचापल्याद्वृक्षेभ्यः सत्फलानि च ॥ ५३ ॥ लुनीय वदनाभ्याशे नीत्वा तत्याज भूरिशः ॥ नैकत्र पीडया स्थातुं शक्तोसौ वानरः क्वचित् ॥ ५४ ॥ वृक्षाद्वृक्षांतरं गच्छन् मेने मृत्युं सुखावहं ॥ कदाचिदपतद्भूमौ विललापातिदुःखितः॥ ॥ ५५ ॥ अरूरुदद्भग्नगात्रो नीरभ्रष्टो यथा झषः ॥ असौ क्षुत्तृट्समाविष्टः श्लथद्देहो गलन्मुखः ॥ ५६ ॥ पेतुर्दंतास्तथा सर्वे व्रणरोगेण पीडिताः ॥ पूर्वजन्मकृतात्पापादेवं दुःखमजीगमत् ॥ ५७ ॥ एवं प्रवर्त्तमानस्य निराहारस्य नित्यशः ॥ दैवयोगात्स[illegible]गच्छन्मासः श्रीपुरुषोत्तमः ॥ ५८ ॥ तस्मिन्नपि तथैवास्ते शीतवातादिपी-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

डितः ॥ कदाचिद्बहुले पक्षे विचरन् गहने वने ॥ ५९ ॥ तृषितः कुंडनिकटे नाशक्नोत् पातुममृतं ॥ क्षुधाविष्टो पि चापल्यात्तत्रोच्चैर्वृक्षमारुहत् ॥ ६० ॥ वृक्षाद्वृक्षांतरं गच्छन्मध्येकुंडमपीपतत् ॥ स चिराय निराहारः श्लथदिंद्रियजर्जरः ॥ ६१ ॥ निर्बलः शिथिलप्राणः कुंडप्रांतमुपाश्रितः ॥ एवं दिनानि चत्वारि दशमीदिनतः कपेः ॥ ६२ ॥ गतानि लुंठतः कुंडे मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ पंचमे दिवसे प्राप्ते मध्यंदिनगते रवौ ॥ ६३ ॥ व्यसुः पपात तत्तीर्थे तोयक्लिन्नवपुः कपिः ॥ स तं देहं समुत्सृज्य विनिर्धूतमलाशयः ॥ ६४ ॥ सद्यो दिव्यवपुः प्राप दिव्याभरणभूषितं ॥ इंदीवरदलश्यामं कोटिकंदर्पसुंदरं ॥ ६५ ॥ स्फुरद्रत्नकिरीटं च सुचारुझषकुंडलं ॥ लसत्पीतपटं पुण्यं सद्रत्नकटिमेखलं ॥ ६६ ॥ लसत्केयूरवलयं मुद्रिकाहारशोभितं ॥ नीलकुंचितसुस्निग्धचिकुरावृतसन्मुखं ॥ ६७ ॥ तदानीमागमच्छीघ्रं विमानं वैष्णवाश्रितं ॥ भेरीमृदंगपटहवेणुवीणाबृहत्स्वनं ॥ ६८ ॥ नृत्यद्देवांगनं दिव्यं गायद्गंधर्वकिन्नरं ॥ तन्निरीक्ष्य महाभागो दिव्यदेहधरः कपिः ॥ ६९ ॥ विस्मयं परमं यातो महापापस्य मे कुतः ॥ एतत्पुण्यतमस्यैव योग्यं वैमानिकं सुखं ॥ ७० ॥ अथ काचित्तदुपरि दधार च्छत्रमिंदुभं ॥ चक्रतुश्चामरे तस्य केचिदप्सरसौ मुदा ॥ ७१ ॥ काचित्तांबूलहस्ता च ननृतुश्चाप्सराः पुरः ॥ काचिद्भृंगारकं हैमं स्वर्धुनीवारिसंभृतं ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हस्ते कृत्वा पुरस्तस्थौ गीतवाद्यादितत्परा ॥ एवं वैभवमालोक्य चित्रन्यस्त इवाभवत् ॥ ७३ ॥ किमेतत्केन पुण्ये-
न ममापुण्यस्य दुर्मतेः ॥ नास्ति मे सुकृतं किंचिद्येन यामि हरेः पदं ॥ ७४ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्थं नर्क-
यतो बृहत्सुखनिधिं दिव्यं विमानं पुरो दृष्ट्वा विस्मितचेतसो हरिभटौ ज्ञात्वास्य हार्दं परं ॥ बध्वाग्रे करसंपुटं
सविनयं नत्वा तदीयं पदं वाक्यं सुंदरमूचतुः कपिजनुस्त्यक्त्वा पुरः संस्थितं ॥ ७५ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे
श्रीनारायणनारदसंवादे कदर्योपाख्याने कपिजन्मनि विमानागमनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
पुण्यशीलसुशीलावूचतुः ॥ विभो प्रयाहि गोलोकं कथमत्र विलंबसे ॥ पुरुषोत्तमसान्निध्यं त्वया लब्धं विशेष-
तः ॥ १ ॥ कदर्य उवाच ॥ बहूनि मम कर्माणि संति भोग्यान्यनेकशः ॥ केन मे निष्कृतिर्जाता यतो गोलोकमा-
प्नुयां ॥ २ ॥ यावंत्यो वर्षधाराश्च तृणानि भूरजःकणाः ॥ यावंत्यस्तारका व्योम्नि तावत्पापानि संति मे ॥ ३ ॥
कथमेतन्मया प्राप्तं वपुर्दिव्यं मनोहरं ॥ एतत्कारणमत्युग्रं मह्यं ब्रूतं हरेः प्रियौ ॥ ४ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति
वाचमुपाकर्ण्य हरेर्दूतावथोचतुः ॥ हरिदूतावूचतुः ॥ अहो देव कथं नैव विज्ञातं साधनं महत् ॥ ५ ॥ प्रभो न ज्ञायते
कस्मान्मासः सर्वोत्तमोत्तमः ॥ विष्णुप्रियो महापुण्यो नाम्ना वै पुरुषोत्तमः ॥ ६ ॥ तस्मिंस्त्वया तपश्चीर्णमशक्यं यत्सु-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रैरपि ॥ अविज्ञातं महाराज कपिदेहेन कानने ॥ ७ ॥ मुखरोगादनाहारव्रतं जातमजानतः ॥ त्वया च कपिचांचल्यात्फलान्युत्कृत्य वृंततः ॥ ८ ॥ क्षिप्तानि पृथिवीपीठे तृप्तास्तैरितरे जनाः ॥ पानीयमपि नो पीतमंतर्दुःखेन भूरिशः ॥ ९ ॥ संजातं ते तपस्तीव्रमज्ञानात्पुरुषोत्तमे ॥ परोपकारः संजातः फलपातेन तेऽनघ ॥ १० ॥ शीतवातातपा रौद्राः सोढा विचरता वने ॥ महातीर्थे वरे रम्ये पंचाहं प्लवनं कृतं ॥ ११ ॥ तस्मात्ते स्नानजं पुण्यं मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ एवं रुग्णस्य ते जातमज्ञानात्तप उत्तमं ॥ १२ ॥ तदेतत्सफलं जातमनुभूतं त्वयाधुना ॥ व्याजतोपि कृतेनैव सफलं स्याद्यथा तव ॥ १३ ॥ किं पुनः श्रद्धयैतस्मिन्मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ विधिना कुर्वतः कर्म ज्ञात्वा माहात्म्यमुत्तमं ॥ १४ ॥ यस्त्वया साधितः स्वार्थस्तादृक्कर्तुं च कः क्षमः ॥ यस्मिन्नेकोपवासेन मुच्यते पापराशिभिः ॥ १५ ॥ नैतत्तुल्यं भवेत्किंचित्पुरुषोत्तमप्रीतिदं ॥ ते धन्याः कृतकृत्यास्ते तद्व्रतं ये प्रकुर्वते ॥ १६ ॥ दुर्लभं मानुषं जन्म भूखंडे भारताजिरे ॥ तादृशं जनुरासाद्य सेवंते पुरुषोत्तमं ॥ १७ ॥ ते सदा सुभगाः पुण्यास्तेषां च सफलो भवः ॥ येषां सर्वोत्तमो मासः स्नानदानजपैर्गतः ॥ १८ ॥ दानानि पितृकार्याणि तपांसि विविधानि च ॥ तानि कोटिगुणान्येव संप्राप्ते पुरुषोत्तमे ॥ १९ ॥ धिक् तं च नास्तिकं पापं शठं धर्मध्वजं खलं ॥ पुरुषोत्तममासाद्य स्नानदानविवर्जितः ॥ २० ॥ श्रीनारायण उवाच ॥

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुण्यशीलसुशीलाभ्यामदृष्टं वर्णितं निजं ॥ तच्छ्रुत्वा चकितो हृष्टः पुलकांकितविग्रहः ॥ २१ ॥ तीर्थदेवान्नमस्कृत्य
कालंजरगिरिं ततः ॥ ननाम काननाधीशान् सर्वगुल्मलतातरून्॥२२॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य विमानं विनयान्वितः॥
आरुरोह घनश्यामो लसत्पीतांबरावृतः ॥ २३ ॥ पश्यत्सु सर्वदेवेषु गंधर्वाद्यैरभिष्टुतः ॥ वाद्यमानेषु वाद्येषु किन्न-
राद्यैर्मुहुर्मुहुः॥ २४ ॥ पुष्पवृष्टिमुचो देवा मंदं मंदं मुदान्विताः ॥ सादरं पूजयांचक्रुः पुरंदरपुरःसराः॥ २५॥ ततो
जगाम गोलोकं सानंदं योगिदुर्लभं ॥ गोपगोपीगवां सेव्यं रासमंडलमंडितं ॥ २६ ॥ यत्र गत्वा न शोचंति जरामृत्यु-
विवर्जिते ॥ तत्रासौ चित्रशर्मा च पुरुषोत्तमसेवनात् ॥ २७ ॥ व्याजेनापि मुमोदोच्चैर्विहाय वानरं वपुः ॥ द्विभुजं
मुरलीहस्तं दृष्ट्वा श्रीपुरुषोत्तमं ॥ २८ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इदमाश्चर्यमालोक्य देवाः सर्वे सुविस्मिताः ॥ स्वं
स्वं स्थानं ययुः सर्वे शंसंतं पुरुषोत्तमं ॥ २९ ॥ नारद उवाच ॥ दिवसस्यादिमे भागे त्वयाह्निकमुदीरितं ॥ तदि-
वापरभागीयं कथं कार्यं तपोधन ॥ ३० ॥ गृहस्थस्योपकाराय वद मे वदतां वर ॥ सदा सर्वोपकाराय चरंति
हि भवादृशाः ॥ ३१ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ प्रातःकालोदितं कर्म समाप्य विधिवत्ततः ॥ कृत्वा माध्याह्निकीं
संध्यां तिलतर्पणमाचरेत् ॥ ३२ ॥ देवा मनुष्याः पशवो वयांसि सिद्धाश्च यक्षोरगदैत्यसंघाः ॥ प्रेताः पिशाचा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उरगाः समस्ता ये चान्नमिच्छंति मयात्र दत्तं ॥ ३३ ॥ ततः पंचमहायज्ञान् कुर्याद्भूतबलिं ततः ॥ काकस्य च शुन-
श्चैव बलिं दत्त्वैवमुच्चरन् ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा सर्वभूतेभ्यो बलिं दद्यात्पुनः पृथक् ॥ तत आचम्य विधिवच्छ्रद्धया प्रीत-
मानसः ॥ ३५ ॥ द्वारावलोकनं कुर्यादतिथिग्रहणाय च ॥ गोदोहकालं भाग्यात्तु प्राप्तश्चेदतिथिर्यदि ॥ ३६ ॥ आदौ
सत्कृत्य वचसा देववत्पूजयेत्सुधीः ॥ तोषयेत्परया भक्त्या यथाशक्त्यन्नपानतः ॥ ३७ ॥ भिक्षां च भिक्षवे दद्याद्विधि-
वद्ब्रह्मचारिणे ॥ आकल्पितान्नादुद्धृत्य सर्वव्यंजनसंयुतात् ॥ ३८ ॥ यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिनावुभौ ॥
तयोरन्नमदत्त्वैव भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ ३९ ॥ यतिहस्ते जलं दद्याद्वैक्षं दद्यात्पुनर्जलं ॥ तद्वैक्षं मेरुणा तुल्यं त-
ज्जलं सागरोपमं ॥ ४० ॥ सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षां यः प्रयच्छति मानवः ॥ गोप्रदानसमं पुण्यमित्याह भगवान्यमः ॥
॥ ४१ ॥ ततश्च भोजनं कुर्यात्प्राङ्मुखो मौनमास्थितः ॥ प्रशस्ते शुद्धपात्रे च भुंजीतान्नमकुत्सयन् ॥ ४२ ॥ नैक-
वासाः समश्नीयात्स्वासने निजभाजने ॥ स्वयमासनमारुह्य स्वस्थचित्तः प्रसन्नधीः ॥ ४३ ॥ एक एव तु यो भुंक्ते
स्वकीये कांस्यभाजने ॥ चत्वारि तस्य वर्धंत आयुः प्रज्ञा यशो बलं ॥ ४४ ॥ सत्यंत्वर्तेति मंत्रेण जलमादाय पा-
णिना ॥ परिषिच्य च भोक्तव्यं सघृतं व्यंजनान्वितं ॥ ४५ ॥ भोजनात्किंचिदन्नाग्र्यमादायैवं समुच्चरेत् ॥ नमो भूप-

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तये पूर्वं भुवनपतये नमः ॥ ४६ ॥ भूतानां पतये पश्चाद्धर्माय च ततो बालिं ॥ दत्त्वा च चित्रगुप्ताय भूतेभ्य इदमुच्चरेत् ॥ ४७ ॥ यत्रकचनसंस्थानां क्षुत्तृषोपहतात्मनां ॥ भूतानां तृप्तयेऽक्षय्यमिदमस्तु यथासुखं ॥ ४८ ॥ प्राणायापानसंज्ञाय व्यानाय च ततः परं ॥ उदानाय ततो ब्रूयात्समानाय ततः परं ॥ ४९ ॥ प्रणवं पूर्वमुच्चार्य स्वाहांते च घृतप्लुतं ॥ पंचकृत्वो ग्रसेदन्नं जिव्हया नतु दंशयेत् ॥ ५० ॥ ततश्च तन्मना भूत्वा भुंजीत मधुरं पुरः ॥ लवणाम्लौ तथा मध्ये कटुतिक्तौ ततः परं ॥ ५१ ॥ प्राग्द्रवं पुरुषोश्नीयान्मध्ये तु कठिनाशनं ॥ अंते पुनर्द्रवाशी तु बलारोग्ये न मुंचति ॥ ५२ ॥ अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः ॥ द्वात्रिंशच्च गृहस्थस्य त्वमितं ब्रह्मचारिणः ॥ ५३ ॥ नाद्याच्छास्त्रविरुद्धं तु भक्ष्यभोज्यादिकं द्विजः ॥ अभोज्यं प्राहुराहारं शुष्कं पर्युषितं तथा ॥ ५४ ॥ सर्वं सशेषमश्नीयात् घृतपायसवर्जितं ॥ अग्रांगुलिषु तच्छेषं निधाय भोजनोत्तरं ॥ ५५ ॥ जलपूर्णांजलिं कृत्वा पीत्वा चैव तदर्धकं ॥ अग्रांगुलिस्थितं शेषं भूमौ दत्त्वांजलेर्जलं ॥ ५६ ॥ शेषं निषिंचेत्तत्रैव पठन्मंत्रमिमं बुधः ॥ अन्यथा पापभाग्विप्रः प्रायश्चित्तेन शुद्ध्यति ॥ ५७ ॥ रौरवे पूयनिलये पद्मार्बुदनिवासिनां ॥ अर्थिनामुदकं दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ५८ ॥ निषिच्यानेन मंत्रेण कुर्य्याद्धंतविशोधनं ॥ आचम्य पात्रमुत्सार्य किंचिदार्द्रेण पाणिना ॥ ५९ ॥ ततः परं समुत्थाय

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बहिः स्थित्वा समाहितः ॥ शोधयेन्मुखहस्तौ च मृदा शुद्धजलेन च ॥ ६० ॥ कृत्वा षोडश गंडूषान् शुद्धो भूत्वा सुखासनः ॥ इमौ मंत्रौ पठन्नेव पाणिनोदरमालभेत् ॥ ६१ ॥ अगस्त्यं कुंभकर्णं च शनिं च वडवानलं ॥ आहारपरिपाकार्थं स्मरेद्भीमं च पंचमं ॥ ६२ ॥ आतापी मारितो येन वातापी च निपातितः ॥ समुद्रः शोषितो येन स मेगस्त्यः प्रसीदतु ॥ ६३ ॥ ततः श्रीकृष्णदेवस्य कुर्वीत स्मरणं मुदा ॥ भूयोप्याचम्य कर्तव्यं ततस्तांबूलभक्षणं ॥ ६४ ॥ भुक्त्वोपविष्टः श्रीकृष्णं परं ब्रह्म विचारयेत् ॥ सच्छास्त्रादिविनोदेन सन्मार्गाद्यविरोधिना ॥ ६५ ॥ ततश्चाध्यात्मविद्यायाः कुर्वीत श्रवणं सुधीः ॥ सर्वथा वृत्तिहीनोपि मुहूर्तं स्वस्थमानसः ॥ ६६ ॥ श्रुत्वा धर्मं विजानाति श्रुत्वा पापं परित्यजेत् ॥ श्रुत्वा निवर्तते मोहः श्रुत्वा ज्ञानामृतं लभेत् ॥ ६७ ॥ नीचोपि श्रवणेनाशु श्रेष्ठत्वं प्रतिपद्यते ॥ श्रेष्ठोपि नीचतां याति रहितः श्रवणेन च ॥ ६८ ॥ व्यवहारं ततः कुर्याद्बहिर्गत्वा यथासुखं ॥ श्रीकृष्णं मनसा ध्यायेत्सर्वार्थसिद्धिदायकं ॥ ६९ ॥ सूर्येस्तशिखरं प्राप्ते तीर्थं गत्वाथ वा गृहं ॥ सायंसंध्यामुपासीत धौतांघ्रिः सपवित्रकः ॥ ७० ॥ यः प्रमादान्न कुर्वीत सायंसंध्यां द्विजाधमः ॥ स गोवधमवाप्नोति मृते रौरवमाप्नुयात् ॥ ७१ ॥ कदाचित्काललोपेपि संकटे वा पथि स्थितः ॥ आनिशीथात्प्रकुर्वीत सायंसंध्यां द्विजोत्तमः ॥ ७२ ॥ यस्त्रिसंध्यमुपासीत ब्राह्मणः

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रद्धयान्वितः ॥ तत्तेजो वर्धतेत्यंतं घृतेनेव हुताशनः ॥ ७३ ॥ सादित्यां पश्चिमां संध्यामर्धास्तमितभास्करां ॥ प्राणा-
नायम्य संप्रोक्ष्य मंत्रेणाब्देवतेन तु ॥ ७४ ॥ सायमग्निश्चमेत्युक्त्वा प्रातः सूर्येत्यपः पिबेत् ॥ प्रत्यङ्मुखोपविष्टस्तु
वाग्यतः सुसमाहितः ॥७५॥ प्रणवव्याहृतियुतां गायत्रीं तु जपेत्ततः॥अक्षसूत्रं समादाय सम्यगातारकोदयात्॥७६॥
वारुणीभिस्तदादित्यमुपस्थाय प्रदक्षिणं ॥ कुर्वन्दिशो नमस्कुर्याद्दिगीशांश्च पृथक् पृथक् ॥ ७७ ॥ उपास्य पश्चिमां
संध्यां हुत्वाग्निमश्नियात्ततः॥ भृत्यैः परिवृतो भूत्वा नातितृप्तोथ संविशेत् ॥ ७८ ॥ सायंप्रातर्वैश्वदेवः कर्तव्यो बलि-
कर्म च ॥ अनश्नतापि सततमन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥ ७९ ॥ कृतपादादिशौचस्तु भुक्त्वा सायं ततो गृही ॥ गच्छे-
च्छय्यां ततो मृद्वीमुपधानसमन्वितां ॥ ८० ॥ स्वगृहे प्राक्शिराः शेते श्वाशुरे दक्षिणाशिराः ॥ प्रवासे पश्चिमशिरा
न कदाचिदुदक्शिराः॥ ८१ ॥ रात्रिसूक्तं जपेत्स्मृत्वा देवांश्च सुखशायिनः ॥ नमस्कृत्याव्ययं विष्णुं समाधिस्थः
स्वपेन्निशि ॥ ८२ ॥ अगस्त्यो माधवश्चैव मुचुकुंदो महाबलः ॥ कपिलो मुनिरास्तीकः पंचैते सुखशायिनः ॥ ८३॥
मांगल्यं पूर्णकुंभं च शिरःस्थाने निधाय च ॥ वैदिकैर्गारुडैर्मंत्रै रक्षां कृत्वा स्वपेत्ततः ॥ ८४ ॥ ऋतुकालाभिगामी
स्यात्स्वदारानिरतः सदा ॥ पर्ववर्जं व्रजेदेनां तद्व्रती रतिकाम्यया ॥८५॥ प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नये-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त् ॥ यामद्वयं शयानस्तु ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ८६ ॥ एतत्सर्वमशेषेण कृत्यजातं दिने दिने ॥ कर्तव्यं गृहिभिः स-
म्यग्गृहस्थाश्रमलक्षणं ॥ ८७ ॥ अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतानुकंपनं ॥ शमो दानं यथाशक्ति गार्हस्थ्यो धर्म उच्य-
ते ॥ ८८ ॥ परदारेष्वसंसर्गो धर्मस्त्रीपरिरक्षणं ॥ अदत्तादानविरमो मधुमांसविवर्जनं ॥ ८९ ॥ एष पंचविधो धर्मो
बहुशाखः सुखोदयः ॥ देहिभिर्देहपरमैः कर्तव्यो देहसंभवः ॥ ९० ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ अशेषवेदोदितसच्चरित्र-
मेतद्गृहस्थाश्रमलक्षणं हि ॥ उक्तं समासेन च लक्षणेन तुभ्यं मुने लोकहिताय सम्यक् ॥ ९१ ॥ ॥ इति श्रीबृहन्ना-
रदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे आह्निककथनं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
नारद उवाच ॥ स्तुता पतिव्रता नारी त्वया पूर्वं तपोनिधे ॥ तल्लक्षणानि सर्वाणि समासेन वदस्व मे ॥ १ ॥
सूत उवाच ॥ नोदितो नारदेनेत्थं पुरातनमुनिः स्वयं ॥ पतिव्रतायाः सर्वाणि लक्षणान्याह भूसुराः ॥ २ ॥ श्रीना-
रायण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि सतीनां व्रतमुत्तमं ॥ कुरूपो वा कुवृत्तो वा सुस्वभावोथवा पतिः ॥ ३ ॥
रोगान्वितः पिशाचो वा क्रोधनो वाथ मद्यपः ॥ वृद्धो वाप्यविदग्धो वा मूकोंऽधो बधिरोऽपि वा ॥ ४ ॥ रौद्रो वाथ
दरिद्रो वा कदर्यः कुत्सितोऽपि वा ॥ कातरः कितवो वापि ललनालंपटोऽपि वा ॥ ५ ॥ सततं देववत्पूज्यः साध्व्या

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वाक्कायकर्मभिः ॥ न जातु विषमं भर्तुः स्त्रिया कार्यं कथंचन ॥ ६ ॥ बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता ॥ न स्वातंत्र्येण कर्त्तव्यं किंचित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ ७ ॥ अहंकारं विहायाथ कामक्रोधौ च सर्वदा ॥ मनसो रंजनं पत्युः कार्यं नान्यस्य कुत्रचित् ॥ ८ ॥ सकामं वीक्षिताप्यन्यैः प्रियवाक्यैः प्रलोभिता ॥ स्पृष्टा वा जनसंमर्दे न विकारमुपैति या ॥ ९ ॥ यावंतो रोमकूपाः स्युः स्त्रीणां गात्रेषु निर्मिताः ॥ तावद्वर्षसहस्राणि नाकं ताः पर्युपासते ॥ ॥ १० ॥ पुरुषं सेवते नान्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ लोभितापि परेणार्थैः सा सती लोकभूषणा ॥ ११ ॥ दौत्येन प्रार्थिता वापि बलेन विधृतापि वा ॥ वस्त्राद्यैर्वासिता वापि नैवान्यं भजते सती ॥ १२ ॥ वीक्षिता वीक्षते नान्यैर्हासिता न हसत्यपि ॥ भाषिता भाषते नैव सा साध्वी साधुलक्षणा ॥ १३ ॥ रूपयौवनसंपन्ना गीते नृत्येऽतिकोविदा ॥ स्वानुरूपं नरं दृष्ट्वा न याति विकृतिं सती ॥ १४ ॥ सुरूपं तरुणं रम्यं कामिनीनां च वल्लभं ॥ या नेच्छति परं कांतं विज्ञेया सा महासती ॥ १५ ॥ देवो मनुष्यो गंधर्वः सतीनां नापरः प्रियः ॥ अप्रियं नैव कर्त्तव्यं पत्युः पत्न्या कदाचन ॥ १६ ॥ भुंक्ते भुक्ते यथा पत्यौ दुःखिते दुःखिता च या ॥ मुदिते मुदितात्यर्थं प्रोषिते मलिनांबरा ॥ १७ ॥ सुप्ते पत्यौ च या शेते पूर्वमेव प्रबुद्धयति ॥ प्रविशेच्चैव या वह्नौ याते भर्त्तरि पंचतां ॥ १८ ॥ नान्यं कामयते चित्ते सा वि-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्ञेया पतिव्रता ॥ भक्तिं श्वशुरयोः कुर्यात्पत्युश्चापि विशेषतः ॥ १९ ॥ धर्मकार्येऽनुकूलत्वमर्थकार्येपि संचये ॥ गृहोपस्करसंस्कारे सक्ता या प्रतिवासरं ॥ २० ॥ क्षेत्राद्वनाद्वा ग्रामाद्वा भर्त्तारं गृहमागतं ॥ प्रत्युत्थायाभिनंदेत आसनेनोदकेन च ॥ २१ ॥ प्रसन्नवदना नित्यं काले भोजनदायिनी ॥ भुक्तवंतं तु भर्त्तारं न वदेदप्रियं क्वचित् ॥ ॥ २२ ॥ आसने भोजने दाने संमाने प्रियभाषणे ॥ दक्षया सर्वदा भाव्यं भार्यया गृहमुख्यया ॥ २३ ॥ गृहव्ययनिमित्तं च यद्द्रव्यं प्रभुणार्पितं ॥ निर्वृत्य गृहकार्यं सा किंचिद्बुध्यावशेषयेत् ॥ २४ ॥ त्यागार्थमर्पिते द्रव्ये लोभात्किंचिन्न धारयेत् ॥ भर्तुराज्ञां विना नैव स्वबंधुभ्यो दिशेद्धनं ॥ २५ ॥ अन्यालापमसंतोषं परा व्यापारसंकथाः ॥ अतिहासातिरोषं च क्रोधं च परिवर्जयेत् ॥ २६ ॥ यच्च भर्त्ता न पिबति यच्च भर्त्ता न खादति ॥ यच्च भर्त्ता न चाश्नाति सर्वं तद्वर्जयेत्सती ॥ २७ ॥ तैलाभ्यंगं तथा स्नानं शरीरोद्वर्त्तनक्रियां ॥ मार्जनं चैव दंतानां कुर्यात्पतिमुदे सती ॥ २८ ॥ त्रेताप्रभृतिनारीणां मासि मास्यार्त्तवं मुने ॥ तदा दिनत्रयं त्यक्त्वा शुद्धा स्याद्गृहकर्मणि ॥ २९ ॥ प्रथमेऽहनि चांडाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥ तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेहनि शुध्यति ॥ ३० ॥ स्नानं शौचं तथा गानं रोदनं हसनं तथा ॥ यानमभ्यंजनं नारी द्यूतं चैवानुलेपनं ॥ ३१ ॥ दिवा स्वप्नं विशेषेण तथा वै दंतधावनम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मैथुनं मानसं वापि वाचिकं देवतार्चनं ॥ ३२ ॥ वर्जयेच्च नमस्कारं देवतानां रजस्वला ॥ रजस्वलायाः संस्पर्शं संभाषां च तया सह ॥ ३३ ॥ त्रिरात्रं स्वमुखं नैव दर्शयेच्च रजस्वला ॥ स्ववाक्यं श्रावयेन्नैव यावत्स्नाता न शुद्धितः ॥ ३४ ॥ स्नात्वान्यं पुरुषं नारी न पश्येच्च रजस्वला ॥ ईक्षेत भास्करं देवं ब्रह्मकूर्चं ततः पिबेत् ॥ ३५ ॥ केवलं पंचगव्यं च क्षीरं वात्मविशुद्धये ॥ यथोपदेशं नियता वर्तयेत वरांगना ॥ ३६ ॥ गर्भिणी चेद्भवेन्नारी तदा नियमतत्परा ॥ अलंकृता सुप्रयता भर्तुः प्रियहिते रता ॥ ३७ ॥ तिष्ठेत्प्रसन्नवदना स्वधर्मनिरता शुचिः ॥ कृतरक्षा सुभूषा च वास्तुपूजनतत्परा ॥ ३८ ॥ कुस्त्रीभिर्नाभिभाषेत शूर्पवातं च वर्जयेत् ॥ मृतवत्सादिसंसर्गं परपाकं च सुंदरी ॥ ३९ ॥ न बीभत्सं किंचिदीक्षेन्न रौद्रां शृणुयात्कथां ॥ गुरुं वात्युष्णमाहारमजीर्णं न समाचरेत् ॥ ४० ॥ अनेन विधिना साध्वी शोभनं पुत्रमाप्नुयात् ॥ अन्यथा गर्भपतनं स्तंभनं वा प्रपद्यते ॥ ४१ ॥ हीनां निजगुणैरन्यां सपत्नीं नैव गर्हयेत् ईर्ष्यारागसमुद्भूते विद्यमानेपि मत्सरे ॥ ४२ ॥ अप्रियं नैव कर्त्तव्यं सपत्नीभिः परस्परं ॥ न गायेदन्यनामानि न कुर्यादन्यवर्णनं ॥ ४३ ॥ न वसेद्दूरतः पत्युः स्थेयं वल्लभसन्निधौ ॥ निर्दिष्टे च महीभागे वल्लभाभिमुखा वसेत् ॥ ४४ ॥ नावलोक्या दिशः स्वैरं नावलोक्यः परो जनः ॥ विलासैरवलोक्यं स्यात्पत्युराननपंकजं ॥ ४५ ॥ कथ्यमाना कथा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भर्त्रा श्रोतव्या सादरं स्त्रिया ॥ पत्युः संभाषणस्याग्रे नान्यत्संभाषयेत्स्वयं ॥ ४६ ॥ आहूता सत्वरं गच्छेद्रतिस्थानं रतोत्सुका ॥ पत्यौ गायति सोत्साहं श्रोतव्यं हृष्टचेतसा ॥ ४७ ॥ गायंतं च पतिं दृष्ट्वा भवेदानंदनिर्वृता ॥ भर्तुः समीपे न स्थेयं सोद्वेगं व्यग्रचित्तया ॥ ४८ ॥ कलहो न विधातव्यः कलियोग्ये प्रिये स्त्रिया ॥ भर्त्सिता निंदितात्यर्थं ताडितापि पतिव्रता ॥ ४९ ॥ व्यथितापि भयं त्यक्त्वा कंठे गृह्णीत वल्लभं ॥ उच्चैर्न रोदनं कुर्यान्नैवाक्रोशेच्च तं प्रति ॥ ५० ॥ पलायनं न कर्त्तव्यं निजगेहाद्बहिः स्त्रिया ॥ उत्सवादिषु बंधूनां सदनं यदि गच्छति ॥ ५१ ॥ लब्ध्वानुज्ञां तदा पत्युर्गच्छेदध्यक्षरक्षिता ॥ न वसेत्सुचिरं तत्र प्रत्यागच्छेद्गृहं सती ॥ ५२ ॥ प्रस्थानाभिमुखे पत्यौ नासन्मंगलभाषिणी ॥ न वार्योसौ निषेधोक्त्या न कार्यं रोदनं तदा ॥ ५३ ॥ अकृत्वोद्वर्तनं नित्यं पत्यौ देशांतरे गते ॥ वधूर्जीवनरक्षार्थं कर्म कुर्यादनिंदितं ॥ ५४ ॥ श्वश्रूश्वशुरयोः पार्श्वे निद्रा कार्या न चान्यतः ॥ प्रत्यहं पतिवार्ता च तयान्वेष्या प्रयत्नतः ॥ ५५ ॥ दूताः प्रस्थापनीयाश्च पत्युः क्षेमोपलब्धये ॥ देवतानां प्रसिद्धानां कर्त्तव्यमुपयाचनं ॥ ५६ ॥ एवमादि विधातव्यं सत्या प्रोषितकांतया ॥ अप्रक्षालनमंगानां मलिनांबरधारणं ॥ ५७ ॥ तिलकांजनहीनत्वं गंधमाल्यविवर्जनं ॥ नखरोम्णामसंस्कारो दशनानाममार्जनं ॥ ५८ ॥ उच्चैर्हासः परैर्नर्म परचेष्टाविचिंतनं ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वेच्छापर्यटनं चैव परपुंसांगमर्दनं ॥ ५९ ॥ अटनं चैकवस्त्रेण निर्लज्जत्वं यथा गतिः ॥ इत्यादिदोषाः कथिता योषितो नित्यदुःखदाः ॥ ६० ॥ निर्वृत्य गृहकार्याणि हरिद्रालेपनैस्तनुं ॥ प्रक्षाल्य शुचितोयेन कुर्यान्मंडनमुज्वलं॥६१॥ समीपं प्रेयसो गच्छेद्विकसन्मुखपंकजा ॥ अनेन नारीवृत्तेन मनोवाग्देहसंयुता ॥ ६२ ॥ आहूता गृहकार्याणि त्यक्त्वा गच्छेच्च सत्वरं ॥ किमर्थं व्याहृता स्वामिन् स प्रसादो विधीयतां ॥ ६३ ॥ मा चिरं तिष्ठते द्वारि न द्वारमुपसेवयेत् ॥ स्वामिना दापितं किंचित्कस्मैचिन्न ददात्यपि ॥ ६४ ॥ सेवयेद्भर्तुरुच्छिष्टमिष्टमन्नफलादिकं ॥ महाप्रसाद इत्युक्त्वा मोदमाना निरंतरं ॥ ६५ ॥ सुखसुप्तं सुखासीनं रममाणं यदृच्छया ॥ आतुरेष्वपि कार्येषु पतिं नोत्थापयेत्कचित् ॥ ६६ ॥ नैकाकिनी क्वचिद्गच्छेन्न नग्ना स्नानमाचरेत् ॥ भर्तृविद्वेषिणीं नारीं साध्वीं नो भावयेत्कचित्॥६७॥ नोलूखले न मुसले न वर्धिन्यां दृषद्यपि ॥ न यंत्रकेपि देहल्यां सती चोपविशेत्कचित् ॥ ६८ ॥ तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत् ॥ शंकरादपि विष्णोर्वा पतिरेवाधिकः स्त्रियाः ॥ ६९ ॥ व्रतोपवासनियमं पतिमुल्लंघ्य याचरेत् ॥ आयुष्यं हरते भर्तुर्मृता नरकमृच्छति ॥ ७० ॥ उक्ता प्रत्युत्तरं दद्यान्नारी क्रोधेन तत्परा ॥ सरमा जायते ग्रामे सृगाली निर्जने वने ॥ ७१ ॥ स्त्रीणां हि परमश्चैको नियमः समुदाहृतः ॥ अभ्यर्च्य भर्तुश्चरणौ भोक्तव्यं च

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सदा स्त्रिया ॥ ७२ ॥ या भर्तारं परित्यज्य मिष्टमश्नाति केवलं ॥ उलूकी जायते क्रूरा वृक्षकोटरशायिनी ॥ ७३ ॥
या भर्तारं समुत्सृज्य रहश्चरति केवलं ॥ ग्रामे वा सूकरी भूयाद्वल्गुली वा स्वविट्भुजा ॥७४॥ या हुंकृत्याऽप्रियं ब्रूते
सा मूका जायते खलु ॥ या सपत्नीं सदेर्ष्यैत दुर्भगा सान्यजन्मनि ॥ ७५ ॥ दृष्टिं विलुप्य भर्तुर्या कंचिदन्यं समी-
क्षते ॥ काणा वा विमुखी चापि कुरूपा चैव जायते ॥ ७६ ॥ बाह्यादागतमालोक्य त्वरिता च जलासनैः ॥ तांबूलै-
र्व्यजनैश्चैव पादसंवाहनादिभिः ॥ ७७ ॥ अतिप्रियतरैर्वाक्यैर्भर्तारं या सुसेवते ॥ पतिव्रताशिरोरत्नं सा नारी क-
थिता बुधैः ॥ ७८ ॥ भर्ता देवो गुरुर्भर्त्ता धर्मतीर्थव्रतानि च ॥ तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं समर्चयेत् ॥ ७९ ॥
जीवहीनो यथा देहः क्षणादशुचितां व्रजेत् ॥ भर्तृहीना तथा योषित् सुस्नाताप्यशुचिः सदा ॥ ८० ॥ अमंगले-
भ्यः सर्वेभ्यो विधवा ह्यत्यमंगला ॥ विधवादर्शनात्सिद्धिर्जातु क्वापि न जायते ॥ ८१ ॥ विहाय मातरं चैकामाशी-
र्वादप्रदायिनीं ॥ अन्याशिषमपि प्राज्ञस्त्यजेदाशीविषोपमां ॥ ८२ ॥ कन्यां विवाहसमये वाचयेयुरिति द्विजाः ॥
भर्तुः सहचरी भूयाज्जीवतोऽजीवतोपि वा ॥ ८३ ॥ तस्माद्भर्तानुयातव्यो देहवच्छायया स्वया ॥ एवं सत्या सदा स्थेयं
भक्त्या पत्यनुकूलया ॥ ८४ ॥ व्यालग्राही यथा व्यालं बिलादुद्धरते बलात् ॥ एवमुत्क्रम्य दूतेभ्यः पतिं स्वर्गे न-

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

येत्सती ॥ ८५ ॥ यमदूताः पलायंते सतीमालोक्य दूरतः ॥ अपि दुष्कृतकर्माणमुत्सृज्य पतितं पतिं ॥ ८६ ॥ यावत्स्वलोमसंख्यास्ति तावत्कोट्ययुतानि च ॥ भर्त्रा स्वर्गसुखं भुंक्ते रममाणा पतिव्रता ॥ ८७ ॥ शीलभंगेन दुर्वृत्ताः पातयंति कुलद्वयं ॥ पितुः कुलं तथा पत्युरिहामुत्र च दुःखिताः ॥ ८८ ॥ अनुयाति न भर्तारं यदि दैवात्कथंचन ॥ तत्रापि शीलं संरक्ष्यं शीलभंगात्पतत्यधः ॥ ८९ ॥ तद्वैगुण्यात्पिता स्वर्गात्पतिः पतति नान्यथा ॥ विधवाकबरीबंधो भर्तृबंधाय जायते ॥ ९० ॥ शिरसो वपनं कार्यं तस्माद्विधवया सदा ॥ एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कदाचन ॥ ९१ ॥ पर्यंकशायिनी नारी विधवा पातयेत् पतिं ॥ तस्माद्भूशयनं कार्यं पतिसौख्यसमीहया ॥ ९२ ॥ नैवांगोद्वर्तनं कार्यं न तांबूलस्य भक्षणं ॥ गंधद्रव्यस्य संभोगो नैव कार्यस्तया क्वचित् ॥ ९३ ॥ तर्पणं प्रत्यहं कार्यं भर्तुः कुशतिलोदकैः ॥ तत्पितुस्तत्पितुश्चापि नामगोत्रादिपूर्वकं ॥ ९४ ॥ श्वेतवस्त्रं सदा धार्यमन्यथा रौरवं व्रजेत् ॥ इत्येवं नियमैर्युक्ता विधवापि पतिव्रता ॥ ९५ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ नैतादृशं दैवतमस्ति किंचित्सर्वेषु लोकेषु सदैवतेषु ॥ यदा पतिस्तुष्यति सर्वकामाँल्लभ्यात्प्रकामं कुपितश्च हन्यात् ॥ ९६ ॥ तस्मादपत्यं विविधाश्च भोगाः शय्यासनान्यद्भुतभोजनानि ॥ वस्त्राणि माल्यानि तथैव गंधाः स्वर्गे च लोके विविधा च कीर्तिः ॥ ९७ ॥ इति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये नारायणनारदसंवादे पतिव्रताधर्मनिरूपणे त्रिंशोऽध्यायः॥ ३० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्थं पतिव्रताधर्ममाकर्ण्य नारदो मुनिः ॥ किंचित्प्रष्टुमना विप्रा मुनिमाह पुरातनं ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ सर्वदानाधिकं कांस्यसंपुटं परिकीर्तितं ॥ एतत्कारणमव्यक्तं वद मे बदरीपते ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ एकदैतद्व्रतं ब्रह्मन्नचीकरदुमा पुरा ॥ तदापृच्छन्महादेवं किं देयं दानमुत्तमं ॥ ३ ॥ येन संपूर्णतां याति व्रतं मे पौरुषोत्तमं ॥ तन्मे वद दयासिंधो सर्वेषां हितहेतवे ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा मनसि ध्यायन्ध्यायन् श्रीपुरुषोत्तमं ॥ उमामजीगदच्छंभुः सर्वलोकहितैषिणीं ॥ ५ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ न शक्यं किंचिदेवास्ति दानं श्रीपुरुषोत्तमे॥ व्रतपूर्णविधिं कर्तुमपर्णे छंदसि क्वचित् ॥ ६ ॥ यद्यद्दानं गिरिसुते ह्युत्तमं परिकीर्तितं ॥ श्रीकृष्णवल्लभे मासि तत्सर्वं गौणतां गतं ॥ ७ ॥ तस्मादेतादृशं दानं नैवास्ति क्वापि सुंदरि ॥ येन ते व्रतसंपूर्तिर्भवेच्छ्रीपुरुषोत्तमे ॥ ८ ॥ पुरुषोत्तममासेस्मिन् व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ ब्रह्मांडं संपुटाकारं तदर्हं देयमंगने ॥ ९ ॥ न शक्यं तत्तु केनापि दातुं क्वापि वरानने ॥ तस्मादेतत्प्रतिनिधिं कृत्वा कांस्यस्य संपुटं ॥ १० ॥ तन्मध्ये पूरयित्वैवापूपांस्त्रिंशन्मितान्मुदा ॥ सप्ततंतुभिरावृत्य संपूज्य विधिवत्प्रिये ॥ ११ ॥ देयं विप्राय विदुषे व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ एवं त्रिंशन्मितान्येव देयानि सति वैभवे ॥ १२ ॥ इत्याकर्ण्य वचो रम्यं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धूर्जटेरुपकारकं ॥ अबीभवदुमा हृष्टा सर्वलोकहितैषिणी ॥ १३ ॥ त्रिंशत्कांस्यानि विद्वद्भ्यः संपुटानि व्यतीर्य सा ॥
पूर्णे व्रतविधिं कृत्वा मुमोदातीव नारद ॥ १४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य मुनिर्विप्रा नारायणवचोमृतं ॥ पुनराहाति-
तृप्तोसौ नामं नामं पुनः पुनः ॥१५॥ नारद उवाच ॥ सर्वेभ्यः साधनेभ्योयं मासः श्रीपुरुषोत्तमः ॥ वरीयान्निश्चितो मेद्य
श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमं॥१६॥श्रुत्वापि जायते भक्त्या महापापक्षयो नृणां॥ किं पुनः श्रद्धया कर्तुर्विधिना चेति मे मतिः
॥१७॥अतः परं न किंचिन्मे श्रोतव्यमवशिष्यते ॥ पीयूषात्यंतसंतृप्तो नान्यत्तोयं समीहते ॥१८॥ सूत उवाच ॥ इत्यु-
क्त्वा विरतो विप्रो नारदो मुनिसत्तमः॥अनीनमत्पादपद्मं पुरातनमुनेः परं॥१९॥भारते जनुरासाद्य पुरुषोत्तममुत्तमं॥
न सेवंते न शृण्वंति गृहासक्ता नराधमाः ॥२०॥ गतागतं भजंतेत्र दुर्भगा जन्मजन्मनि॥पुत्रमित्रकलत्राप्तवियोगादुः-
खभागिनः॥ २१ ॥ अस्मिन्मासे द्विजश्रेष्ठा नासच्छास्त्राण्युदाहरेत् ॥ न स्वपेत् परशय्यायां नालपेद्वितथं क्वचित्
॥ २२ ॥ परापवादान्न ब्रूयान्न कथंचित्कदाचन ॥ परान्नं च न भुंजीत न कुर्वीत परक्रियां ॥ २३ ॥ वित्तशाठ्यमकुर्वाणो
दानं दद्याद्द्विजातये ॥ विद्यमाने धने शाठ्यं कुर्वाणो रौरवं व्रजेत्॥२४॥ दिने दिने द्विजेंद्राय दत्त्वा भोजनमुत्तमं ॥ दिव-
सस्याष्टमे भागे व्रती भोजनमाचरेत् ॥ २५ ॥ धन्यास्ते पुरुषा लोके ये नित्यं पुरुषोत्तमं ॥ अर्चयंति विधानेन भक्त्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रेमपुरःसरं॥२६॥इंद्रद्युम्नः शतद्युम्नो यौवनाश्वो भगीरथः॥पुरुषोत्तममाराध्य ययुर्भगवदंतिकं ॥ २७ ॥ तस्मात्सर्वप्र
यत्नेन संसेव्यः पुरुषोत्तमः॥सर्वसाधनतः श्रेष्ठः सर्वार्थफलदायकः॥२८॥ गोवर्धनधरं वंदे गोपालं गोपरूपिणं ॥ गोकु-
लोत्सवमीशानं गोविंदं गोपिकाप्रियं ॥ २९ ॥ कौंडिन्येन पुरा प्रोक्तमिमं मंत्रं पुनः पुनः ॥ जपन्मासं नयेद्भक्त्या
पुरुषोत्तममाप्नुयात् ॥ ३० ॥ ध्यायेन्नवघनश्यामं द्विभुजं मुरलीधरं ॥ लसत्पीतपटं रम्यं सराधं पुरुषोत्तमं ॥ ३१ ॥
ध्यायं ध्यायं नयेन्मासं पूजयन्पुरुषोत्तमं॥ एवं यः कुरुते भक्त्या स्वाभीष्टं सर्वमाप्नुयात् ॥३२॥ गुह्याद्गुह्यतरं चैतन्न वा-
च्यं यस्यकस्यचित्॥मयापि कथितं नैव कस्याप्यग्रे तपोधनाः॥ ३३ ॥ श्रोतव्यमेतत्सततं पुराणमभीष्टदं पावनमाद-
रेण॥श्लोकैकमात्रश्रवणेन पुंसामघानि सर्वाणि निहंति विप्राः॥३४॥गंगादिसर्वतीर्थेषु मज्जतो यत्फलं भवेत्॥तत्फलं
शृण्वतस्तस्य माहात्म्यं मुनिसत्तमाः॥३५॥ इलां प्रदक्षिणीकुर्वन् यत्पुण्यं लभते नरः ॥ तत्पुण्यं शृण्वतस्तस्य माहा-
त्म्यं पौरुषोत्तमं ॥३६॥ ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी क्षत्रियो वसुधाधिपः ॥ वैश्यो धनपतिर्भूयाच्छूद्रः सत्तमतां लभेत् ॥३७॥
येन्ये किरातहूणाद्याः पशुचर्यापरायणाः ॥ ते सर्वे मुक्तिमायांति श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ पुरुषोत्तममाहा-
त्म्यं लेखयित्वा द्विजन्मने ॥ संभूष्य वस्त्रभूषाभिर्विधिना यः प्रयच्छति ॥ ३९ ॥ कुलत्रयं समुद्धृत्य गोलोकं याति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दुर्लभं ॥ यत्रास्ते गोपिकावृंदैर्वेष्टितः पुरुषोत्तमः ॥ ४० ॥ लिखित्वा धारयेद्यस्तु गृहे माहात्म्यमुत्तमं ॥ तद्गृहे सर्व-
तीर्थानि विलसंति निरंतरं ॥ ४१ ॥ मासोत्तमस्य महिमानमनंतपुण्यं श्रुत्वा सुविस्मितधियो मुनयश्च सर्वे ॥ ऊ-
चुश्च सूततनयं विनयेन विष्वक्सेनांघ्रिसेवनविधौ निपुणा नितांतं ॥ ४२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग ध-
न्योसि त्वं महामते ॥ त्वन्मुखामृतपानेन कृतार्थाः स्मो वयं भृशं ॥ ४३ ॥ चिरं जीव सदा सूत पौराणिकशिरोमणे ॥
अस्तु ते शाश्वती कीर्तिर्जगत्पावनपावनी ॥ ४४ ॥ तुभ्यं प्रदत्तं निमिषालयस्थैर्ब्रह्मासनं पूज्यतमं मुनीशैः ॥ त्वदी-
यवक्त्रांबुजनिर्गतश्रीमुकुंदवार्तामृतपानलोलैः ॥ ४५ ॥ विष्टरश्रवस एव पवित्रा यावदेव वितता भुवि कीर्तिः ॥
तावदत्र मुनिवर्यसमाजे श्रीहरेर्वद कथां कमनीयां ॥ ४६ ॥ इत्थं द्विजाशीर्वचनं प्रगृह्य प्रदक्षिणीकृत्य द्विजान्
समस्तान् ॥ नत्वागमद्देवनदीं स्वकीयं कृत्यं विधातुं सच सूतसूनुः ॥ ४७ ॥ अन्योन्यमूचुर्निमिषालयस्था वरिष्ठ-
माहात्म्यमिदं पुराणं ॥ मासस्य दिव्यं पुरुषोत्तमस्य समीहितार्थार्पणकल्पवृक्षं ॥ ४८ ॥ ॥ इति श्रीबृ-
हन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे पुरुषोत्तममाहात्म्यश्रवणफलकथनं नाम एकत्रिं-
शोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ समाप्तेयं पुरुषोत्तममाहात्म्यस्य प्रथमावृत्तिः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इदं पुस्तकं कल्याण--मुंबईस्थे लक्ष्मीवेंकटेश्वरमुद्रणालये तदधिकारिणा
श्रीकृष्णदासात्मज-गंगाविष्णुना मुद्रितं प्रकाशितं च तस्येयं प्रथमावृत्तिः।
संवत् १९५३, शकाब्दाः १८१८. वैशाखमासः
पुस्तक मिलनेका ठिकाना–
गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास,
"लक्ष्मीवेंकटेश्वर" छापाखाना.
कल्याण–मुंबई.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जाहिरात.

श्रीविष्णुसहस्रनाम–भगवद्गुणदर्पणभाष्य निर्वचन और निरुक्ति इन तीन संस्कृत टीकासहित छपके तैयार है, यह पुस्तक बहुत बडा है, कीमत ५ रु० । २ भगवद्गुणदर्पणभाष्यकी व्युत्पत्ति और उसके अनुसार दीपिका नामक भाषाटीकासहित, कीमत १ रु० । ३ शंकराचार्यकृतभाष्यकी व्युत्पत्ति और उसके अनुसार चंद्रिका नामक भाषाटीका सहित, कीमत १२आना । ४ केवल भाषाटीका सहित गुटका की० ८आ०।

श्रीमद्वाल्मीकीयरामायण–गोविंदराजीय भूषण और तनिश्लोकी, रामानुजी इन तीनों व्याख्या सहित छपके तैयार है. ग्राहकलोगोंको इसका मूल्य २५ रु० पडेगा. और भगवद्गुणदर्पणाख्य श्रीविष्णुसहस्रनामभाष्य १२००० ग्रन्थ भेटमें दिया जायगा. इसका डाकमहसूल अलग पडेगा. डाकमहसूल प्रथम आनेसे पुस्तक व्हाल्युपेबलसे भेजा जायगा. इसका कमिशन नहीं मिलेगा ।

पुस्तकें मिलनेका ठिकाना–

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास,

"लक्ष्मीवेंकटेश्वर" छापाखाना,

कल्याण--मुंबई.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति पुरुषोत्तममाहात्म्यं समाप्तम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=18.06.20 15:20
,TRANSFERRED=2020/06/18 at 15:56:59
,PAGES=133
,TYPE=STD
,NAME=S0003179
,Book Name=M-3012-PURUSHOTTAM MAHATMAY
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection